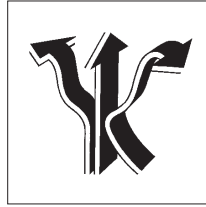

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська

**ПОЛІТИЧНЕ
ПРОГНОЗУВАННЯ**

МАУП

Київ 2005

ББК 66.0я73
Г67

Рецензенти: *М. Ф. Головатий*, д-р політ. наук, проф.
В. Ф. Смолянчук, д-р політ. наук

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 30.03.04)

Горбатенко В. П., Бутовська І. О.
Г67 Політичне прогнозування : Навч. посібник. — К.: МАУП, 2005. — 152 с. — Бібліогр.: с. 140–146.

ISBN 966-608-384-1

У навчальному посібнику викладено науково-теоретичні та практично спрямовані підходи щодо вивчення основних засад дисципліни "Політичне прогнозування" у процесі здобуття вищої освіти соціально-гуманітарного профілю. Прослідковано еволюцію футуроорієнтованого потенціалу людства; з'ясовано специфіку, основні поняття, принципи і методи політичного прогнозування. Показано головні напрями моделювання соціально-політичних процесів та розроблення й забезпечення ефективності державно-управлінських рішень; охарактеризовано визначальні тенденції майбутнього людської цивілізації.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.0я73

ISBN 966-608-384-1

© В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська, 2005
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2005

ВСТУП

"Я хочу знати майбутнє, бо я людина", — ці слова сучасного бразильського письменника Пауло Коельо можна вважати універсальними, оскільки людство завжди прагнуло якомога більше знати про своє майбутнє. Реалізації цих прагнень покликана сприяти наука прогностика, одним з важливих напрямів якої є політичне прогнозування. Воно охоплює теорію, методологію і практику дослідження динаміки та перспектив розвитку різноманітних процесів і явищ суспільного життя. Від рівня політичного прогнозування залежить ефективність планування та управління, оскільки за нинішніх умов цивілізаційного розвитку необхідність розуміння різноманітних форм співжиття людей на різному рівні розвитку соціальних і геополітичних структур, пошуків особливих шляхів їх стійкого розвитку постає конструктивною альтернативою сьогодення.

Набутий у 90-ті роки досвід розвитку України як суверенної держави переконливо свідчить про неможливість реформування суспільних відносин без належного наукового обґрунтування, прогностичних передбачень, розвитку новітніх методології та теорії суспільних відносин. В умовах політичного і правового нігілізму надзвичайно небезпечною стає тенденція поступової втрати державними органами інтересу до фундаментальних досліджень, звернених у майбутнє. Однією з гострих проблем теоретико-методологічного характеру щодо формування новітньої моделі реформування суспільства в Україні є відсутність офіційно прийнятої науково обґрунтованої стратегії розвитку політичної та правової систем.

Методологічна невизначеність щодо напрямів системного вдосконалення українського суспільства призвела до негативних наслідків у всіх сферах суспільного життя; зумовила орієнтацію на

політику монетарно-ліберального моделювання; визначила курс на стихійну приватизацію, надмірний відхід держави від втручання у господарську діяльність. Наслідком цього стали падіння товарного виробництва, розкрадання державних ресурсів, вибухове зростання цін та емісії, розвал грошово-фінансової системи, формування мафіозно-злочинних структур. Вкрай погіршилося матеріальне становище переважної більшості населення, що призвело до зростання соціальної напруженості у суспільстві. Все це пов'язане передусім зі стійкими стереотипами минулого, один з яких утвердив у свідомості масового суспільства думку про те, що соціалізм звільняє людину від тривог про завтрашній день.

Українські реформатори, які увібрали етнос старої системи, перенесли цей стереотип на ідеалізований варіант капіталістичного “царства свободи”, водночас забувши істину про те, що “без турбот про день прийдешній немає й самого завтрашнього дня”. Виходячи з цього, потрібні спеціальні інститути, які б займалися стратегічним прогнозуванням для державних і урядових органів. Нова якість українського суспільства вимагає відповідного критично-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення якісно досконалішого теоретико-методологічного інструментарію, однією з основних складових якого має стати політичне прогнозування. У створенні концепції дослідження проблем, пов'язаних з перетворенням українського суспільства, слід орієнтуватися на необхідність наукового забезпечення розробки системи відповідних цінностей та орієнтирів, понять і критеріїв, парадигм і концепцій. Небажання ж подолання звичного набору стереотипних уявлень зумовлює лише видимість реформування політичної та правової систем.

Вихід із замкненого кола невдач соціально-політичного реформування сучасного українського суспільства потребує всебічного дослідження теорії та практики соціального й політичного прогнозування, прискіпливого вивчення як західних, так і незахідних модернізаційних моделей соціальних реформ, врахування їх негативного й позитивного досвіду. Водночас моделювання соціально-політичної реальності вимагає врахування історичного досвіду і традицій конкретного суспільства. Розробка вітчизняної моделі державотворення і вдосконалення суспільства передбачає постійне врахування потреб суспільства та окремих індивідів, проблем, які виникають у процесі його реформування, а також сукупного досвіду

в умовах його перетворення. Вимога системності, цілісності та ефективності суспільного розвитку має стати однією з основних у теорії і практиці цілеспрямованої життєдіяльності на порозі ХХІ століття.

Політичне керівництво України у своїх діях повинне орієнтуватися на науково обґрунтовані прогнози, які є однією з гарантій передбачуваного розвитку конкретних подій і суспільно-політичних процесів загалом. За сучасних умов нездатність прогнозувати означає нездатність здійснювати реформи. Розуміння цього поступово приходить до представників вітчизняних владних інституцій, про що свідчить, зокрема, прийняття у 2000 році Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку”, яким визначено правові, економічні та організаційні засади системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, загальний порядок їх розроблення, затвердження та виконання.

Пропонований навчальний посібник створено на основі систематизації досвіду викладання навчального курсу з політичного прогнозування в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова та Міжрегіональній академії управління персоналом, а також результатів цілеспрямованого наукового пошуку.

У цьому дослідженні реалізовано бачення авторами проблеми політичного прогнозування, яке передбачає з’ясування його місця, ролі й засобів у сучасному політичному розвитку, розкриття стратегії і тактики державного прогнозування, висвітлення визнаних варіантів соціально-політичного прогнозування майбутнього, а також інтерпретацію основних суспільно-політичних тенденцій розвитку людської цивілізації та ситуації постмодерну. Останні, на думку авторів, становлять картину доступного для огляду майбутнього.

Вступ, розділи 1, 4 написано В. П. Горбатенком, доктором політичних наук, професором, академіком Української академії політичних наук; розділи 2, 3 — І. О. Бутовською, аспірантом Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

1.1. ЕВОЛЮЦІЯ ФУТУРООРІЄНТОВАНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Спроби осягнути розумом майбутнє мають досить давню історію. Від найдавніших часів до сьогодення можна вибудувати своєрідний ланцюг зусиль людства у цьому напрямі: міфологія — утопія — фантастика — прогнозування — футурологія. Причому кожна з ланок зазначеного ланцюга має самодостатнє значення і продовжує історію власного існування від виникнення до теперішніх часів.

Міфологія. Належить до найбільш ранніх форм опанування людиною майбутнього. Вона є невід'ємною складовою соціального становлення в межах різних цивілізацій. Недаремно Томас Манн розглядав міф як “частку людства”. Розрізняють міфологію давню і як філософсько-літературний жанр. До останнього, зокрема, зверталися у своїй творчості такі відомі письменники, як Ф. Кафка, Т. Манн, Ж. Кокто. Народною міфологією і міфотворчістю, зверненими у минуле й майбутнє, проникнутий роман “Сто років самотності” колумбійського письменника Габріеля Гарсія Маркеса, який містить думку про те, що цивілізація загине, якщо не виробить загальнолюдської духовної спільності, відповідної моралі, яка була б основою гуманістичного розуміння політики.

Отже, міфологія дотепер, постійно модифікуючись та вдосконалюючись, залишається невід'ємною складовою людського мислення.

Проте, як зазначає російський філософ А. Тахо-Годі, цей взаємозв'язок має парадоксальне забарвлення. На противагу міфу мислення намагається вивести життя на шляхи пояснення його закономірностей, прагне і життя, і людську практику усвідомити поза різного роду магією, спрямувати його розумно і доцільно. Тому мислення намагається визнати міфи неспроможними та позбутися їх. Звідси — одвічне злиття і одвічна боротьба міфу і мислення упродовж тисячоліть, звідси ж — завдання науки вивчити розвиток людського мислення, що йде спершу шляхами міфологічного осягнення життя, а згодом вступає у суперечність з міфом, який заперечує дійсність і розвивається в боротьбі за свою самостійність.

Утопія. У тісному зв'язку з міфологічними уявленнями з давніх часів почали розвиватися утопічні ідеї, в яких виникнення бажаного майбутнього пов'язувалось не з надприродними силами, а з розумом і діяльністю людей. Термін “утопія” у перекладі з давньогрецької означає місце, якого немає. Цим поняттям визначається ідеальний, недосяжний суспільний лад, державний устрій.

За всієї багатоманітності утопій більшість з них мають соціальний характер. Історія утопічної думки — це процес еволюції “утопізму”, що простежується у працях Шан Яна, Платона, Августина Блаженного, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Бекона, А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена.

Переважна більшість соціальних утопій не збувається, проте напрочуд часто збуваються окремі елементи ідеалізованих варіантів майбутнього. Достатньо уважно перечитати Т. Мора і Д. Уінстенлі, щоб провести паралелі елементів їхніх уможливлених управлінських систем із реально втіленою практикою суспільно-політичного розвитку, зокрема: зі спотвореними революційною свідомістю ідеями усупільнення особистого майна, дружин, дітей в комунах перших років після революції 1917 р. в Росії; з формою одягу “під Сталіна” у радянських партійних чиновників; з неодмінними значками з портретом вождя у північних корейців тощо.

Цікаво, що спокуса утопізму не зникає із людського суспільства. Навпаки, нові конструкції утопій значною мірою активізуються у зламні моменти історії. Щодо оцінок значення утопічного мислення існують два полярно протилежних погляди. Представники першого вважають, що воно стимулює критичні уявлення і поглиблює розуміння альтернативних форм соціальної організації. Прихильники

протилежної точки зору виходять з того, що утопічне мислення здатне вводити людей в оману й відповідно сприяти нереальним очікуванням соціальних змін.

Особливий жанр, характерний для ХХ ст., становлять *антиутопії*, які, на відміну від утопій, орієнтованих на бажане майбутнє, змальовують картини небажаного майбутнього. Найхарактерніші антиутопії створили Є. Замятін, О. Хакслі, Дж. Оруелл. Показовим є роман-антиутопія “Ми” російського письменника Є. Замятіна, що становить собою художній конспект вірогідного віддаленого майбутнього людства. Написаний в епоху воєнного комунізму, роман-попередження занурює нас у те майбутнє суспільство, де вирішено всі матеріальні проблеми й де вдалося виробити всезагальне, безпомилкове, математично вивірене щастя шляхом ліквідації свободи, нівелювання людської індивідуальності, права на самостійність дії та думки. Ідилія майбутнього розгортається в романі під звуки “Маршу Єдиної Держави”, жителі якої пронумеровані й життя яких проінтегроване: рожеві талони на любов; однакова їжа, отримана хімічним шляхом; бездоганна, розписана по пунктах дисципліна; механічна музика і поезія.

Письменник попереджає про небезпеку “ідеальної несвободи”, інстинкт якої від народження закладений у людині. Цей інстинкт постійно знаходить своє втілення в ритуальних танцях, релігійних містеріях, військових парадах. Ось лише один фрагмент з роману “Ми”.

“Площа Куба. Шістдесят шість потужних концентричних кіл: трибуни. У шістдесят шість рядів: тихі світильники облич, очі, які відображають сяйво небес — або, можливо, сяйво Єдиної Держави... А зверху на Кубі, біля машини — непорушна, як із металу, фігура того, кого ми називаємо Благодійником. Обличчя звідси, знизу, не розібрати: видно тільки, що воно окреслене строгими, величними, квадратними обрисами. Та проте руки...”

І раптом одна з цих велетенських рук повільно здійнялася — повільний чавунний жест — і з трибун, підкоряючись піднятій руці, підійшов до куба номер. Це був один з Державних Поетів, на долю якого випав щасливий жереб — увінчати свято своїми віршами. І загариміли над трибунами божественні повільні ямби — про того божевільного, зі скляними очима, що стояв там, на сходах, і очікував логічного наслідку своїх безумств”.

Цей роман з позиції сьогодення сприймається не тільки як пересторога тоталітарних тенденцій, реалізованих відповідними політич-

ними режимами у ХХ ст., а й як своєрідне попередження про те, куди може привести прагнення “скляним, електричним, вогнедихаючим ІНТЕГРАЛОМ проінтегрувати безкінечне рівняння всесвіту”. Наука, відірвана від морального і духовного начал в умовах вселенської “наддержави” і панування технократів несе нечувану небезпеку для людини й суспільства.

Фантастика. Як наступна складова футуроорієнтованого потенціалу людства, є формою відображення світу, де на основі реальних уявлень створюється логічно несумісна з ними картина Всесвіту. Цей жанр реалізується в художній літературі, кіно, театрі, живописі, скульптурі та ін. Із соціальною фантастикою пов’язана творчість М. Булгакова, Р. Бредбері, С. Лема, К. Саймака, С. Кінга та інших відомих письменників. Фантастичні твори нерідко відтворюють один з можливих варіантів розвитку історичного, політичного процесу, застерігаючи від небажаного перебігу подій, з приводу чого Р. Бредбері зауважив: “Ми не передбачаємо майбутнє, ми попереджаємо його”. Так, в одному з його оповідань під назвою “Усмішка” показано варіант можливого майбутнього з людьми, які забули своє минуле, зневажають мистецтво, культуру. І навіть, більше того, з якоюсь незрозумілою насолодою знищують “Монну Лізу”, чарівна усмішка якої з розшматованої картини дістається малому хлопчикові — як нагадування про прекрасне, нетлінне і як сподівання на подолання цивілізацією загрозливої у своїй реальності дегуманізації.

Прогнозування в науці. Розглядається як самодостатній напрям, основу якого становлять спроби оцінити майбутні соціальні події у певній галузі наукових (як природничих, так і соціальних) знань. Окремі елементи прогнозування існували вже в Давньому Світі. З розвитком наукових знань у XV–XVII ст. вони почали складатися в систему. Цей процес значно прискорився на середину ХІХ ст. — час виникнення марксизму, що гучно заявив про себе як загальнометодологічну основу вивчення тенденцій соціально-історичного процесу і з яким багато дослідників власне й пов’язують початок здійснення наукового прогнозування в суспільних науках.

На межі ХІХ–ХХ ст. під впливом марксизму та інших соціальних вчень з’являються твори прогностичного характеру, присвячені конкретним проблемам майбутнього. Інтерес наукової громадськості до окремих аспектів майбутнього Землі й людства стимулював, зокрема, бурхливий розвиток природничих наук. У 1901 р. англійсь-

кий письменник Г. Уеллс опублікував працю “Передбачення про вплив прогресу техніки і науки на життя і думку людини”, де він розглядав вірогідні соціальні наслідки науково-технічного прогресу. Французький вчений П. Бертло виступив з прогнозом переходу в майбутньому до промислового виробництва синтетичних продуктів споживання хімічними методами. Достовірним виявився прогноз російського вченого К. Ціолковського щодо виходу людства в космічний простір. Широку наукову перспективу пізнання глибинних процесів у розвитку людства відкрила ідея ноосфери, сформульована першим президентом Української Академії наук В. Вернадським. Разом з прогнозами наведених учених відомі прогнози Д. Менделєєва, І. Мечникова, І. Павлова, К. Тімірязєва та ін., які відкрили нові напрями щодо прогнозування тенденцій людського розвитку в різних галузях природничих і соціальних наук.

Футурологія. Цей термін (від лат. *futurum* — майбутнє і *logos* — учення) запровадив до наукового обігу 1943 р. німецький соціолог О. Флехтхейм. Він мав на меті створити нову науку, своєрідну “філософію майбутнього”, орієнтовану на його науково-теоретичну розвідку з тим, щоб протиставити її утопії. Вчений розглядав футурологію як науку, вільну від будь-яких ідеологічних поглядів і соціально-утопічних доктрин, як галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій про майбутнє людства, перспективи розвитку різних соціальних процесів.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., футурологія і прогнозування у західній науці зблизилися між собою і набули значного поштовху. Таке зближення з погляду соціальних наук є закономірним, оскільки між ними не існує жорсткого розмежування, і загальні спостереження, які належать до футурології, придатні для прогнозування. Відмінність між ними може існувати лише в орієнтаціях. Якщо футурологія орієнтується переважно на широку соціальну стратегію, то прогнозування (в даному разі політичне) найчастіше реалізується в тактичних короткострокових прогнозах: аналізі політичних ризиків, попередженні прогнозованих конфліктів, передбаченні доступних для огляду політичних ситуацій, плануванні державних управлінських рішень та прогнозуванні їх наслідків.

Футурологічний напрям, що набув значного поширення, почав розглядатися як засіб підведення теоретичної бази під практику прогнозування. З тих пір до сьогодні чітко простежується

періодизація футуроорієнтованих прогностичних підходів, яка містить три основні етапи: 1) 60-ті — початок 70-х років; 2) кінець 70-х — початок 80-х років; 3) від 90-х років.

Головною особливістю футурологічних концепцій 60-х — початку 70-х років стало ототожнення футурології з науковим прогнозуванням і оформлення її як спеціального наукового напрямку в працях “Комісії 2000 року” при Американській академії мистецтв і наук під головуванням Д. Белла, а також у доповідях Римського клубу. У наукових підходах зазначеного періоду знайшли відображення усвідомлення людством катастрофічності сучасної цивілізації, зокрема руйнівного впливу на людину техногенного суспільства та небезпеки ядерної війни.

Характерним для досліджень цього періоду є відображення стану фрустрації (руйнування всіх надій і віри в майбутнє, страху людини перед майбутнім). Вченими було виявлено, що в умовах стрімкої модернізації традиційні суспільства руйнуються, у світі відбуваються зміни, які випереджають свідомість, і людині дедалі важче стає адаптуватися до цих змін. Найхарактернішою в зазначеному контексті є книга американського вченого Е. Тоффлера “Футурошок” (1970), в якій всебічно охарактеризовано стрес та дезорієнтацію людини внаслідок численних змін за короткий відрізок історичного часу.

До особливостей футурологічних концепцій кінця 70-х — початку 80-х років можна віднести зосередження дослідницьких зусиль переважно на екологічних проблемах, розробленні концепцій та моделей, які відображають злам світової цивілізації — перехід людства від епохи Модерну до Постмодерну. Тоді ж було розроблено концепції “нового світового порядку” (Г. Кіссінджер) та постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, З. Бжезінський, Д. Белл, А. Турен).

До цього періоду належить доповідь Римському клубові українця Богдана Гаврилишина за назвою “Дороговкази в майбутнє”. Доповідь зафіксувала прагнення тогочасних вчених до пошуку шляхів, якими можуть розвиватися різні суспільства, з тим, щоб, за словами відомого японського вченого і політика Сабуро Окіти, “не залишатися застиглими у тенетах вчорашніх поглядів, ідеологій і проблем”. Видана окремою книгою ще в 1979 р., доповідь Б. Гаврилишина дотепер залишається актуальною. Характеризуючи в той час найпридатніший сценарій розвитку СРСР, вчений зокрема зазначив: “Можливими наслідками спроби зберегти існуючий стан були б зростаючі

невдоволення, ворожість і дисидентство, а потім спалахи насильства, що підсилювалися б окремими подіями, які сприяли б розпаду Радянського Союзу. В результаті більшість нинішніх союзних республік стали б незалежними державами. Вони прагнули б зберегти свою незалежність протягом кількох десятиліть. Зазнавши радощів і гіркоти такої незалежності, вони, можливо, добровільно створили б більші об'єднання, подібні до Сполучених Штатів Європи або Середньої Азії, водночас відповідно зберігаючи свою культурну самостійність, як у сучасному Європейському Економічному Співтоваристві. Російська республіка також знайшла б своє місце у такій наднаціональній будові, де вона посіла б місце сильного партнера, але лише партнера”.

Починаючи з 90-х років, для футурологічних концепцій стає характерною яскраво виражена філософсько-історична і соціально-політична орієнтація глобального характеру. Серед таких підходів особливо вирізняються ідея “кінця історії” Ф. Фукуями (1990), в якій обґрунтовано настання історичного затишшя в майбутньому внаслідок переваги ліберальної демократії на всьому геополітичному просторі планети, а також ідея “зіткнення цивілізацій” С. Хантінгтона, яка стверджує, що після руйнації двополюсного світу на людство чекає “реванш Бога”, тобто загострення суперечностей і вірогідне зіткнення між цивілізаціями, які консолідується довкола традиційних релігій.

Для всіх трьох етапів властивим є намагання розмежування понять “футурологія” і “прогнозування”. Останнім часом поняття “футурологія” найчастіше вживається як образний синонім прогностики і прогнозування, що позначає всю сукупність літератури про майбутнє. Загалом у підходах, присвячених опануванню майбутнього, починає домінувати вивільнена від заідеологізованого світобачення науково обґрунтована плюралістична тенденція щодо прогностичних засобів і можливостей. Вона не виключає нетрадиційних, до кінця ще не зрозумілих і не з'ясованих наукою варіантів. Логіка їх урахування пов'язана з тим, що все існуюче на землі, як зазначає Пауло Коельо, приховує в собі історію цілого світу: “Можна розкрити книгу на будь-якій сторінці, можна подивитись на чийсь долоню, на карту з колоди, на політ птахів — на що б не глянути, завжди можна вловити зв'язок із тим, що має статися. Фактично не ці речі самі по собі показують щось, а люди, вдивляючись у них, занурюються у Душу Світу”.

Важко з цим не погодитись, якщо ми виходимо з узагальненого розуміння плюралістичної картини пошуків майбутнього. Якщо ж ми присвяtimo себе розробці конкретного проекту чи програми політичної діяльності у чітко визначеному сегменті політичного життя, тоді ми мусимо дотримуватися наявних методології і практики забезпечення науково достовірних розробок, планів, проектів, програм.

1.2. СПЕЦИФІКА ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Людині властиве постійне прагнення хоча б трохи підняти завісу й заглянути у завтрашній день, щоб передбачити хід майбутніх подій. Основна причина, яка спонукає людину займатися прогнозуванням, полягає в бажанні краще зрозуміти сучасні їй явища. З цього приводу Франсуа де Ларошфуко влучно зауважив: “Чи може людина з цілковитою впевненістю сказати, чого їй забажається в майбутньому, якщо вона не здатна зрозуміти того, чого їй хочеться тепер?” До того ж здатність до прогнозування є однією з головних функцій людської свідомості. Ще Платон зазначав, що людина завше прагне проникнути очима розуму в майбутнє. Подібне бажання ще більшою мірою властиве тим, хто займається практикою управління соціально-політичними процесами. Та й сама суспільно-політична практика засвідчує: чим вищий рівень прогнозування, тим ефективнішими і результативнішими є планування та управління.

Необхідність політичного прогнозування. Обґрунтовуючи актуальність проблеми політичного прогнозування, український дослідник М. Зелінський визначив, що вона в наш час зумовлена такими чинниками:

- 1) ускладненням процесів розвитку суспільного життя в умовах НТР;
- 2) значним розширенням обсягу і масштабів прогностичної діяльності, кількісної та якісної багатоманітності об'єктів прогнозування;
- 3) зростанням соціальної, економічної, екологічної, інформаційної цінностей прогнозів.

За таких умов у нашому пострадянському сьогоденні політичне прогнозування мало би бути однією з найважливіших складових реформування суспільства. Проте поки що такої орієнтації майже не спостерігається. В чому ж причина?

На думку російського поета Йосипа Бродського, причина незабезпечення цієї орієнтації пов'язана з відсутністю у нашій реальності стійкого відчуття майбутнього, “апетиту, бажання розмірковування про майбутнє”. І не просто розмірковувати, а “якось його для себе формулювати”. Він зауважував, що за всього героїзму наших інакомислячих, які були готовими піти у в'язницю чи навіть прийняти смерть за свої переконання, жоден з них не спромігся накидати план майбутнього, альтернативу тому, чому вони протистояли. Причина в тому, що думка про майбутнє була узурпована державою. Пропаганда “світлого майбутнього” відбила в людей будь-яке бажання навіть думати про завтрашній день. Крім того, у розвитку нашого суспільства відсутнє відчуття еволюційного ритму. В результаті — або цілковита статика, або сильні потрясіння, і тому людина не планує свого життя, не заглядає далеко вперед.

Така ситуація лише підтверджує необхідність соціального прогнозування в широкому контексті та здійснення прогнозів у політичній сфері на пострадянському просторі, зокрема в Україні. Визнати достатньою існуючу на сьогодні практику реалізації прогнозів немає жодних підстав. Щодо наявних прогнозів, то й тут, на думку фахівців з Національного інституту стратегічних досліджень, як правило, виявляються дві основні вади:

1) дефіцит стратегічних складових, здатності вирватися з цупких обіймів поточної суспільно-політичної кон'юнктури у часовому і просторовому планах;

2) слабе наповнення предметно-практичними елементами, рекомендаціями щодо вчасної та ефективної реалізації прогнозних висновків.

Основні категорії, інструменти та види прогнозування. Підкресливши актуальність проблеми, варто зафіксувати основні її поняття. *Прогноз* (від гр. *prognosis*, *pro* — наперед, *gnosis* — пізнання) — науково обґрунтоване судження про можливі стани певного явища в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни їх реалізації. Прогноз є універсальним методом і водночас невід'ємною функцією будь-якої наукової дисципліни. Прогноз, з одного боку, спирається на знання

про невідомі на момент прогнозування властивості об'єктів реальної дійсності, а, з іншого — на знання про властивості неіснуючих на момент прогнозування об'єктів. У сучасній науці розрізняють три основні способи прогнозування: екстраполяцію, моделювання та експертизу. Із сукупності різноманітних методів та напрямів їх застосування складається так звана прогнозна система. Розроблення зазначеної системи, як правило, здійснюється з урахуванням вимог прогностики.

Прогностика — теорія і методологія розроблення прогнозів, дослідження динаміки та перспектив розвитку соціальних процесів, певних явищ людського співіснування. Прогностичні дослідження постійно вдосконалюють наукові засоби підвищення обґрунтованості та ефективності прогнозів. Сучасна прогностика враховує співіснування в цивілізаційному розвитку неоднакових темпів соціального розвитку — зон прискорених та уповільнених змін, співіснування елементів традиції та сучасності, зіткнення старого і нового в соціально-політичних процесах, наявність інерції та маятникових інверсій.

Основним інструментарієм, яким оперує прогностика, є :

- ретроспективний аналіз;
- нелінійні методи опанування майбутнього,
- стратегія і тактика моделювання сценарного простору;
- проектування оптимальних траєкторій;
- моніторингові зрізи громадської думки;
- визначення недоступних для людського розуміння зон індивідуального і суспільного буття людини.

Процес, позначений терміном “прогнозування”, як правило, передує розробленню планів, програм, проектів. Водночас за його допомогою прогнозуються також наслідки їх забезпечення. Основу прогнозування здебільшого становлять такі взаємопов'язані джерела інформації про майбутнє:

- оцінка перспектив розвитку майбутнього стану прогнозованого явища на основі існуючого досвіду, найчастіше за допомогою аналогії з уже відомими схожими явищами і процесами;
- екстраполяція на майбутнє певних тенденцій, закономірності яких у минулому і сучасному досить добре відомі;
- моделювання передбачуваного стану певного явища чи процесу відповідно до очікуваних або бажаних змін, характер і перспективи розвитку яких достатньо відомі.

Прогнозування як випереджальне відображення дійсності в кожній науці має специфічні характеристики. Суспільні науки, в тому числі й політологія, займаються соціальним прогнозуванням, у межах якого вчені-політологи виділяють як невід'ємну й водночас специфічну складову політичне прогнозування.

Соціальне прогнозування — дослідження перспектив розвитку соціальних процесів і явищ, мета якого — підвищення наукової обґрунтованості та ефективності соціального програмування, планування і управління. Соціальне прогнозування зорієнтоване на альтернативне виявлення перспектив розвитку конкретних соціальних процесів, пов'язаних з життєдіяльністю суспільства. Цей тип прогнозування належить до інтегративних галузей знання, оскільки охоплює соціально значущі проблеми, які не можна розвести за окремими департаментами науки. Обґрунтовані соціальні прогнози неможливі без урахування перспектив економічного, екологічного, демографічного розвитку, науково-технічних новацій, культурно-ціннісних трансформацій, міжнародних відносин та ін.

У тісному зв'язку із соціальним прогнозуванням перебуває *соціальне проектування* — науково обґрунтоване визначення варіантів планового розвитку соціальних процесів і явищ, спрямоване на перетворення конкретних соціальних інститутів. Соціальне проектування є одним з елементів передпланової діяльності при розробленні можливих варіантів певного рішення. Цей різновид управлінської діяльності може широко застосовуватися у розробленні програм соціального захисту різних груп і верств населення (жінок, дітей, молоді та ін.).

Науково обґрунтовані соціальні прогнози та проекти тісно пов'язані з передбаченням розвитку політичних подій. Такого роду передбачення називають *політичним прогнозуванням*, що охоплює спеціальні наукові дослідження політичних процесів, явищ, подій, внаслідок яких з одних, уже відомих про минуле і сьогодення даних одержують інші дані — уявлення про можливі стани прогнозованих політичних об'єктів.

Сутність політичного прогнозування. До проблематики політичного прогнозування майбутнього належать як глобальні питання, що охоплюють великі регіони й людство в цілому, так і локальні, але не менш складні проблеми в різноманітних сферах людської діяльності. Політичне прогнозування передбачає:

1) проектування в політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві;

2) здатність до політичного передбачення окремо взятої особи або групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду.

Важливу роль у складанні політичних прогнозів відіграють дослідження громадської думки, соціологічні опитування, дані яких є особливо важливими в періоди політичних виборів на різних етапах їхнього проведення. Громадська думка є різновидом колективного судження, в якому у формі оцінки, ствердження чи засудження виражається ставлення масової свідомості до певних соціально значущих проблем (у тому числі й до проблем майбутнього суспільно-політичного розвитку). Враховуючи здатність громадської думки різнобічно впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їх соціальну поведінку, в контексті політичного прогнозування велике значення має опанування мистецтвом її формування. Для цього необхідно насамперед правильно і своєчасно визначити завдання, проблеми, потреби колективу і сприяти їх обговоренню. Виходячи з цього, український соціальний філософ В. Кушерець слушно вважає, що, добираючи проблематику для обговорення, необхідно враховувати такі моменти:

1) для обговорення доцільно вибрати найактуальніші проблеми, які можуть зацікавити членів колективу, врахувати наявність необхідного інтересу колективу до об'єкта громадської думки. Інакше пануватимуть байдужість, пасивність при обговоренні;

2) предмет обговорення повинен мати життєво важливе значення для колективу. Громадська думка матиме конкретне значення лише в тому разі, якщо вона висловлена з важливого питання і своєчасно;

3) проблеми, які формують громадську думку, повинні відображати стратегічні й тактичні завдання, які стоять перед суспільством;

4) дуже важливо, щоб висунуті для обговорення питання якомога точніше відображали ситуацію, що виникла в колективі. Не варто вдаватися до розгляду питань занадто широкого плану;

5) важливо також враховувати компетентність колективу в обговоренні зазначених проблем і у виробленні щодо них думки. Це суттєво впливає на значущість громадської думки.

Будь-яка майбутня ситуація певною мірою є невизначеною. В умовах існування цієї невизначеності цілком природним є прагнення людини, суспільства знизити її рівень. Це прагнення особливо загострюється в часи динамічних суспільних змін, подібних до тих, які переживає в сучасних умовах українське суспільство. Перехідний стан суспільного організму постійно провокує питання: “Хто ми?”; “Де ми?”; “Куди йдемо?”; “Як можна досягти добробуту?” Крім того, постають й інші питання, актуальні для всіх, у тому числі й стабільних, розвинених суспільств: “Володіти чи бути?”; “Яким буде світ у майбутньому?” та ін. Отже, передбачення майбутнього так чи інакше впливає на свідомість і поведінку людей в умовах сьогодення.

Залежно від наявної в політичних прогнозах картини майбутнього вони спонукають людину або активно прагнути до нього, або протидіяти йому, або пасивно чекати на нього. Тому будь-який політичний прогноз містить у собі як науково-пізнавальний зміст, так і певне ідеологічне призначення. Проте у будь-якому випадку намагання зазирнути у завтрашній день означає прагнення подолати невизначеність майбутнього. Останнє спонукає вчених, політиків до створення різноманітних програм розвитку суспільства, його модернізації. Зазначене є свідченням того, що політичне прогнозування наділене двома основними функціями — ідеологічною та пізнавальною. Власне між цими двома функціями політичні прогнози завжди й коливаються, подібно до годинникового маятника. При цьому кожен прогноз розробляється з метою запобігання небажаним наслідкам вірогідного розвитку подій з тим, щоб спрямувати їх у бажане річище.

У політичному прогнозуванні виділяють два аспекти: теоретико-пізнавальний та управлінський. *Теоретико-пізнавальна функція* ґрунтується на загальнонауковому підході, основу якого становлять безмежність і плюралізм наукового пошуку, подібно до позиції, сформульованої В. Вернадським стосовно призначення філософії: “Філософія ніколи не розв’язує загадок світу. Вона їх шукає. Вона намагається охопити життя розумом, але ніколи досягти цього не може. Філософська істина завжди може бути піддана сумніву вільною особистістю, що шукає”.

Управлінську функцію прогнозування можна проілюструвати запропонованою І. Бестужевим-Ладою “методикою довгострокового попереджувального аналізу даних”. Ця методика містить такі етапи:

1) постановка проблем, що передбачає побудову їх ієрархії, яка має охоплювати ключові та субключові проблеми. При цьому бажаною є так звана індикація проблем, тобто подання їх у вигляді впорядкованої сукупності індикатумів — найменувань конкретних показників та індикаторів (цифрового чи інших характеристик проблеми);

2) виявлення перспективних проблем, до яких належать: а) ті, що назрівають і вже дають про себе знати; б) очікувані — ті, які ще не виникли, але можуть з'явитися за певних умов. Разом з перспективними мають враховуватися і поточні проблеми. Якщо останні можуть фіксуватися особою, яка приймає рішення, та її апаратом, то для виявлення перспективних проблем потрібна група експертів;

3) цілепокладання. Передбачає визначення мети, заради якої здійснюються всі рішення. Головним критерієм цілепокладання є досягнення оптимуму;

4) побудова “дерева рішень” та аналіз наслідків їхнього прийняття. На цьому етапі найважливішим є попереднє врахування негативних наслідків певних рішень.

Об'єктом політичного прогнозування є внутрішня і зовнішня політика, а *предметом* — пізнання можливого характеру політичних подій, явищ, процесів.

Розрізняють внутрішньо- і зовнішньополітичне прогнозування.

Внутрішньополітичне прогнозування. Охоплює взаємовідносини між різними соціальними верствами і групами певного суспільства, характерними ознаками яких є прямий чи опосередкований зв'язок з державною владою, а також прагнення до оптимізації управління політичними процесами. За умови здійснення прогновної оцінки конкретних політичних подій суб'єктами прогнозу виступають держава і політичні органи. Прогнозна оцінка діяльності політичних інститутів суспільства і політичних процесів, які в ньому відбуваються, здійснюється науковими колективами і вченими, які займаються дослідженням функціонування політичної системи суспільства.

З метою підвищення ефективності внутрішньополітичного прогнозування доцільним вважається застосування у процесі здійснення соціального прогнозування об'єктивних законів, виведених дослідниками із сукупного суспільно-політичного досвіду. До таких законів, зокрема, належать:

- закон повторюваності історичних ситуацій;
- закон залежності прогнозу від його інформаційної бази;

- закон цілісності прогнозу;
- закон залежності достовірності прогнозу від кількості прогнозних альтернатив;
- закон залежності передбачення дії певного закону від дії інших законів;
- закон залежності ефективності прогнозу від умов його верифікації.

Зовнішньополітичне прогнозування. Передбачає прогнози у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики, в яких пріоритет надається оцінкам розвитку і взаємовідносин держав та вивченню загальних тенденцій світового розвитку. На підставі зовнішньополітичних прогнозів, як правило, здійснюються спроби виявити нові можливі фактори розвитку світу, певного регіону, країни. Подібні дослідження досить розвинуті у США, де питаннями політичного прогнозування у сфері міжнародних відносин займаються Гудзонівський інститут, Інститут оборонних досліджень, Інститут майбутнього, Інститут політичних досліджень, Інститут стратегічних досліджень Гарвардського університету та ін.

Зовнішньополітичне прогнозування останнім часом зосереджене на дослідженні загальнозначущої проблеми, від якої походять усі інші в даній сфері, а саме: “Яким бути міжнародним відносинам у ХХІ столітті?” Починаючи з другої половини ХХ ст., у з’ясуванні цієї проблеми чітко проглядається полеміка між “ідеалістами” і “реалістами”. Перші намагаються розглядати майбутнє суспільство, систему міжнародних відносин крізь призму стратегій розвитку, проектів реформ, які б наближали світове співтовариство до образу цивілізації майбутнього, що несе в собі добробут, гармонію, мир і співтворчість на благо всього людства. Реалісти жорстко дотримуються силових догм у політиці, які у класичній формі були сформульовані американським політологом Генрі Моргентау в книзі “Політика у відносинах між державами” (1948) й пізніше розвинуті Г. Кіссінджером, З. Бжезінським та ін.

Визначальну теоретико-методологічну роль у прогнозуванні міжнародних відносин у сучасних умовах відіграє парадигма постнеокласичної науки, яка орієнтує на міждисциплінарні, проблемно орієнтовані дослідження, реалізацію комплексних програм за участю фахівців природничих і гуманітарних наук. Нова парадигма орієнтує політичну і соціально-економічну практику на виправлення помилок минулого, що вже стали очевидними, на глибшу інтеграцію й

кооперацію, на зміцнення реальної безпеки й забезпечення виживання цивілізації. Постнеокласична наука орієнтує політиків на реагування не на проблеми, що досягають критичної гостроти, а на об'єктивні причини, які їх породжують.

Політико-практична роль зовнішньополітичного прогнозування орієнтує на розв'язання комплексу проблем, пов'язаних з виникненням глобалізації, що становить собою з конструктивної точки зору тіснішу і ширшу взаємодію держав і міжнародних організацій в оцінці стану і пошуках розв'язань проблем, що постійно загострюються й зачіпають інтереси не лише окремих держав, а й усього людства, становлять сутність всеосяжної безпеки й безпосередньо впливають на життєздатність біосфери.

Сутність і характерні ознаки процесу глобалізації було зафіксовано в Підсумковому комюніке зустрічі керівників країн “вісімки”, що відбулася в червні 1999 р. в м. Кельні (Німеччина): “Глобалізація — складний процес, який становить собою потоки ідей, капіталу, техніки і товарів по всьому світу, що прискорюються та збільшуються в обсязі, і вже зумовив кардинальні зміни в наших суспільствах. Він зблизив нас як ніколи раніше. Більша відкритість і динамізм сприяли повсюдному підвищенню життєвого рівня і значному зниженню бідності. Інтеграція дала змогу створити робочі місця за рахунок стимулювання ефективності виробництва, розширення можливостей і економічного росту. Інформаційна революція і більш широка взаємодія культур і цінностей посилили тенденцію до побудови демократичних суспільств і боротьби за права людини та основні свободи, одночасно сприяючи розвитку творчості та нововведень. Однак водночас для деяких робітників, сімей і общин глобалізація супроводжується підвищенням ризику, пов'язаного зі зміною місць та фінансовою невизначеністю”.

Типи політичних прогнозів. Для розуміння сутності політичного прогнозування велике значення має проблема типологізації прогнозів. За основу її беруть різні критерії. Досить поширеним є визначення типів прогнозів за проблемно-цільовим критерієм, який передбачає виділення пошукових, нормативних, аналітичних прогнозів, прогнозів-застережень, прогнозів-розвідників.

Пошукові прогнози — визначення можливих станів певного політичного явища, процесу, події в майбутньому, виходячи з наявних тенденцій, з умовним абстрагуванням від рішень, здатних видо-

змінити зазначені тенденції. Мета цього типу прогнозів полягає у виявленні й уточненні перспективних проблем, які підлягають розв'язанню засобами політичного управління за умови збереження наявних соціально-політичних тенденцій. Завдяки пошуковим прогнозам виявляють і уточнюють перспективні проблеми, які підлягають розв'язанню засобами управління, будують “дерево соціальних проблем” — надзвичайно цінну інформацію для осіб, які приймають рішення цільового, програмного, планового, проектного, поточного управлінського характеру. Прикладами пошукових прогнозів є періодичні прогнози ООН та Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Нормативні прогнози спрямовані на визначення шляхів і термінів досягнення бажаного стану об'єкта політичного прогнозування на основі заданих норм, ідеалів, стимулів, цілей. Зазначені прогнози дають змогу уточнити “дерево соціальних цілей” й покликані виявити такі резерви сфери організації управління, які допомогли б успішно вирішити проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва, оптимізації демографічних процесів (у тому числі стан у сфері сім'ї та побуту), подальшого вдосконалення системи установ народної освіти і культури, подолання антисуспільних явищ.

Аналітичні прогнози здійснюються з метою наукового пошуку пізнавальної цінності різноманітних методів і засобів дослідження майбутнього.

Прогнози-застереження застосовуються задля безперервного впливу на свідомість і поведінку людей з метою спонукати суспільство до прийняття відповідних політичних рішень й таким чином вплинути на небажані для майбутнього тенденції соціального розвитку.

Прогнози-розвідники — провокативні концептуальні визначення майбутнього з метою виявлення поглядів і підходів щодо сформульованих проблем з боку ідеологічних супротивників, представників інших цивілізацій. До таких прогнозів можна віднести концепції “кінця історії” Ф. Фукуями та “зіткнення цивілізацій” С. Хантінгтона, адресовані, в першу чергу, посттоталітарним країнам для стимулювання в них самопізнання й виявлення установок на майбутнє.

Відмінність між зазначеними типами є певною мірою умовною, оскільки в одному й тому ж конкретному прогнозі можуть поєднуватися ознаки кількох типів. Нерідко зазначені типи взаємодоповню-

ють одне одного. Так, нормативні прогнози та прогнози-застереження можна фактично розглядати як дві сторони однієї медалі. Підтвердженням цього є діяльність Римського клубу, представники якого ставили собі за мету піддати громадську думку шоківій терапії, щоб у наступних нормативних прогнозах було легше нав'язати їй розроблені клубом "рецепти" звільнення людства від кризових явищ і катастроф.

Розрізняють також типологію прогнозів за часовими параметрами. І хоча подібна градація є досить умовною, але на підставі досвіду прогнозування вже склалося певне розмежування. Так, виділяють прогнози:

- оперативний (поточний) — до 1 місяця;
- короткостроковий — до 1 року;
- середньостроковий — до 5 років;
- довгостроковий — 15–20 років;
- віддалений — 50 років і більше.

При цьому за досить поширеною практикою, що склалася в сучасній політиці, діапазон між коротко- і довгостроковістю, як правило, звужується до меж десятиліття.

Однією з об'єктивних підстав політичного прогнозування вважається гносеологічний принцип, згідно з яким у світі не існує речей, явищ, процесів, які неможливо пізнати, а можуть бути лише ще непізнані на даний час закони, окремі сторони і факти дійсності. Об'єктивний характер здійснення прогнозування пов'язаний також з істиною, яка проголошує, що майбутнє певних політичних подій лежить у площині теперішнього часу, а все нове можна знайти у минулому. Водночас слід пам'ятати, що минуле не може бути безумовним орієнтиром для майбутнього.

У практично-політичному плані прогнозування є багатоступінчастим процесом наукового пошуку, який складається з таких стадій:

- постановка мети;
- одержання інформації;
- оброблення інформації;
- оцінка та аналіз інформації;
- визначення перспектив і вірогідності реалізації прогнозу.

Ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну конста-

тацію, що характеризується дієсловами “буде”, “станеться”. Воно має розглядатися як умовна, інструментальна діяльність, що вкладається у формулу: “може бути або станеться за певних умов”. Такий підхід, відображений у працях В. Базарова-Руднева, Б. де Жувенеля, Д. Белла, І. Бестужева-Лади, В. Косолапова, та інших вчених, на сьогодні викристалізувався у концепцію так званого технологічного прогнозування і є альтернативою спрощеним передбаченням, що виступають під назвою “прогнозування” й намагаються, як правило, дати відповіді на питання: “Хто переможе на виборах?”, “Яким буде курс долара?”, “Хто стане президентом?” та ін.

Таким чином, наукові прогнози, навіть якщо вони й не збуваються цілковито, суттєво відрізняються від різного роду пророцтв, заснованих на астрології, хіромантії, гаданні на картах. Пророцтва — переважно поетичні й загадкові, але порівняно з науково вивіреними прогнозами мають суттєвий недолік. Події, життєві ситуації, які становлять їх основу, не відстежуються у процесі їх здійснення, а відтак найчастіше складаються по-іншому або й зовсім навпаки. Так, Ауреліно Хосе з роману Маркеса “Сто років самотності”, якому карти напрозорчили довге життя, сімейне щастя, шістьох дітей, взамін всього цього отримав кулю у груди. “Ця куля, вочевидь, погано розбиралась у передбаченнях карт”, — з гіркою іронією зауважує письменник над тілом чергової жертви громадянської війни та сліпої віри в сумнівні пророцтва. Отже, прогнозист у галузі політики виступає не стільки в ролі традиційного віщуна чи пророка, скільки в ролі технолога, який вказує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів може бути досягнутий певний стан бажаного майбутнього.

Отже, рівень цивілізованості сучасного суспільства разом з іншими чинниками значною мірою зумовлений рівнем моральної та ціннісної мобілізованості суспільства, в тому числі звернення його поглядів у власне майбутнє. Якщо суспільство до кінця не знає, чого воно хоче, заради чого здійснюються радикальні перетворення, то виявляє нездатність на даному етапі подолати одне з найнебезпечніших кризових явищ — кризу ідентичності. Подолання зазначеної кризи в сучасних умовах неможливе без активного прагнення основної маси населення певного суспільства до постійного діалогу як всередині владного організму, так і на рівні інших цивілізацій та культур.

1.3. ПРИНЦИПИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

У сучасних дослідженнях майбутнього застосовується широкий і багатоманітний арсенал наукових загальних і спеціальних методик, логічних і технічних засобів пізнання. Відповідно до цього політичне прогнозування як важливий елемент управління суспільством має базуватися на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння сегментів політичного життя.

Нижче розглянуто основні принципи здійснення політичного прогнозування.

Принцип альтернативності прогнозування. Пов'язаний з можливістю розвитку політичного життя по різних траєкторіях, за умови різних взаємозв'язків і структурних відносин. Альтернативність у жодному разі не можна плутати з вірогідністю, оскільки вона виходить з передбачення можливості якісно різних варіантів розвитку політичних подій. Головне завдання реалізації цього принципу полягає у відмежуванні здійснених варіантів від явно утопічних.

Джерелом виникнення альтернатив можуть бути якісні зрушення, що виникають в умовах різних соціально-політичних змін, наприклад, у разі переходу до нового політичного курсу. За складних перехідних політичних ситуацій необхідно пам'ятати, що один і той самий результат може бути зумовлений різними причинами. А отже, необхідно враховувати плюралістичність причин і плюралістичність наслідків. Принцип альтернативності діє не тільки як загальнодемократичний, плюралістичний, а й як цілеспрямований засіб досягнення нормативно визначеної мети або пошуку певних тенденцій суспільно-політичного розвитку.

Принцип системності прогнозування. Передбачає, що політика, з одного боку, розглядається як єдиний об'єкт, а, з іншого — як сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей принцип дає змогу отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних та координаційних зв'язків, визначити й виокремити його основні системні ознаки: елементний склад, структуру, мету, зміст, функціонування, способи реалізації. Одна з найважливіших вимог системного підходу щодо аналізу соціально-політичних процесів — дослідження

певної соціальної системи в сучасних умовах — є неможливою без виходу за її межі. Такий підхід здатен змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії у процесі реформування суспільного організму. Невиконання принципу виходу за межі старої системи, небажання подолання відомого набору стереотипних уявлень, як правило, замість модернізації суспільства зумовлюють її видимість.

Прогнозування соціально-політичних процесів потребує, з одного боку, врахування історичного досвіду і традицій конкретно взятого суспільства. З іншого боку, логіка застосування системного методу пов'язана із врахуванням цивілізаційного досвіду, який свідчить, що модернізація охоплює всі сфери суспільства. Сучасні теоретики разом з політичним вирізняють соціальний, економічний, культурно-духовний та інші різновиди модернізації. Політична модернізація із притаманною їй власною специфікою виступає синтезуючою щодо названих типів, оскільки однією з основних її характеристик є забезпечення структурних та якісних змін не лише в політиці, а й у соціальній, економічній, культурно-духовній та інших сферах, створюючи цим самим умови для збереження стабільності та внутрішньої консолідації суспільства.

Синтетично-плюралістичний підхід. Щоб передбачити пріоритети й основні параметри модернізаційного процесу певного (в даному разі українського) суспільства, слід неодмінно вийти за межі політичної сфери й спробувати розглянути цей процес у ширшій та універсальнішій перспективі. А це, у свою чергу, об'єктивно передбачає суттєве підкріплення політологічного підходу матеріалами з інших наук — історії, економічної теорії, правознавства, філософії, соціології. Таке поєднання потребує, разом з політологічним аналізом, застосування синтетично-плюралістичного підходу. Плюралізм у даному разі полягає в намаганні охопити якомога ширше наукові здобутки. При цьому плюралістичний характер певного підходу, як справедливо зауважує відомий західний економіст В. Леонт'єв, "полягає не в одночасному застосуванні суттєво різних підходів, а в готовності переходити від одного типу інтерпретації до іншого".

У зв'язку із зазначеним вище заслуговує на увагу методологічний підхід М. Дюверже, який у дослідженнях держави й суспільства запропонував поєднання юридичного і політичного аналізів. Таке поєднання, на думку вченого, дасть змогу, з одного боку, вивчати не тільки політичні інститути, які регламентуються правом, а й ті, що

правом повністю або частково ігноруються (політичні партії, громадська думка, пропаганда, преса, групи тиску та ін.). З іншого боку, зазначена орієнтація уможливить вивчення політичних інститутів, регламентованих конституцією, законами, не тільки в юридичному, а й у політологічному аспекті, що дасть змогу визначити, якою мірою ці інститути функціонують відповідно до права або уникають його.

Французький учений зазначає, що сучасний розвиток соціальних наук дає змогу розглядати суспільство та його інститути як об'єкт науки в цілому. Не піддаючи сумніву важливість юридичних феноменів серед суспільних явищ, М. Дюверже звертає увагу на те, що у праві “слід розрізняти те, що є ефективним для застосування, й те, що не є таким”. Закон, юридична норма, конституція є “не відображенням реального, а спробою впорядкування реального, спробою, яка ніколи не вдається повністю”.

Наведені застереження мають особливе значення для українських законотворців і правознавців, які розрив між бажаним і дійсністю досі розглядають під кутом зору тимчасової “недостатньої нормативно-юридичної бази” і не усвідомлюють до кінця закономірності та глибини цього розриву, його деструктивного впливу на розвиток політичної та правової систем.

Характерною прикметою останнього часу в Україні є тенденція до синтезу існуючих науково-теоретичних підходів і модернізаційних методик з метою раціоналізації суспільно-політичного життя. Прикладом цього можуть бути два наукові форуми, що відбулися наприкінці 2000 р.: Всеукраїнський науково-практичний симпозіум “Політологія в Україні: стан та перспективи розвитку” (24–27 жовтня 2000 р., Київ) та ініційована Президентом України наукова конференція “Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку” (15–16 листопада 2000 р., Київ).

Перший з названих форумів виявив орієнтацію на зближення соціально-гуманітарних наук, зокрема політології та правознавства, які в 90-ті роки розвивалися паралельно, відособлено. Одна з учасниць симпозіуму Н. Осипова слушно звернула увагу на те, що політика і право мають спільні причини і витоки формування, спільне остаточне призначення, що полягає “в результативному забезпеченні стійкості, стабільності й ефективності соціальної системи”. Водночас вона зазначає, що “і політика, і право виконують управ-

лінські функції, вони являють собою нормативні регулятори, що встановлюють типову поведінку громадян, а через них права і обов'язки, тісно пов'язані з розробкою, прийняттям та реалізацією управлінських рішень”.

Інший учасник наукового зібрання І. Салтовський акцентує увагу на таких аспектах:

- вирішення складного комплексу завдань економічного, соціального, державотворчого характеру стане можливим лише за умови здійснення грамотної, виваженої, прогнозованої політики, що спирається на досягнення політичних наук та здобутки в галузі всієї системи гуманітарного знання, зокрема юриспруденції;
- провідною ідеєю правознавчої компоненти політологічної освіти має стати усвідомлення комплексу соціальних загроз існуванню держави і суспільства внаслідок порушення чинної нормативної бази політичної діяльності;
- одним з головних напрямів виконання основного завдання гуманітарної освіти в Україні — підготовки стратегічної еліти держави на найближчу історичну перспективу — має стати пошук раціонального поєднання викладання правничих і політичних дисциплін.

На необхідність комплексного, системного підходу до реформування українського суспільства серйозну увагу звернули й учасники другого з названих форумів. Неабиякий інтерес становлять ідеї, висловлені Президентом України у доповіді “Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє”, яку з точки зору визначення методології реформування суспільства можна вважати етапною. Зокрема, зверталася увага на такі проблеми:

- необхідність подолання обмеженої логіки однобічного економізму, або ринкового фундаменталізму; врахування глибокої системної трансформації українського суспільства;
- комплексне осмислення і збалансування в суспільному розвитку різноманітних чинників — соціальних, політичних, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей;
- розбудова основних інститутів демократії та громадянського суспільства, прискорення процесу демократизації всіх сфер суспільного життя; переведення його із спонтанної, стихійної стадії у логічне, осмислене річище;

- соціальна переорієнтація економічної політики як визначальна мета та задум здійснюваних у країні перетворень, орієнтованих на довгострокову стратегію соціально-економічного розвитку держави, побудову в Україні ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки.

Синергетичний принцип. Пов'язаний з новим концептуальним напрямом, що набув визнання в 70–80-х роках ХХ ст. *Синергетика* (від гр. *synergetikos* – спільний, узгоджено діючий) – галузь наукового знання, в якій засобом міждисциплінарних досліджень виявляються загальні закономірності самоорганізації, становлення стійких структур у відкритих системах. Від класичної методології синергетика (“соціосинергетика”) відрізняється тим, що в її основу покладено принципово інший світоглядний підхід – філософію нестабільності. Синергетика передбачає фундаментальний перегляд ролі науки і зорієнтована на адекватне і глибинне розуміння складних соціальних явищ, що відбуваються на планеті, починаючи з другої половини ХХ ст., а також на забезпечення передумов виживання конкретного суспільства через пізнання можливостей його вдосконалення. Синергетика, зокрема, дає змогу зрозуміти ілюзорність поглядів на суспільство як на цілковито підконтрольне владі, що існує виключно в плані однозначних управлінських впливів.

Синергетичні ідеї, на виникнення і розвиток яких вирішальний вплив справили праці І. Пригожина, І. Стенгерса, Г. Хакена, Г. Ніколіса, Н. Ханке, Б. Білоусова, О. Жаботинського, М. Моїсеєва, Ю. Клімонтовича, С. Курдюмова та ін., сприяють переосмисленню традиційних уявлень про соціально-політичні процеси. Виходячи з характеристики процесів самоорганізації в складних, неврівноважених системах, синергетика дає змогу фіксувати як переходи від хаосу до порядку з виникненням нових форм, так і переходи від порядку до хаосу з домінуванням деструктивних процесів розпаду систем, зокрема політичних і правових.

Синергетичні підходи дають можливість подолати стійкі стереотипи, сформовані минулим досвідом і перенесені в часи нинішні. Таким, наприклад, можна вважати ідеологічно-стереотипне уявлення про суспільний розвиток як протистояння капіталізму й соціалізму. Значній частині українських суб'єктів політики та електорату дотепер властиве так зване “лінійне мислення”. Вважається, що дос-

татньо виплутатися з тенет одного із зазначених типів соціальної організації, щоб одразу ж опинитися у “царстві свободи”.

На відміну від такого світосприйняття синергетичне бачення світу пропонує погляд на суспільство як на систему, якій властиві взаємопроникнення, відкритість, самоорганізація, наявність асиметричних структур, нерегулярність зв'язків і функціональна нестабільність. У синергетичному дзеркалі, яке не терпить жорсткої передвизначеності, соціалізм і капіталізм постають як стереотипи, штучно витворені свідомістю конструкції. Важливішим для нього є не виявлення ідеологічної конструкції, а всебічне вивчення і моделювання таких проблем:

- вплив ринкових механізмів на політико-правову сферу і суспільний розвиток у цілому;
- боротьба за існування, виховання, втілення групових та індивідуальних інтересів у політичній системі;
- ступінь впливу інформаційних технологій і засобів масової інформації на суспільну свідомість;
- вивчення громадської думки та чинників, які справляють вирішальний вплив на неї (стану економіки, криміногенної ситуації у країні, рівня відповідності продекларованих владою цілей суспільно-політичним і правовим реаліям);
- місце і роль особистості у соціально-політичних процесах та ін.

Особливого значення в синергетичному підході набуває визначення двох протилежних підвалин суспільства — позитивно-творчої, яка, незалежно від суспільного ладу, політичного режиму, характеру функціонування суспільства, здатна продукувати цілісність соціальної організації, та ентропійної (розсіювальної), що деструктивно впливає на першу підвалину, перешкоджає функціонуванню її елементів чи навіть поглинає останні. Через застосування міждисциплінарних досліджень синергетика виявляє закономірності та локально-специфічні особливості функціонування названих підвалин, виходячи з того, що вони однаково необхідні для саморозвитку суспільства. Відповідно мета політики визначається на підставі знання про те, яку з її підвалин — твірну чи розсіювальну — можливо й необхідно за конкретних умов інтенсифікувати, як усунути або обмежити їхні дії для збереження відносної стабільності суспільства та його структур.

Синергетичний метод останнім часом починає активно застосовуватися не лише до політичної, а й до правової проблематики.

Внаслідок ускладнення правової сфери механістична модель причинності й тут має обмежені можливості для застосування. Принцип лінійно-каузальних пояснень далеко не завжди, особливо в перехідних умовах функціонування правової системи, розкриває складні перипетії трансформаційних перетворень. З точки зору застосування синергетичного методу право є такою ж відкритою, здатною до самоорганізації системою, як й інші суспільні сфери. Відповідно суб'єкти правотворчості повинні враховувати тенденції такого саморозвитку насамперед для того, щоб не втрачати відчуття реальності й доцільності зміни існуючого порядку. Особливу увагу слід звертати на можливість виникнення у процесі цілеспрямованих перетворень непередбачуваних явищ, які своїм впливом можуть зробити дійсність непідвладною регламентованій діяльності реформаторів.

В умовах сучасної політичної реальності — складної й неврівноваженої, з властивою їй глобалізацією — синергетику можна розглядати і як “новий світогляд”, “новий тип мислення” — нелінійний, відкритий до змін, і як перехід до пізнання динамічного світу в розвитку і в усіх його проявах.

Застосовуючи синергетичні підходи, не слід забувати про труднощі, з якими стикаються дослідники (у даному разі — фахівці з прогнозування). До таких труднощів належать надзвичайно висока складність соціально-політичних систем і наявність значної кількості чинників, які визначають їхню динаміку. Зв'язки між елементами певних систем мають комплексний, багатоступінчастий характер. До цього слід додати нерозробленість методів аналізу біфуркаційних фаз та еволюційних катастроф. Ці обставини і зумовлюють уповільнений процес практичного застосування синергетичних методик політичного прогнозування.

Принцип безперервності прогнозування. Передбачає коригування прогнозних розробок у міру надходження нової інформації, а також контроль за домінуванням певних тенденцій у розвитку політичних подій, політичної ситуації. Цей принцип у процесі здійснення прогнозу передбачає процедуру так званого проміжного огляду, необхідну для забезпечення своєчасної зміни оперативної політики, заснованої на безпомилковому прогнозі. Проміжний огляд дає можливість модернізувати прогноз, залучаючи до нього нові події та здійснюючи перевірку джерел прогнозування і методології.

За короткострокових прогнозів безперервність їх відстеження, як правило, має обов'язковий характер і закладається у саму схему їх поетапного здійснення. Суттєва модернізація прогнозу відбувається за умови надходження нової інформації або виникнення певної надзвичайної події. Перегляд довгострокових прогнозів здійснюється в разі зміни базових даних, офіційної статистики, несподіваного руху вперед або відкату назад внаслідок політичного реформування суспільства. Гнучке реагування на зміни через проміжний огляд дає можливість виправляти помилки й забезпечувати результативність політичних прогнозів, передбачати реальні наслідки політичних рішень.

Принцип верифікації (перевірки). Спрямований на визначення достовірності виробленого прогнозу. Зазначений принцип ретельно і ґрунтовно розглянуто у книзі українських дослідників С. Кримського, В. Пилипенка і Ю. Салюка “Верифікація соціальних прогнозів (методологічний аспект)” (1992). Автори, зокрема, зазначають, що він ґрунтується на трьох методологічних засадах прогнозування — достовірності, точності й обґрунтованості. Досягти надійних висновків про майбутнє можна тільки тоді, коли вдасться верифікувати достатньо широко багато окремих аспектів розробленого прогнозу.

Відносна (попередня) верифікація здійснюється переважно на заключних етапах розроблення прогнозу. До основних способів верифікації політичних прогнозів належать:

- перевірка отриманих результатів повторними або паралельними дослідженнями;
- опитування експертів — фахівців у певній специфічній галузі, якої найбільше стосуються здійснений аналіз і прогноз;
- зіставлення вихідних положень з реальною політичною ситуацією;
- паралельне розроблення прогнозу методом, відмінним від первісного;
- виявлення і врахування джерел можливих помилок;
- опосередкована верифікація прогнозу шляхом його зіставлення з прогнозами, отриманими з інших джерел інформації.

Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин та прийняття політичних рішень

1.4. МЕТОДИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ПРОГНОЗУВАННЯ

Принципи прогнозування реалізуються через конкретні методи науково-прогностичних досліджень. На сьогодні існує велика кількість як загальних, так і вузькоорієнтованих методів соціального прогнозування. Австрійський футуролог Ерїх Янч нараховує їх до 200, і цей перелік не вважається вичерпним. Щодо результату здійснення прогнозування, то шлях до нього пролягає через послідовно здійснювані етапи.

Вирішальну роль у забезпеченні результату політичного прогнозування відіграє оптимізація добору методів, які становлять арсенал цього наукового напрямку. Основне завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити можливу сферу використання кожного методу і вибрати найефективніший у кожному конкретному випадку, оскільки вибір певного методу прогнозування політичних процесів залежить від мети, термінів і часу, відведеного на розроблення прогнозів. У цьому контексті доцільно розглянути методи, які найчастіше застосовуються у соціальному й політичному прогнозуванні.

Метод колективної генерації ідей (“мозкової атаки”). Передбачає формування групи учасників з високим рівнем загальної ерудиції (не більше 15 осіб). У процесі підготовки “мозкової атаки” складається проблемна записка для учасників. Генерація ідей здійснюється за загальноприйнятими правилами, що передбачають ясність і стислість висловлювань, неприпустимість критики виступаючих, заборону виступати багато разів, толерантне ставлення ведучого і учасників до висловлених ідей, диктофонний запис здійснення “атаки”. Після аналізу проблеми основна група спершу здійснює систематизацію ідей групою аналізу, а потім критику систематизованих ідей подвоєною групою (25–30 осіб) з погляду перешкод на шляху до їх здійснення. І, нарешті, останній етап передбачає оцінку критичних зауважень і складання списку практично здійснених ідей.

Метод моделювання. Досить поширений у політичних дослідженнях. Його, зокрема, із застосуванням різних моделей використовували: С. Прайс, Д. Бартолом’ю (модель соціальної мобільності);

Ван Гіг, П. Чекленд (модель м'яких систем); Дж. Річардсон (модель гонки озброєнь); М. Кондратьєв, С. Маслоу (модель “довгих хвиль”); В. Тихомиров (модель “вісім коліс”); Б. Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу (моделі глобального розвитку); Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд, Т. Пронс (моделі функціонування політичних систем).

Вивчаючи не самі об'єкти, а їх моделі, слід пам'ятати, що події, які, на перший погляд, аналогічні, але відбувалися в різних історичних умовах, можуть призвести до абсолютно протилежних результатів. Модель слід розглядати як аналог певного фрагмента дійсності, концептуально-теоретичного утворення, що використовується при розв'язанні таких завдань: прикладних (дослідження практичних проблем політичного життя); теоретичних (розробка теоретичних конструкцій політичної реальності); інструментальних (створення нових способів дослідження політичної сфери). Для прогностичного моделювання характерною є необхідність вірогіднісного підходу до проблем майбутнього, внаслідок чого на цій основі створено модель, пов'язану зазвичай з розробленням шкали можливостей і побудовою на ній функції розподілу вірогідності (менш вірогідно — більш вірогідно).

Моделі поділяються на матеріальні (макети, муляжі, напрями) та ідеальні, уявні (використовуються в суспільних науках). Ідеальні моделі розподіляються на знакові (математичні) й моделі-образи (теоретичні уявлення, узагальнення). До останніх можна віднести запропоновану Т. Парсонсом інтегративну модель соціетальної суспільності, яка повинна, за словами американського соціолога, “вийти за ті межі, де правлять політична влада, багатство і чинники, які їх породжують, й піднятися до рівня ціннісних прихильностей та механізмів впливу”.

Метод колективної експертної оцінки. Сутність його полягає у погодженні думок експертів з певних напрямів розвитку зовнішньої чи внутрішньої політики, розвитку політичної ситуації. Цей метод передбачає чотири етапи:

- 1) створення робочих груп для здійснення опитувань, оброблення матеріалів, аналізу результатів колективної експертної оцінки. Робоча група призначає експертів у кількості від 10 до 100–150 осіб;
- 2) уточнення основних напрямів розвитку політичних процесів, подій; виявлення генеральної мети і засобів її досягнення; розробка питань для експертів;

3) забезпечення адекватності розуміння питань і незалежності суджень експертів (передбачає запобігання тиску провідної думки);

4) оброблення матеріалів експертної оцінки; синтез прогнозних гіпотез і варіантів розвитку політичних подій.

Метод “Дельфі”. Отримав назву від давньогрецького міста Дельфі, в якому мешкали оракули (мудреці); розглядається вченими як один з найефективніших експертних методів. Визначається трьома основними особливостями:

1) анонімністю експертів;

2) використанням результатів попереднього туру опитувань;

3) статистичною характеристикою групової відповіді.

Анонімне опитування групи експертів наводиться у письмовій формі в кілька турів. При цьому експерти не вступають у контакт один з одним. Їм дають можливість ознайомитися із систематизованими результатами попереднього туру опитувань. І все знову повторюється. При цьому кількість турів (переважно від двох до чотирьох) залежить від зведення поляризованих оцінок до мінімуму. Якщо експерти досягають згоди з принципових питань у межах другого туру, опитування припиняється. Точність і надійність результатів експертизи залежать від якісно підібраної групи експертів.

Аналізуючи переваги цього методу, слід зазначити, що анонімність дельфійської процедури дає змогу послабити вплив окремих “домінуючих” експертів, а регулюючий зворотний зв’язок — знизити вплив індивідуальних і групових інтересів, не пов’язаних з проблемами, які вирішуються. Крім того, запровадження зворотного зв’язку вносить елемент об’єктивності, підвищує надійність прогнозних оцінок. Здійснення опитування у декілька турів дає можливість зменшити коливання в індивідуальних відповідях, а також обмежує внутрігрупові коливання.

Метод побудови сценаріїв. Застосування цього методу пов’язане з необхідністю аналізу політичних ситуацій, які зазвичай розвиваються за кількома різними сценаріями. *Сценарій* — це спосіб встановлення логічної послідовності подій з метою визначення альтернатив розвитку великих систем типу міжнародних відносин, національної економіки, сфери політики, соціальних відносин тощо.

У підготовці сценаріїв використовуються попередньо підготовлені аналітичні матеріали. Створення сценарію передбачає таку послідовність дій: визначення часового інтервалу формулювання

перебігу подій, словесне тлумачення їх сутності, їх кількісну оцінку. Оскільки сценарій описує не реальну, а вірогідну (уявну) ситуацію, він найчастіше передбачає вибір з кількох прогнозованих варіантів розвитку подій. Тому розрізняють однозначний, альтернативний і компромісний вибори. Компромісний вибір — дія на основі поєднання позитивних моментів низки близьких або навіть альтернативних варіантів, що дають змогу знайти оптимальний вихід із ситуації, альтернативне розв'язання якої загрожує існуванню цілого.

Методи екстраполяції та інтерполяції. *Екстраполяція* — поширення висновків, отриманих від спостереження за однією частиною явища, певної реальності, на іншу частину. Відповідно у прогнозуванні метод екстраполяції — це поширення на майбутнє певних елементів соціальних процесів з минулого і сучасного. Точність екстраполяції зникає у міру просування в майбутнє, яке в жодному разі не можна розглядати як лише кількісне продовження сучасного. Отже, за цього методу важливо визначити межу екстраполяції (5–10 років) з метою точності застосування цілей комплексних теорій: вірогідностей, обмежень, ігор, множин та ін.

Інтерполяція — визначення проміжних значень функції на підставі деяких відомих її значень. Це складніший метод, який базується на конструюванні соціальної та політичної реальності. Складність соціально-політичних процесів, динаміка розвитку людської цивілізації більше спонукають до конструювання реальності, до чого, власне, й схиляються сучасні дослідники майбутнього. Тому, прогнозуючи найближче майбутнє, недостатньо враховувати минуле і сучасне, необхідно насамперед зважати на віддалене майбутнє. А це, у свою чергу, є свідченням недостатньої адекватності методу екстраполяції і спонукає до використання методу інтерполяції, коли за минулим, сучасним та віддаленим майбутнім прогнозується найближче майбутнє.

Крім зазначених основних методів у політичному прогнозуванні застосовуються:

- *експертне опитування*, що ґрунтується на заповненні спеціальних карт, які розробляються стосовно конкретної проблеми і надсилаються для заповнення представникам провідних політичних партій або відомим політологам;
- *індивідуальне передбачення експерта* — використання оцінок “експерта-лідера” в певній сфері прогнозування;

- *історична аналогія*, заснована на перенесенні закономірностей розвитку схожих подій за часом чи з інших сфер знання;
- *контекстуальне картографування* — системний розгляд об'єкта шляхом послідовного чи комбінованого перегляду, аналізу і синтезу всіх вірогідних комбінацій його складових;
- *сітьові графи* — визначення “критичних вузлів” політичного розвитку, найкоротших шляхів руху до певної мети;
- *дерево цілей* (будується шляхом поділу об'єкта пізнання на елементи, структури, які ієрархічно пов'язані між собою);
- *імітування* — побудова, створення математичних моделей з метою вивчення і верифікації прогнозних рішень;
- *операційне моделювання* (засноване на застосуванні математичного апарату дослідницьких операцій);
- *аналіз взаємних впливів*, що передбачає використання матриць подій, які впливають на розвиток політичної ситуації або становлять основу дослідження політичних проблем (застосовуються для зведення окремих політичних прогнозів у комплексний політичний прогноз);
- *каузальне моделювання* (засноване на встановленні причинно-наслідкових зв'язків відомих подій, явищ);
- *статистичне моделювання* — розроблення й аналіз моделей, які створюються на базі статистичного матеріалу минулого й сучасного;
- *метод гри* (використовується в безпосередніх передпланових політичних дослідженнях, а також для верифікації політичних прогнозів).

У практиці соціального прогнозування сформувалися 10 основних етапів здійснення прогнозів.

Перший етап:

- передпрогнозна орієнтація з розробленням програми дослідження й уточненням завдання на прогноз;
- аналіз характеру і масштабів прогнозу;
- формулювання мети і завдань, робочих гіпотез; визначення методів і процесу організації прогнозування.

На цьому етапі здійснюється аналіз об'єкта прогнозування на відповідність основним принципам, а також забезпечується верифікація прогнозу шляхом зіставлення з прогнозами об'єктів-аналогів.

Другий етап — побудова вихідної (базової) моделі прогнозованого об'єкта методами системного аналізу. У теорії системного аналізу використовується два підходи до аналізу і синтезу об'єктів прогнозування:

1) об'єктний підхід — виділення підсистем шляхом поелементного поділу об'єктів на дрібніші. Застосовується переважно до об'єктів, які мають складну структуру;

2) функціональний підхід, за якого основою структурного розчленування об'єкта є функціональна ознака. Застосовується, якщо кількість первинних об'єктів, які становлять об'єкт прогнозування, є незначною, але вони мають складні характеристики і взаємозв'язки, що передбачає виділення груп схожих функцій.

Третій етап — збирання даних контексту прогнозування — сукупності зовнішніх щодо об'єкта прогнозування умов, значущих для вирішення його завдань (наприклад, прогноз стабільності політичної системи передбачає врахування прогнозів економічного розвитку на перспективу).

Четвертий етап — побудова передмодельних сценаріїв, динамічних рядів показників.

П'ятий етап — створення серії гіпотетичних (попередніх) пошукових моделей методами пошукового аналізу з конкретизацією мінімального, максимального і найвірогіднішого значення.

Шостий етап — побудова серії гіпотетичних нормативних моделей згідно із заданими реальними нормами, ідеалами, цілями.

Сьомий етап — оцінка достовірності й точності, а також обґрунтованості (верифікації) прогнозу методами опитування експертів.

Восьмий етап — вироблення рекомендацій для рішень у сфері управління на основі зіставлення пошукових і нормативних моделей.

Дев'ятий етап — експертиза підготовленого прогнозу і рекомендацій та їх доробка з урахуванням обговорення; здання їх замовнику.

Десятий етап — зіставлення матеріалів уже розробленого прогнозу з новими даними прогнозного контексту і започаткування нового циклу досліджень.

Результат політичного прогнозування не може розглядатися лише з погляду ступеня достовірності, точності прогнозу. Не менш важливо знати, наскільки певний прогноз сприяє підвищенню обґрунтованості, об'єктивності, ефективності розроблених на його підставі рішень. Для прогнозу важливою є не лише абсолютна верифікація, а й відносна (попередня) верифікація, яка дає змогу роз-

вивати наукове дослідження і практично використовує його результати до настання абсолютної верифікації. Стосовно прогнозу абсолютна верифікація можлива тільки після переходу періоду попередження з майбутнього в минуле.

Отже, попри всю безсумнівність необхідності здійснення прогнозів у сфері політики, з точки зору досягнення реальних результатів прогнозування не можна та й не треба абсолютизувати. Особливості способів розроблення прогнозів накладають принципові обмеження на їх можливості. В діапазоні часу результативність та ефективність здійснених прогнозів, як правило, обмежується 5–10 роками. Щодо об'єктів дослідження слід пам'ятати, що далеко не всі вони однаковою мірою піддаються прогнозним оцінкам. А отже, ми не погіршимо проти наукової істини, якщо наважимося повторити слідом за Пауло Коельо: “Майбутнє належить Богові, й лише він відкриває його за надзвичайних обставин”. Але ж людина тому й людина, що вона постійно прагне до передбачення можливих наслідків своєї діяльності.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте головні відмінності між внутрішньополітичним і зовнішньополітичним прогнозуванням.
2. Назвіть найпоширеніші типології політичних прогнозів та порівняйте між собою типи пошукового й нормативного прогнозів.
3. У чому полягає значення синергетики як універсального принципу забезпечення достовірності прогнозу?
4. Якими є визначальні напрями у діяльності Римського клубу?
5. Поясніть механізм застосування методу “мозкової атаки”.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Науковий інструментарій політичного прогнозування.
2. Теоретико-пізнавальна й управлінська спрямованість політичного прогнозування.
3. Футурологія політики як науковий напрям.
4. Результати і критерії ефективності політичного прогнозування.

МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. ОПТИМАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА ОПТИМАЛЬНІ МОДЕЛІ У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ. ТИПИ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ

Сутність та етапи політичного моделювання. У процесі дослідження та аналізу явищ політичного життя останнім часом найефективнішим методом стає моделювання, яке дає змогу найбільш об'єктивно, швидко і без значних втрат спрогнозувати подальший розвиток соціально-політичних процесів.

Моделювання — дослідження певних явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови та дослідження їх моделей, а також використання моделей для визначення або уточнення характеристик та раціоналізації засобів побудови нових об'єктів. По суті, на ідеї моделювання базується будь-який метод наукового дослідження.

Власне *модель* є образом об'єкта чи структури, поясненням, описом системи, процесу або низки пов'язаних між собою подій; спрощеною картиною реального світу, якій притаманні не всі, але деякі її властивості; множинністю взаємопов'язаних уявлень про світ. Деякі моделі будуються за принципом зовнішньої подібності з об'єктом, що відображається, інші є аналогами або імітаторами таких об'єктів

за властивостями або сутністю, треті дають лише символічну картину об'єктів або явищ, що моделюються. В будь-якому випадку моделі — це розумно-корисне наближення до реальної дійсності, й вони не претендують ні на що більше.

Коли йдеться про відображення політичної реальності, соціально-політичних процесів, загальнонауковий підхід до моделювання потребує деяких уточнень. Моделювання в політиці означає опис політичних процесів за допомогою обмеженої кількості значущих, вагомих факторів. Обмеження кількості факторів відбувається за рахунок абстрагування від тих, впливом яких на процес за певних обставин можна знехтувати. При цьому моделювання забезпечує отримання досвіду, дає змогу:

- припускаючись помилок, виправляти їх, уникаючи матеріальних і моральних втрат;
- здійснювати перевірку запропонованих модифікацій систем та процесів;
- вивчати організацію і структуру систем в динаміці ще задовго до втілення їх у життя;
- відтворювати події минулого, сьогодення, а також, звичайно, і можливого майбутнього та перевіряти дію сил у тих процесах, які складно відтворити в реальних умовах або які взагалі відтворити неможливо.

Моделювання політичних та соціально-економічних процесів передбачає певний алгоритм або послідовність дій. Як приклад можна навести варіант алгоритму, запропонований американським дослідником Ф. А. Шродтом.

Перший етап побудови моделі — відбір спостережень, які стосуються процесу, що моделюється. Йдеться про формулювання проблеми, тобто прийняття рішення про те, що слід враховувати, а чим можна знехтувати.

Другий етап — перехід від визначення проблеми до побудови неформальної моделі. Неформальна модель — це набір інструментів, які здатні пояснити відібрані спостереження, але при цьому визначені недостатньо чітко, тобто неможливо абсолютно точно виявити ступінь логічного зв'язку між ними.

Третій етап — створення формальної моделі, яка відрізняється від неформальної тим, що всі припущення подано вже в математичній формі.

Четвертий етап — комп'ютерне опрацювання формальної моделі. Це пошук непередбачуваних висновків із правдоподібних припущень. Після її завершення отримані результати підлягають “перекладу” з мови математики на звичайну мову.

Основні завдання моделювання. Перше завдання — формалізація усталених якісних уявлень про суспільні явища: структуру суспільної системи, особистості, соціальні норми тощо, тобто все, що може бути описане формалізованою мовою. Процес формалізації дає змогу уточнити чи виявити зайві розпливчасті поняття, створює основу для подальшого поглиблення змістовного дослідження суспільства.

Друге завдання — математичний опис певних соціальних або політичних об'єктів разом з одночасною розробкою відповідної змістової частини теорії.

Самі по собі соціально-політичні процеси дуже складні. Це пов'язане і з великою кількістю суб'єктів, і з кількістю завдань, які ці суб'єкти ставлять перед собою задля досягнення своєї мети, і зі складною структурою цінностей та ін. Тому перед дослідником постає складний комплекс взаємодії організованої множини елементів при тому, що кожному з них притаманні особливі цільові функції.

Отже, головним завданням стає узгодження критеріїв оптимальності завдання. Особливо цей процес ускладнюється, коли основний об'єкт має ієрархічну структуру і цільові функції підсистеми виявляються залежними від параметрів системи. Зазначені проблеми розглядає теорія оптимального планування. Щодо соціально-політичних процесів оптимальний підхід характеризується такими рисами:

1) в соціальному і в політичному процесі всі змінні, що характеризують досліджуваний процес, слід розподілити на дві групи: некеровані та керовані. Некеровані змінні — це ті, які практично не піддаються державному регулюванню (наприклад, деякі міграційні процеси);

2) оптимальний підхід завжди пов'язаний з виявленням обмежувальних умов, у яких відбувається досліджуваний процес. Керовані та некеровані змінні певним чином є обмеженими у своїй галузі існування;

3) використання оптимального підходу передбачає наявність мети, якої він прагне досягти, тобто наявність цільової функції.

Основні типи моделей. Розрізняють такі типи моделей: статичні та динамічні; макромоделі (з великою кількістю параметрів, що опи-

сують складні сутності суспільних явищ) та мікромоделі (які досить докладно характеризують окремий об'єкт), моделі одного рівня збільшення.

При дослідженні моделей слід дотримуватися певної ізолюваності. Проте це можливо лише до певного моменту. Соціальна реальність утворює систему взаємодіючих процесів. Тому і пізнання її має бути спрямоване на більш-менш одночасне виявлення всіх взаємопов'язаних сторін, що на практиці зробити досить складно. Звідси таким необхідним стає опис статичних та динамічних соціальних об'єктів з різною кількістю параметрів, що в кінцевому рахунку дасть змогу спрогнозувати і скеровувати поведінку мікроструктур і суспільства в цілому.

Моделі вибудовуються двома шляхами: “знизу” (через певну низку емпіричних узагальнень, що стосуються вузького кола даних) та “згори” (теоретичні побудови співвідносяться з емпіричними вихідними). Тобто перший шлях — індуктивний, а другий — дедуктивний.

Цікавим є питання про типи моделей соціальних явищ та процесів. Як зазначалося вище, модель — явище багатопланове і має чимало різних значень. Модель може бути подана як рівняння, набір правил, таблиця відповідностей між значеннями певних ознак тощо. В такому разі модель перетворює значення одних ознак, обраних як незалежні, на значення інших ознак, обраних як залежні. Характер передбачення моделі може оцінюватися за тим, наскільки точно вона прогнозує аналізовані явища (залежні ознаки) за нових значень незалежних ознак.

У соціальному моделюванні застосовуються трендові та імітаційні типи моделей.

Трендові моделі. Набули поширення в прогнозуванні різних соціальних процесів. Залежними ознаками в трендових моделях є певні характеристики модельованого процесу. Єдиною незалежною характеристикою є час, який найчастіше вимірюється календарним роком. Вихідними даними для побудови моделі є значення модельованої ознаки в послідовні періоди часу. Як правило, трендові моделі будуються у вигляді математичних функцій і не можуть бути засобом виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Основна мета їх застосування — визначення тенденції досліджуваного процесу і прогнозування його розвитку в майбутньому. Головна передумова застосування

трендових моделей — незмінність тенденції розвитку процесу, закладеної в його динаміці. Зміна динаміки розвитку процесу завжди зумовлена дією певної системи соціальних та економічних факторів, але саме ці фактори ніяк не фіксуються у трендовій моделі.

Здебільшого трендові моделі будуються на підставі офіційної інформації, що міститься в довідниках, документах різних організацій. Саме це і визначає основні галузі їх застосування в соціології: дослідження тенденцій соціально-демографічних процесів, аналіз соціальних наслідків науково-технічного прогресу, динаміка культурних і матеріальних потреб тощо. Особливо широко застосовуються трендові моделі в глобальному моделюванні за дослідження розвитку соціальних процесів у межах окремих країн, регіонів і в загальносвітовому масштабі.

Головною позитивною ознакою трендових моделей є те, що вони досить об'єктивно відображають динаміку розвитку процесу. Прогнози на основі цих моделей будуються на період від одного-двох до кількох десятків років. Проте до довгострокових прогнозів на основі трендових моделей слід ставитися обережно. Як свідчить практика, в таких випадках дуже велика вірогідність непередбачуваних змін у дії факторів, що визначають перебіг часу.

Імітаційні моделі. Як і трендові, відображають розвиток досліджуваних процесів у часі, але крім часу в них враховується чимало інших факторів, а також структура і функціонування певної системи, що зумовлює досліджувані явища. Імітаційна модель відображає взаємодію між різними факторами та об'єктами, які пов'язані з досліджуваним процесом. Предметом імітаційного моделювання може бути взаємодія людей у малих групах, взаємодія соціально-економічних факторів, що впливають на розвиток країн та регіонів, взаємодія сторін-учасниць якогось конфлікту, взаємодія учасників процесу прийняття колективного рішення та ін.

Зазвичай імітаційна модель подається графічно у вигляді блок-схем, які відображають структуру взаємозв'язку її елементів, а також у вигляді рівнянь, що описують відносини між вказаними ознаками, і реалізується у вигляді електронно-обчислювальних програм. Імітаційне моделювання дає змогу розв'язати проблеми експерименту в соціологічному дослідженні, оскільки можна “програвати” різноманітні варіанти розвитку процесу, прогнозувати його перебіг за різних запрограмованих умов.

Труднощі у застосуванні такого типу моделей поглиблюються необхідністю врахування величезної кількості ознак та їх взаємозв'язку. На сьогодні методи імітаційного моделювання починають ширше застосовуватися в економічних, політологічних та психологічних дослідженнях (міжособистісні стосунки в малих групах, міжнародні відносини та прийняття політичних рішень, соціально-економічний розвиток регіонів).

У разі застосування імітаційної моделі на початкових етапах дослідження не слід перебільшувати її привабливість. Шлях її побудови, починаючи з ідеї машинної імітації соціальних процесів до їх практичної реалізації, є дуже привабливим, проте іноді забувають, що він повинен проходити через розвинену та обґрунтовану спеціальну соціологічну теорію, розроблену до рівня закономірностей. Слід пам'ятати, що технічне забезпечення і системний аналіз ще не гарантують якості моделі. Головною умовою імітаційного моделювання передусім є глибоке і всебічне знання основних факторів досліджуваного процесу.

Штучний інтелект. Останнім часом у сфері політичного аналізу застосовуються прагматичні підходи, засновані на використанні експертних систем — комп'ютерних програм для спеціалізованих професійних предметних галузей. Такі підходи узагальнено в понятті “штучний інтелект”. Центральним завданням при створенні подібних систем є виявлення та відтворення знань у відповідних сферах.

Процедура вирішення цього завдання у галузі політичного моделювання здебільшого складається з таких етапів:

1) виділення окремої предметної сфери та конкретних тем, які стосуються досліджуваної проблеми;

2) концептуалізація, у процесі якої виявляються основні поняття, відносини і характер інформаційних потоків, необхідних для фіксації процесу прийняття рішення у цій предметній сфері; виокремлення підзавдань, стратегій, обмежень;

3) формалізація, пов'язана з відображенням ключових понять у певному формальному уявленні (наприклад, певною штучною мовою);

4) реалізація, за якої формалізоване знання комбінується та реорганізується для досягнення сумісності з інформаційними потоками досліджуваної проблеми.

Головною передумовою взаємодії політичної науки та “штучного інтелекту” є з'ясування того, що обидві ці дисципліни вивчають

проблеми аналізу, побудови та функціонування системи знань і переконань чинних суб'єктів і впливу цих систем на структуру їхньої діяльності (на пошук та сприйняття нової інформації тощо).

На сьогодні немає потреби доводити, що застосування обчислювальної техніки, особливо у сфері прийняття політичних рішень, є не лише корисним, а й в умовах інформаційного вибуху надзвичайно важливим. Комп'ютерні технології дають змогу суттєво підвищити аналітичний потенціал політиків за рахунок оброблення великої кількості інформації, даних, які надходять з різних джерел в єдиному зручному вигляді. Існують численні комп'ютерні засоби, пристосовані для акумулювання інформації про політичні процеси, аналізу та прогнозування розвитку цих процесів, планування політичної діяльності, контролю за виконанням політичних рішень тощо. Їх використання дає змогу автоматизувати здійснення соціологічних та політологічних досліджень, комп'ютеризувати аналітичну діяльність, розроблення варіантів політичних та управлінських рішень, моделювання їх можливих наслідків, вибір кінцевого рішення та оформлення його у вигляді конкретного документа.

Дуже важливою площиною перетину дослідницьких інтересів політичної науки і “штучного інтелекту” є аналіз текстів. Тексти в політичній науці були і залишаються надзвичайно важливим, хоча і не єдиним, джерелом інформації про параметри політичної ситуації. “Штучний інтелект” як наукова програма спрямований у своїй діяльності на максимальну об'єктивність у вивченні інтелектуальної діяльності, а саме політичної.

Основна загальнонаукова цінність ідей і методів “штучного інтелекту” полягає в тому, що вони забезпечують формування певного аналогу цих категорій у сфері вивчення мислення. Ним є уявлення про пізнавальні стани та пізнавальні механізми. Такі уявлення уможливають: 1) вивчення мислення політичних діячів методом моделювання; 2) розроблення універсальних методів опису політичних ситуацій.

Залучення подібних заходів у політичну та консультативну діяльність дає змогу говорити про існування певної методики забезпечення політичної діяльності — інформаційно-прогнозних технологій (ІПТ). “Штучний інтелект” пропонує політичній науці універсальні методи, які сприяють подоланню небезпеки абстрактності розроблення проблем політичної науки.

Термін “штучний інтелект” виник більш ніж за десятиліття до початку сучасної “комп’ютерної революції”. Окрім широко відомого тлумачення він застосовується і в розширеному розумінні стосовно розроблених в його межах програм, хоча фахівці надають перевагу акцентуванню саме дослідницької діяльності. Оскільки “штучний інтелект” має як експериментальний, так і теоретичний характер, то з другої половини 70-х років ХХ ст. для позначення теоретичного характеру з’явився термін “когнітологія” (наука про інтелект, пізнавальні процеси), чи “когнітивна наука”. Звичайно, що “штучний інтелект” скоріше постає як технічна наука, проте когнітологія намагається зробити комп’ютерні моделі адекватними щодо ірреальних пізнавальних структур та механізмів, максимізуючи дані психології, лінгвістики, філософії, а також культурології, і становить собою теорію знань, орієнтовану на експериментальну перевірку.

Цікавим прикладом моделювання з використанням ЕОМ може бути програма досліджень під керівництвом Джея Форрестера — професора Массачусетського технологічного інституту, видатного спеціаліста з кібернетики, яку застосували у своїх дослідженнях подружжя Донела і Деніел Медоуз.

Форрестер запропонував, а Медоузи звели усю сукупність можливих вихідних показників для технологічного прогнозу перспектив розвитку такого складного об’єкта, як людство, усього до п’яти:

- мінеральні ресурси;
- сільськогосподарське виробництво (продукти харчування);
- промислове виробництво (непродовольчі товари);
- навколишнє середовище;
- народонаселення.

Неодноразово перевірений розрахунок на ЕОМ показав: якщо продовжити в майбутнє існуючі тенденції за всіма п’ятьма показниками в їх взаємодії, то вже протягом першої половини ХХІ ст. мінеральні ресурси почнуть зникати, забруднення довкілля стане катастрофічним для існування людей, почнеться занепад промисловості, а за ним — і сільського господарства, що в умовах збільшення кількості населення смертельно.

Результати роботи цієї групи (“Межі росту”, 1972) стали поштовхом для появи нового наукового напрямку, який досліджує глобальні проблеми людства, — глобалістики.

Івент-аналіз. Цей метод є досить поширеним у моделюванні політичних процесів. Іноді його ще називають методом аналізу даних певної події. Івент-аналіз спрямований на оброблення публічної інформації про те, хто говорить, що говорить, стосовно кого і коли. Систематизація та оброблення відповідних даних здійснюються за такими ознаками:

- 1) суб'єкт-ініціатор (хто);
- 2) сюжет (що);
- 3) суб'єкт-мішень (стосовно кого);
- 4) дата події (коли).

Систематизовані таким чином події зводяться в матричні таблиці, ранжуються та вимірюються за допомогою комп'ютерних технологій. Ефективність даного методу передбачає наявність великої бази даних. Науково-прикладні проекти, які використовують івент-аналіз, різняться типом досліджуваної поведінки, кількістю політичних діячів, які розглядаються, часовими параметрами, кількістю використаних джерел тощо.

Як дослідницький напрям, зазначений метод пройшов у своєму розвитку два етапи:

Перший етап — кінець 60-х — початок 70-х років ХХ ст. Це етап появи перших проектів, а саме: “Дослідження світових подій — взаємодій” (Ч. Маклелланд) , “Інформаційний банк із проблем конфлікту та миру” (Е. Азар), “Вимір держав” (Р. Руммель) та ін. Так, наприклад, “Інформаційний банк із проблем конфлікту та миру” наприкінці 70-х років містив інформацію про 500 тис. подій із 135 країн світу за 30-річний період.

Другий етап — період з початку 70-х років і дотепер. Для цього періоду характерне вдосконалення першого етапу концептуальних та процедурних механізмів “аналізу подій”. В його межах здійснювалося розроблення проблем залучення подієво-аналітичного компонента в ширші модельні конструкції.

Поява івент-аналізу як нового теоретичного і прикладного (практичного) методу виявилась закономірною, оскільки постала наукова неспроможність широкомасштабних теоретичних схем. Щодо теоретичного обґрунтування “аналізу подій” розуміли як альтернативний шлях до створення узагальнених теоретичних схем міжнародної реальності в той час, коли дедуктивні теорії міжнародних політичних процесів виявилися неефективними. Матеріально-технічне обґрун-

тування івент-аналізу формувалося внаслідок зростання можливостей застосування електронно-обчислювальних технологій у політологічних дослідженнях, без яких оперування значними обсягами формалізованої інформації є неможливим.

Найважливішим у використанні івент-аналізу є пошук та збір інформації про події. Під інформацією про події в західній політології розуміють відомості про вербальні або фізичні (прямі чи у відповідь) дії, які суб'єкти адресують своєму зовнішньому або внутрішньому середовищу. Особливу увагу потрібно приділяти і самій події. Події самі по собі досить насичені, що і є передумовою їх об'єктивного вимірювання.

Багато дослідників подій намагаються враховувати контекстні характеристики подієвої інформації, серед них:

- основні організаційно-структурні та процесуальні змінні, що характеризують процес прийняття рішень, які породжують події (типи підрозділів, що приймають рішення; час, необхідний для їх виконання);
- обставини, за яких з'явилися відомості про події (роль чи статус оратора, використаний засіб інформації, аудиторія, місце перебування);
- характер поточних стосунків між учасниками взаємодії (наприклад, союзницький, нейтральний чи ворожий);
- структура географічної системи, в якій ця конкретна взаємодія відбувається;
- непрямі учасники подій;
- проблемні галузі чи типи використовуваних ресурсів (дипломатичні, економічні, технологічні, військові);
- інші події, що передували певній конкретній події або пов'язані з нею.

Щодо кількості використовуваних джерел для отримання необхідної інформації серед дослідників немає єдності думок, але здебільшого коло найпоширеніших вживаних джерел є досить обмеженим.

2.2. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Державна політика є безперервним потоком розвитку суспільства, що керується в певному напрямі державними інституціями. Більшість державних інституцій спрямовують свою активну діяльність на те, щоб поліпшити та вдосконалити вже існуючі державні програми, використовуючи при цьому світовий досвід, досвід своїх попередників та обов'язково враховуючи політичні реалії сучасності.

Невід'ємним процесом політики є стратегічне планування. Хоча деякі дослідники не вважають стратегічне планування елементом державної політики, проте аналіз її стратегії неможливий без розгляду характеристики концепції стратегічного планування (державної стратегії), що є основою для розроблення концепції ефективної державної політики.

Якщо розглянути проблему стратегічного мислення в історико-методологічному ракурсі, то варто зазначити, що термін “стратегія” військового походження. Ним позначається загальний план дій війська в певних умовах для досягнення кінцевої перемоги над ворогом. З позиції політології стратегія — це планування і здійснення політики країни з використанням наявних засобів, що передбачає управління ресурсами, а також вибір варіантів розвитку. Проте слід розрізняти стратегію політики та державну стратегію.

Стратегія політики — система великомасштабних державно-політичних рішень і вироблених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення стратегічної мети основними суб'єктами політики, головну лінію, спрямовану на розв'язання завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довгострокових цілей.

Державна стратегія — система великомасштабних державних рішень, засіб досягнення поставлених цілей, форма управління соціально-економічною діяльністю й територіальною організацією суспільства.

Стратегічне управління спирається на вміння моделювати ситуацію, здатність аналізувати тенденції розвитку і на цьому ґрунті виявляти необхідність змін, розробляти власне стратегію змін, вико-

ристовувати надійні методи, а також потребує від суб'єкта здатності втілювати стратегію в життя. Стратегічне бачення реальності дає змогу визначати реальний стан речей, а також сукупність можливостей, виявлених цим аналізом, динаміку й перспективи розвитку окремого об'єкта або сукупності явищ, що утворюють систему, а також фактори чи умови, що прискорюють або уповільнюють рух до визначеної мети. На підставі цих знань можна розробити варіанти рішень щодо впливу на розвиток ситуації в бажаному напрямі. Стратегічне планування нерозривно пов'язане з оцінюванням рішень, і разом вони є дуже важливими для аналізу державної політики як складові системної теорії суспільного розвитку.

Стратегічне планування має такі основні ознаки:

1. *Багатоваріантність*. Орієнтує на пошук оптимального шляху задля досягнення запланованої мети. Ефективність жодної обраної стратегії неможливо передбачити абсолютно, а лише з певною вірогідністю. Остаточна стратегія визначається лише тоді, коли реалізується в житті. Оптимальною є така пошукова стратегія, що передбачає одночасний рух у кількох паралельних напрямках і, якщо це можливо, прийняття таких рішень, які відіграють важливу роль у кількох стратегічних напрямках. Тому на цьому етапі необхідно стає гармонізація варіантів, їх узгодження на рівні, який можна визначити як метастратегічний. Тоді йтиметься про співвідношення стратегій у ціннісному аспекті, коли одна із стратегічних ліній визначається як провідна, а інші — як підпорядковані, тобто їх введення в дію залежатиме від того, як втілюватиметься в життя домінуюча стратегія.

2. *Цілісність*. Передбачає орієнтацію на кінцеву мету та взаємоузгодженість варіантів стратегій. Будь-яка стратегія повинна бути концептуально окресленою як стосовно початкових умов здійснення, так і щодо кінцевого результату. Початковий аналіз охоплює наявні ситуації, ресурси та можливості. Кінцевий аналіз передбачає ґрунтовну оцінку витрат щодо досягнення мети, тобто чи дійсно мета виправдовує засоби. Але слід зважати на той факт, що не завжди можна все прорахувати. Іноді в історичний процес втручаються такі сили, які не можуть бути помічені та враховані при розробленні стратегічних планів. Тому нерідко буває так, що наділені владою особи планують одне, а виходить щось зовсім інше, що не передбачалося. Саме тому принцип відповідності засобів і мети дає змогу деякою

мірою запобігти небажаним наслідкам тих або інших дій. Тобто якщо навіть мета не буде досягнута, то можна передбачати мінімальні втрати при її досягненні.

3. *Послідовність*. Міркування щодо усвідомлення інтересів не претендують на вичерпність, але дають змогу окреслити напрями руху, в яких таке усвідомлення стає можливим і необхідним. Головною методологічною передумовою цього процесу є логіка і послідовність. Проте соціально-політичні реалії часто бувають такими, що іноді після того, як зроблено перший крок, ми вагаємося зробити наступний. Ми або зупиняємося, або намагаємося ще раз усвідомити, чи правильно все зрозуміли і зробили із самого початку. Відсутність логіки в мисленні призводить до непослідовності дій, і тоді складається ситуація, коли суб'єкт суперечить сам собі, тобто тупцює на місці. Це свідчить про особливе значення волі суб'єкта при здійсненні стратегічних намірів.

4. *Суб'єктивне (морально-вольове) начало*. Нерідко, розмірковуючи про суб'єкта стратегічного мислення, особливу увагу приділяють його розумовим, вольовим та духовним якостям. Це пов'язано з тим, що саме воля, яка є моральною величиною, дуже часто виступає рушійною силою. Проте саме ці якості щонайменше піддаються ґрунтовному науковому аналізу.

Таким чином, стратегії, з одного боку спираються на об'єктивний стан речей (реальні сили, ресурси, можливості, розташування, тощо), а з іншого — конструюються залежно від ідеологій, ціннісних систем, якими суб'єкти керуються у власній поведінці та які можуть узгоджувати щодо створення універсальніших аксіологій.

Первинним документом у системі вироблення стратегії державно-політичного розвитку є концепція. Вона передбачає визначення масштабів, темпів та основних напрямів соціально-економічного розвитку держави, її структурно-функціональних підсистем, а також обґрунтування системи заходів, спрямованої на підвищення всієї системи державного управління, зростання добробуту і рівня життя громадян. Вже після вироблення концепції розробляються спеціалізовані, галузеві та територіальні програми.

Будь-яка стратегія, будучи затвердженою та прийнятою, повинна якимось чином реалізуватися в тактичні та (або) оперативні плани. Стратегія вказує, куди ми хочемо чи можемо йти; тактика уточнює, яким чином ми досягаємо мети. Таким чином, хаос упорядковується:

для кожної проблеми, ситуації пропонується інструментарій, застосування якого допоможе змінити ситуацію, побачити можливі напрями її розвитку та вибрати оптимальне рішення. Тактика — це спосіб руху основним шляхом до мети, тобто форма реалізації стратегії.

Визначені стратегічні інтереси є імперативом для структур виконавчої влади. Тактично-оперативні інтереси мають локальний, обмежений характер. Як правило, вони короткотривалі дії і зникають з вирішенням відповідних проблем. Значення тактичних інтересів полягає в тому, що вони слугують реалізації стратегічних інтересів, тобто є засобами їх втілення в життя. Так, вирішення стратегічної проблеми забезпечення країни енергоресурсами за рахунок близькосхідної нафти потребує відповідної тактики дипломатії в цьому регіоні. Загроза тактичним інтересам допустима в межах, якщо вона не переходить у ранг стратегічної небезпеки. Така загроза може бути ліквідована за допомогою дій виконавчої влади.

Визначення національних інтересів пов'язане з виявленням пріоритетів і оцінкою наявної ситуації у світі. Помилки у визначеннях пріоритетів в політиці призводять до державного безладдя і створюють загрозу існуванню нації.

Як зазначалося вище, особливо важливо ідентифікувати стратегічні інтереси. Це пов'язано з визначенням простору дії політики і є передумовою активності суб'єктів політики. Найактуальнішим завданням для державно-політичних інститутів є визначення власних стратегічних інтересів. Крім того, ці інтереси повинні бути авторитетними як для громадян держави, так і для міжнародної спільноти. Слід підкреслити, що державницьки організоване й національно свідоме суспільство повинне мати власну волю для втілення рішень, визначених його потребами. І майбутнє своє воно повинне планувати, виходячи з реальної ситуації й усвідомлення власних інтересів. В іншому випадку його долю вирішуватимуть інші держави.

Однією з рис стратегічного планування є його багатоваріантність, але в умовах багатоваріантності дуже складно зробити правильний вибір. Вибір певної стратегії — дуже складна і відповідальна процедура для кожного суб'єкта політики. Будь-яка ситуація містить як стратегічну, так і тактичну альтернативи розвитку. І якщо суб'єкт політики остаточно визначився із власними стратегічними орієнтирами,

то це доводить його здатність до реалізації ефективної державної політики.

Отже, увага, яка останнім часом приділяється стратегічному управлінню, є своєрідною відповіддю на запитання про те, за допомогою якого методу і якими засобами можна робити розрахунки на майбутнє, будувати плани та досягати поставленої мети. Саме ці запитання спонукають нас шукати відповіді в дослідженнях стратегічного управління. “Що робити?” — це питання відносить нас до довгострокової перспективи. Стратегічне управління використовується тут для визначення перспектив діяльності та є розтягнутим у часі на відміну від тактики. Тактика відповідає на питання “Як робити?” у певному періоді часу та визначає всі наявні у нашому розпорядженні засоби і послідовність їх застосування.

У цьому контексті слід згадати розроблений 1999 р. з ініціати-ви Президента України Леоніда Кучми проект *урядової програми “Україна-2010”*, робота над яким сприяла становленню вітчизняної школи стратегічного політичного планування. Програма “Україна-2010” розроблена на виконання розпорядження Президента України від 26 лютого 1998 р. № 43.

Головна спрямованість програми: прогнозування розвитку подій та економічних процесів як основи для доступних практичних дій, пов’язаних з подальшим входженням України у світовий простір, що супроводжуватиметься відчутними зрушеннями в усіх сферах її життя — політичній, соціально-економічній, культурній.

Провідна ідея — забезпечення пріоритету прав і безпечної життєдіяльності людини, оцінка стану їх реалізації в Україні та визначення відповідних інтегральних прогнозних показників на період до 2010 року.

Мета — більш чітко визначити місце і роль України в геоекономічному і геополітичному просторах, відстежити основні тенденції і варіанти розвитку цивілізації та українського суспільства, визначити конкретні цілі, умови та пріоритети до 2010 року з урахуванням наявних матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів держави, накреслити оптимальні шляхи їх досягнення.

У програмі розглядаються національні інтереси України в контексті розвитку світової цивілізації; загальні цілі на період до 2010 року; довгострокові передумови та фактори соціально-економічного розвитку; пріоритети у сфері зовнішньої політики. Порушується

питання соціального прогресу та стабільності; передбачається зміна тенденцій демографічного розвитку; досліджено перспективи розвитку освіти та наукового потенціалу, відродження та розвитку української культури.

У розділі “Демократичні перетворення та формування відкритого суспільства” розглянуто проблеми розвитку громадянського суспільства; соціальне партнерство і партійний плюралізм; пропонується стратегія політичного розвитку; порушується проблема консолідації українського суспільства. В окремому розділі визначено стратегію економічного зростання. Поставлено питання про пріоритети науково-технічного та інноваційного розвитку; підкреслено необхідність формування механізму державної підтримки інноваційної діяльності та створення інноваційних “центрів зростання”. Розглянуто перспективи промислового та агропромислового розвитку. У програмі йдеться про необхідність активізації зовнішньоекономічної діяльності; участь у світових та регіональних інтеграційних процесах та як наслідок — зміцнення позицій у світовій торгівлі, вихід на нові ринки.

Розроблення програми довело, що існує потреба глибшого й детальнішого аналізу світового досвіду та нашої історичної спадщини в галузі стратегічного управління з метою її подальшого розвитку.

Отже, державна стратегія — це дещо більше, ніж ідеологічна перспектива для всього суспільства, завдяки якій майбутнє суспільства стає чіткішим, а сьогодення зрозумілішим. З одного боку, це публічне визначення владою перспективи держави; з іншого — поточні рішення, спрямовані на безпосереднє здійснення цієї перспективи вже сьогодні, негайно. Стратегія є формою перспективи, де довгострокові рішення пов’язуються із середньо- та короткостроковими або поточними.

Основні функції державної стратегії:

1) сприяння кращому розумінню ситуації сьогодення. До визначення стратегії наявна ситуація сприймається як хаос, криза або катастрофа. І тільки стратегія дає змогу оцінити реальні перспективи, визначитися в наявній ситуації та розрахувати ресурси, які забезпечать досягнення поставленої мети;

2) забезпечення спадкоємності. Якщо існує справжня стратегія, то, незалежно від зміни президента або уряду, є гарантія того, що новий президент або голова уряду не почнуть заново “вигадувати велосипед”;

3) забезпечення довіри до влади, якщо державна політика відповідає цілям, визначеним державною стратегією;

4) сприяння консолідації політичних сил, на яку можуть впевнено спиратися президент і уряд;

5) надання можливості для визначення тактики (тобто говорити по суті);

6) накреслення орієнтирів та акцентування пріоритетів для короткострокових і середньострокових стратегій, які не повинні йти у розріз і суперечити державній політиці. Державна стратегія є єдиною підставою для формування державного бюджету, для розвитку приватного підприємництва, для закордонних інвесторів, сприяє підвищенню довіри з боку інших країн, яка спирається на публічно заявлену державну стратегію. Є очевидним, якщо держава має свою власну стратегію, то й інші держави повинні рахуватися з нею. Якщо ж власної стратегії немає, тоді держава стає пасивним учасником стратегії іншої держави;

7) задання етапів просування до мети. Щороку або з іншою періодичністю в країні ставлять за мету розв'язання певних проблем, аналізують причини вирішення або невирішення проблем минулого року тощо. У цьому виявляється не просто динаміка будь-яких процесів. В ідеалі — це здатність суспільства, його еліти та політичного керівництва не зациклюватися на вирішенні одних і тих самих проблем, а прагнути досягнення поступової динаміки соціального руху.

Отже, Україні необхідно найближчим часом отримати справжню стратегію розвитку. Прагнення цієї мети повинно активізувати діяльність Комітету із системного аналізу Президії НАН України, Громадської експертної ради питань з внутрішньої політики при Президентові України, державних наукових установ, неурядових дослідницьких інституцій. Постійною практикою має стати організація широкої суспільної дискусії з цих проблем.

2.3. МОДЕЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Міжнародні відносини як сфера людського співіснування охоплюють політичні, економічні, правові, дипломатичні, соціально-психологічні, культурні, науково-технічні, торгові, військові та інші зв'язки і взаємовідносини між державами, народами, соціальними групами й організаціями, які діють на міжнародній арені. Через наявність такої великої кількості суб'єктів та важливість їх взаємовідносин виникає необхідність прогнозування цієї сфери з метою визначення тенденцій їх розвитку та впливу на кожного суб'єкта.

Останнім часом міжнародні відносини як науковий напрям стають дедалі чутливішими до майбутнього. В межах цього напрямку починають розроблятися уточнені уявлення про світ, що відкриває шлях до нових ідей, дає змогу відійти від спрощеного уявлення про майбутнє як просте продовжене в часі сьогодення. Враховуючи максимальну, порівняно з іншими об'єктами соціального прогнозування, невизначеність багатьох складових у міжнародних справах, у разі прогнозування міжнародних відносин вимагається підвищена увага до основних факторів зовнішньополітичних дій та умов, що їх детермінують.

Значну роль у формуванні сучасних уявлень про характер міжнародних ситуацій та процесів відіграють прикладні проекти. Мається на увазі, що дедалі більше дослідників міжнародних відносин, починаючи з 60–70-х років, впроваджують у дослідницьку практику прийоми та засоби, запозичені із суспільних і точних дисциплін, що зводяться до збирання аналітичної інформації, кількісних методів її оброблення та підготовки аналітичних висновків у формі прогнозних припущень. Отже, можна запропонувати такий варіант класифікації сучасних аналітичних засобів, що застосовуються в прикладних дослідженнях міжнародних відносин: 1) базові аналітичні методики (контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картирування); 2) комплексне аналітичне моделювання (емпіричне, нормативне, динамічне) міжнародних ситуацій та процесів.

На особливу увагу заслуговує метод моделювання, що останнім часом став одним з основних у прикладних дослідженнях міжнародних відносин. Нагадаємо, що моделювання є засобом

вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тождного йому образу (моделі), який відображає певні його властивості. Методологічною основою є системний підхід, який дає можливість впорядкувати хід думок дослідника, допомагає врахувати та виявити найбільшу кількість різноманітних факторів, зв'язків, побачити нові перспективи та зекономити час. Із врахуванням багатосторонності можна сформулювати три основні принципи моделювання:

1) *принцип об'єктивної відповідності моделі оригіналу*. Побудова моделі не довільна, вона обумовлена об'єктивною структурою самого об'єкта, що моделюється, та існує незалежно від суб'єкта, який моделює;

2) *принцип екстраполяційності модельної інформації*. Полягає в тому, що після побудови моделі та її дослідження отримана інформація екстраполюється на сам оригінал;

3) *принцип верифікації моделі*. Передбачає можливість зіставлення отриманої моделі інформації з різними реальними властивостями реально існуючої системи. Чим складнішою є модель, тим важчою буде її перевірка.

У процесі моделювання в сфері міжнародних відносин дослідник вирішує два типи завдань:

- оціночні (виявляється специфіка об'єкта моделювання — політичні ситуації, політичні процеси — і рівень інформаційної забезпеченості дослідження);
- операційні (виявляються характер і форми моделі, які залежать від ступеня схожості з об'єктом моделювання (основні ознаки або узагальнюються, або максимально конкретизуються).

Здебільшого виділяють такі основні етапи моделювання:

1) попередня орієнтація та аналіз системи, формулювання основних припущень та гіпотез, розроблення попередніх сценаріїв і нормативних установок;

2) формалізація гіпотез (умовно це можна назвати перекладом з математичної мови на вербальну);

3) відбір і формалізація необхідної інформації;

4) дослідження моделі (перевірка її чутливості, адекватності, стійкості результатів);

5) побудова альтернативних сценаріїв та експерименти з моделлю;

6) якісний аналіз та інтерпретація результатів моделювання.

Останнім часом вчені-міжнародники дедалі частіше звертаються до математичних методів при здійсненні політичних досліджень, що дає їм змогу розширити традиційні методи якісного аналізу і тим самим підвищити точність прогнозних оцінок. Використання кількісних методів виправдане в практиці досліджень міжнародних ситуацій та процесів, оскільки вони, по-перше, дають можливість виокремити раніше непомічені взаємозв'язки між суб'єктами міжнародних відносин; по-друге, виключно важливі при виявленні прихованих ресурсів та можливостей взаємодії на міжнародній арені; по-третє, необхідні для уточнення альтернатив можливих сценаріїв розвитку умов та способів дії. Проте існують і певні труднощі: часто доводиться враховувати багато суб'єктивних моментів, об'єктів, що не піддаються розчленуванню; іноді буває складно здійснити формалізацію або недостатньою є кількість інформації.

До найпоширеніших математичних засобів, що застосовуються у сфері прикладного аналізу міжнародних відносин, належать факторний та кластерний аналізи.

Факторний аналіз застосовується за наявності причин для обмеження кількості змінних. Основна ідея методу полягає в тому, що змінні, щільно скорельовані між собою, вказують на одну й ту ж саму причину. Використовуючи факторний аналіз, можна згрупувати твердження, навівши їх у стислішому вигляді. Тут трапляються випадки, коли з-поміж багатопараметричних об'єктів спостереження потрібно вилучити частину параметрів або замінити меншою кількістю певних функцій так, щоб це не позначилося на повноті інформації. Вирішення такого завдання має сенс у межах певної моделі, найбільше наближеної до багатьох реальних ситуацій. Прикладом є модель факторного аналізу. Поняття "факторний аналіз" не слід змішувати (що часто трапляється) з широким поняттям аналізу причинно-наслідкових зв'язків, коли вивчається вплив різних факторів (їх поєднань, комбінацій) на результативну ознаку. Сутність методу факторного аналізу полягає у вилученні опису множини характеристик, що вивчається, і заміні його меншою кількістю інформаційно ємніших змінних. Останні виконують роль своєрідних функцій вихідних ознак.

Вивчення спеціальної літератури вітчизняних і зарубіжних вчених дає підстави стверджувати, що статистична природа факторного аналізу має такі методичні властивості:

- метод спирається переважно на спостереження над природним варіюванням змінних;
- досліджувана сукупність не вибирається довільно, отже, метод дає змогу виявляти основні фактори;
- факторний аналіз не потребує попередніх гіпотез, навпаки, він сам може служити методом висунення гіпотез, а також виступати критерієм гіпотез, що базуються на даних, одержаних іншими методами;
- факторний аналіз не вимагає апріорних здогадок (залежними чи незалежними є змінні), він не гіпертрофує причинні зв'язки і вирішує питання про їх ступінь у процесі подальших досліджень.

Кластерний аналіз застосовується для розподілу багатьох об'єктів на задану або невідому кількість класів на основі певного математичного критерію якості класифікації. *Cluster* (англ. — пучок) — скупчення, група елементів, що характеризуються спільною якістю, властивістю. Критерій якості кластеризації відображає такі неформальні вимоги:

- у групі об'єкти повинні бути щільно пов'язані між собою;
- об'єкти різних груп мають бути далекими один від одного;
- за будь-яких рівних умов розподіл об'єктів на групи повинен бути рівномірним.

Сутність кластерного аналізу зводиться до групування (кластеризації) сукупності з різноманітними ознаками з метою одержання однорідних груп-кластерів. Перевага цього аналізу полягає в тому, що його математичний апарат дає змогу знайти і виділити реально існуюче в ознаковому просторі нагромадження об'єктів (точок) на підставі одночасного групування за великою кількістю ознак. Більше того, метод дає можливість виявити й описати структурні закономірності, забезпечивши формування однорідних класів об'єктів.

Основою формування ознакових просторів кластер-аналізу є вибір змінних. Цей важливий етап здійснюється у дві стадії. В основу першої з них покладено формування первинної гіпотези про набір ознак, які впливають на досліджуване явище; в основу другої — уточнення гіпотези за результатами фахових консультацій (опитувань) спеціалістів. Завершеною стадією вважається постановка завдання за умови її узгодженості з вимогами математичного апарату і можливостями обчислювальної техніки.

Отже, математичні підходи в аналізі міжнародних відносин використовуються для вирішення тактичних (локальних) питань і для аналізу стратегічних (глобальних) проблем. Математика тут виступає корисним інструментом для побудови моделей міжнародних відносин різного рівня складності. Як правило, такі моделі застосовуються не для отримання числових результатів, а для визначення наявності відповідей якоїсь властивості, наприклад стійкості, усталеності певної політичної ситуації

Глобальне моделювання пройшло значний шлях і є одним з основних напрямів прикладних системних досліджень, важливим інструментом пізнання. Визначною особливістю глобального моделювання, що надає йому особливої актуальності, є необхідність системного синтезу глобальних процесів в усій їх складності та взаємопов'язаності, багатоманітності та наявності суперечностей. При побудові глобальних моделей враховуються соціальні, політичні, культурні, екологічні та інші фактори. Такий підхід сприяє виявленню і передбаченню можливих тенденцій подальшого розвитку.

Всесвітньовідомі вчені С. Хантінгтон, Г. Кіссінджер і З. Бжезінський спробували викласти свої глобальні моделі взаємовідносин держав, у яких врахували майже всі зазначені вище фактори. Особливістю цих моделей є те, що вони дійсно мають певний вплив на політику США, тобто не залишились ідеєю на папері.

Значний інтерес становлять праці Хантінгтона Самюеля Філіпса — знаного американського політолога, директора Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету, автора шести книг, серед яких: “Політичний лад в суспільствах, що змінюються” (1968), “Американська політика: майбутня дисгармонія” (1981), “Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ століття” (1991), “Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку” (1996) та великої кількості статей і доповідей.

В останній своїй книзі Хантінгтон спробував визначити та обґрунтувати головний рушійний конфлікт майбутньої світової політики та стан, в якому, на його думку, опиняться Захід і Америка в нових умовах. Використовуючи цивілізаційний підхід, автор виходить з того, що в сучасну епоху світова політика вступає у нову фазу. “Держави-нації залишаться найбільш могутніми діючими особами в міжнародних відносинах, але найважливіші конфлікти в глобальній політиці відбуватимуться між націями та групами країн різних

цивілізацій”. Формування та структурування міжнародних відносин перестає бути справою виключно західного світу. На сьогодні незахідні цивілізації стають також активними акторами на світовій арені.

Відповідно Хантінгтон робить припущення, що фундаментальним джерелом конфлікту в цьому новому світі буде не ідеологія чи економіка, а передусім суперечності у сфері культури: головні конфлікти в глобальній політиці відбуватимуться між націями і групами країн різних цивілізацій, що сповідують різну релігію, різні цінності. Хантінгтон пропонує свою номенклатуру головних цивілізацій сучасності: західна, конфуціанська, японська, ісламська, хінді, слов'яно-православна, латиноамериканська (умовно додається африканська). Цивілізація, на думку автора, — це передусім культурна цілісність та спільність, причому спільність вищого мега-етнічного типу; широке угруповання людей за культурними ознаками та культурною ідентичністю, ширшим за яке є лише саме людство з його відмінностями від інших живих істот.

Різні цивілізації від самого початку дотримуються різних філософських переконань, основних цінностей, соціальних зв'язків, звичаїв, світогляду в цілому. Ці культурні відмінності поглиблюються внаслідок відродження релігії в багатьох регіонах світу. Тому культури піддаються змінам і характер їх впливу на політику та економіку в певні періоди часу стає неоднаковим, але основні відмінності між цивілізаціями у сфері політичного та економічного розвитку мають своїм корінням відмінні одна від одної культури.

Серед причин через які відбуватиметься зіткнення цивілізацій, він називає такі:

- цивілізації не схожі за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і релігією; люди, які належать до різних цивілізацій, мають різні уявлення про взаємовідносини Бога і людини, громадянина і держави; неоднакові їх уявлення про права та обов'язки людей, про рівність і нерівність;
- світ стає все тіснішим, розширюються контакти між народами, які належать до різних цивілізацій;
- процеси економічної модернізації та соціальних змін розмивають в усьому світі звичні для людей локальні відносини. Водночас послаблюється роль національної держави як джерела ідентифікації людини;

- загострене усвідомлення належності людей до різних цивілізацій, зумовлене роздвоєнням ролі Заходу. З одного боку, Захід перебуває в zenіті своєї могутності; з іншого (і, можливо, саме через це), незахідні цивілізації повертаються до своїх джерел;
- цивілізаційні ознаки, які належать до сфери культури, не так легко поєднуються, як політичні та економічні.

Міжцивілізаційний конфлікт може мати дві форми: мікрорівень — між сусідніми державами, які представляють різні цивілізації; між групами від різних цивілізацій або, як в Югославії і в СРСР, в межах однієї держави; макрорівень — між провідними державами світу.

Слід підкреслити, що, яким би чином не відбувався і не розвивався конфлікт цивілізацій, універсальна цивілізація ніколи не виникне, але можна сподіватися, що представники різних цивілізацій зможуть мирно співіснувати. У своїй праці Хантінгтон підкреслює, що його метою було не обґрунтування природи та генезису майбутніх конфліктів, а висунення гіпотези про те, на що буде схоже майбутнє.

Великим досягненням міжнародно-стратегічної думки після припинення “холодної війни” вважається відома праця Генрі Кіссінджера — колишнього держсекретаря США — “Дипломатія” (1994). Особливо цікаві перший та останній розділи книги, в яких розглянуто новий світовий порядок.

На думку Кіссінджера, міжнародна система XXI століття характеризуватиметься певними суперечностями. З одного боку, це фрагментація, з іншого — дедалі зростаюча глобалізація. Зрозуміло одне, вже не буде чогось, схожого на порядок, що існував за часів “холодної війни”. На міжнародній арені наймогутнішими, на його думку, будуть Сполучені Штати Америки, Європа, Китай, Японія і Росія, а, можливо, також Індія та деякі держави середні за розміром. Проте в умовах нового світового порядку може спостерігатися і певне безладдя, яке спричинятимуть держави, що не мають історичних атрибутів “держав-націй”.

Такі проблемні складові можна поділити на три групи:

1) колишні уламки дезінтегрованих імперій (складові Югославії або Радянського Союзу);

2) деякі постколоніальні держави, для яких реальністю є альтернатива: втрата територіальної цілісності або нескінченний громадянський конфлікт;

3) держави континентального типу, які не є державами-націями в європейському розумінні (Індія, Китай, певною мірою США і Росія).

Ця остання група, як вважає Кіссінджер, можливо, становить основу нового світового порядку. Автор дає таку характеристику цих можливих головних акторів: Сполучені Штати є наймогутнішою державою; Китай — потенційно великий носій могутності, має величезний висхідний потенціал; Росія, хоча і гігантська, проте дуже нестабільна; Європі не вистачає єдності; Японія надзвичайно багата, але досить квола країна.

Основною ідеєю нового світового порядку є підтримка глобального балансу сил. Така політика, на думку автора, повинна бути основною в зовнішній політиці США. Вона є методом і засобом всієї світової політики Америки на перспективу. Одним із інструментів такого балансу Кіссінджер вважає підтримку та заохочення економічних реформ. Але цього недостатньо. Найбільш корисним є створення структур на основі взаємодоповнення. Одні структури спираються на спільні політичні та економічні принципи за зразком міждержавних об'єднань західної півкулі. Інші структури функціонують, виходячи з принципів та інтересів безпеки, як це відбувається в регіонах Атлантики та Північно-Східної Азії.

Отже, Кіссінджер пропонує цілісну геостратегічну концепцію, яку можна визначити як концепцію постбіполярного глобального балансу сил.

Великий внесок у розроблення питань міжнародних відносин зробив Збігнєв Бжезінський (н. 1928) — американський державний та політичний діяч, доктор філософії Гарвардського університету. У 1962–1977 — керівник Дослідницького інституту міжнародних змін, був помічником президента Д. Картера з питань національної безпеки (1977–1981), після роботи в адміністрації президента — консультант Центру стратегічних міжнародних досліджень при Колумбійському університеті. З 1989 р. є професором американської зовнішньої політики Нітуської школи передових міжнародних досліджень університету Дж. Гопкінса. Член Ради з міжнародних відносин. Основні праці: “Тоталітарна диктатура і автократія” (1956, у співавторстві з К. Фрідріхом), “Безперервна чистка: політика за радянського тоталітаризму”, “Радянський блок: єдність та суперечності” (1960), “Політична влада: США/СРСР” (1964, у співавторстві з С. Хантінгтоном), “Великий провал: народження та смерть

комунізму в ХХ столітті” (1989), “Поза контролем” (1993), “Велика шахівниця” (1995).

На особливу увагу з точки зору моделювання та прогнозування розвитку міжнародних відносин заслуговує книга “Велика шахівниця”, що була рекомендована самим автором як настанова у “стратегічному управлінні геополітичними процесами для тих, хто є виразником волі глобальної супердержави, прагнучи до встановлення у світі гегемонії нового типу”.

Зрозуміло, що в даному випадку цією супердержавою є США, оскільки її вплив, на думку автора, підкріплюється складною системою союзів та коаліцій, що охоплюють весь світ. Таким чином виникає і відповідний міжнародний порядок, який несе на собі відбитки американської системи. Америка посідає домінуюче місце в чотирьох вирішальних позиціях світової влади: 1) воєнні можливості дуже великі; 2) в економіці вона залишається рушійною силою світового розвитку, незважаючи на конкуренцію з боку Німеччини та Японії; 3) в галузі технологій — абсолютне лідерство; 4) незважаючи на певну примітивність, американська культура є дуже привабливою, особливо для молоді.

Отже, для Америки вкрай важливо зберегти свої позиції та вільно реалізовувати свої політичні інтереси. Як зазначає сам автор, “кінцева мета американської політики повинна бути доброю та високою: створити дійсно готове до співробітництва світове співтовариство згідно з довгостроковими тенденціями та фундаментальними інтересами людства”. При цьому для Америки життєво необхідним є те, щоб на політичній арені не з’явився суперник, здатний кинути їй виклик. Для Бжезінського цим суперником може стати та країна, яка володарюватиме в Євразії.

Таким чином, стає зрозумілим, чому Євразія стає тією самою шахівницею, на якій відбувається боротьба за світове володарювання. Що ж так цікавить Америку в Євразії? Тут проживає 75% світового населення, зосереджено більшість світового фізичного багатства. На Євразію припадає 60 % ВВП, значна частина світових енергетичних запасів. Той, хто контролює Євразію, автоматично отримує контроль над Африкою. Отже, в сукупності, євразійська міць перевершує американську. Але, на щастя для Америки, Євразія не єдина в політичному відношенні. Причина цього, насамперед, у великих географічних розмірах.

Проте, яким би значним не був вплив Сполучених Штатів, Євразія, що простягається від Лісабона до Владивостока, зберігає своє геополітичне значення, і саме від стану справ на цьому материка залежить політичне майбутнє Америки.

Отже, для реалізації своєї геостратегії в Євразії Сполучені Штати, на думку З. Бжезінського, повинні зробити такі кроки:

- виявити динамічні з геостратегічного погляду євразійські держави, які можуть впливати на міжнародний розподіл сил та розгадати зовнішньополітичні інтереси їхніх політичних еліт; вказати точно ті євразійські держави, які можуть внаслідок свого існування стати державами-каталізаторами для створення певної ситуації в регіоні;
- сформулювати конкретну політику США для того, щоб впроваджувати та зберігати життєві інтереси, а також створити концепцію геостратегії, яка б встановила взаємозв'язок між конкретними політичними курсами США у глобальних масштабах.

Таким чином, євразійська геостратегія Сполучених Штатів передбачає цілеспрямоване керівництво державами-каталізаторами і при цьому враховує два основних інтереси Америки: збереження глобальної влади, а в далекій перспективі — її трансформацію на більш інституціалізоване співробітництво.

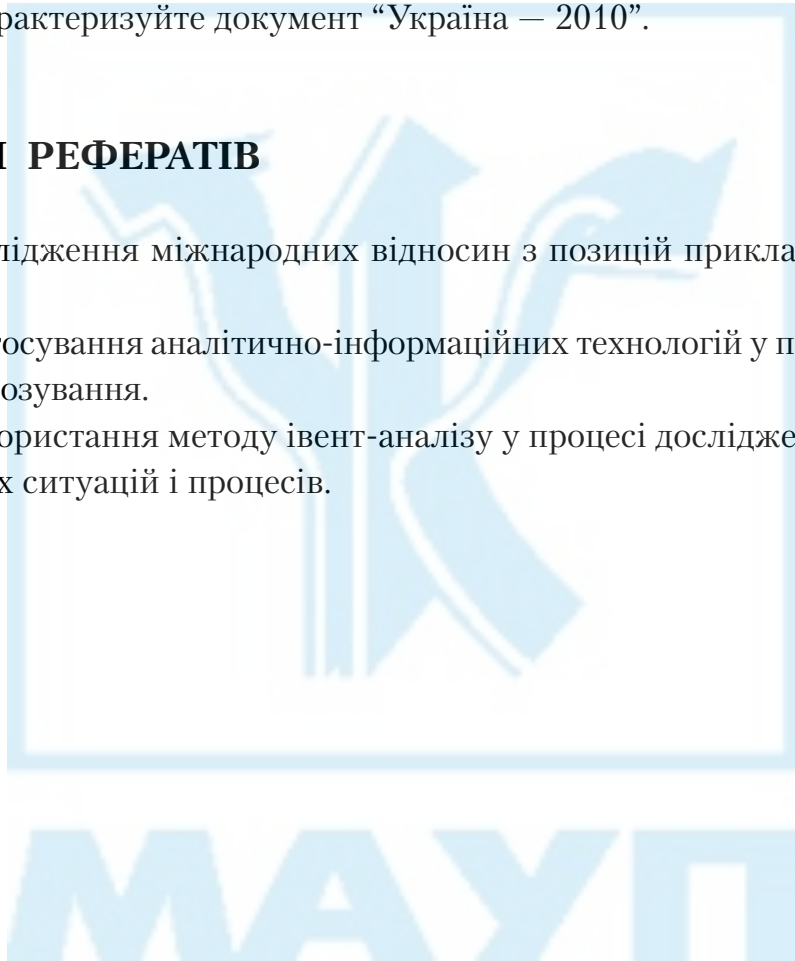
Варто зауважити, що, якою б далекоглядною не була геостратегія США (у варіанті Г. Кіссінджера або у варіанті З. Бжезінського), обидва ці автори вважають, що американське володарювання — явище тимчасове, оскільки світовій політиці через певний час вже буде невласливою концентрація влади в руках однієї держави. Але, з їх точки зору, це станеться лише після того, як Америка виконає свою роль єдиної супердержави. Проте слід пам'ятати, що світ — це все ж таки не шахівниця з обмеженою кількістю фігур та їх можливостей. В нашому сучасному світі завжди знайдеться місце для непередбачуваних, форс-мажорних ситуацій, появу і наслідки яких іноді спрогнозувати надто складно.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять “модель” і “моделювання”. Які існують можливості моделювання в політичній науці?
2. Коротко охарактеризуйте імітаційні та трендові моделі.
3. Наскільки, на вашу думку, корисне застосування “штучного інтелекту” в процесі дослідження соціально-політичних явищ?
4. У чому полягає сутність стратегії і тактики державно-політичного розвитку?
5. Охарактеризуйте документ “Україна – 2010”.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Дослідження міжнародних відносин з позицій прикладного моделювання.
2. Застосування аналітично-інформаційних технологій у процесі політичного прогнозування.
3. Використання методу івент-аналізу у процесі дослідження соціально-політичних ситуацій і процесів.

РОЗРОБЛЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

3.1. ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Розроблення та прийняття рішень є дуже складним процесом. Процес вироблення науково обґрунтованих, виважених і доцільних рішень є центральною ланкою політичного процесу і державного управління. Особливий інтерес становить вивчення процесу прийняття рішень, коли суб'єктом виступає держава в особі виконавчого або представницького органу. При цьому постає принципове питання: чи будь-яке державне рішення є управлінським (у вузькому розумінні) і чи кожне управлінське рішення є державним.

Державне рішення — акт соціального управління, за допомогою якого держава визначає підстави виникнення, зміст або припинення регульованих суспільних відносин. Державне рішення є вибором альтернативи майбутньої дії, спрямованої на досягнення політичної мети, організації діяльності об'єктів політичного управління. Очевидно, що ефективною є та політика, яка може правильно оцінювати сьогодення, вміло використовувати політичний досвід та передбачати можливі наслідки рішень, що приймаються.

Управлінське рішення можна розглядати як вид діяльності, яка відбувається в керованій підсистемі й пов'язана з підготовкою, вибо-

ром та прийняттям певних варіантів дій, тобто це вид роботи в самому апараті управління, певний етап процесу управління. В іншому розумінні управлінське рішення є описом передбачуваних дій керуючої системи щодо керованої.

Управлінські відносини — відносини, пов'язані із здійсненням управлінських функцій — упорядкування, регулювання, узгодження, координації та субординації. Отже, акт соціального управління, за допомогою якого держава визначає підстави виникнення, зміни або припинення управлінських відносин, є державним управлінським рішенням. Управління соціальними системами відбувається шляхом прийняття та реалізації рішень. Відповідно основною формою здійснення державного управління також є управлінські рішення. Отже, цілеспрямованість державного управління виявляється саме через них.

Рішення в системі державного управління дуже різноманітні, багаторівневі й мають різну владну силу. Рішення, спрямовані на вирішення найважливіших проблем держави, приймаються на рівні вищих та центральних органів державної влади, допоміжні та проміжні рішення — на рівні або в межах відповідного апарату.

Основними ознаками державно-управлінських рішень є:

- спрямованість на вирішення проблем державного рівня;
- оформлення у вигляді нормативно-правових актів, програмно-правових документів (програм, концепцій, сценаріїв, планів) та організаційно-розпорядчих рішень (доручень, штатних розписів і структур, інструкцій тощо);
- державно-управлінські рішення є елементами державно-управлінських відносин;
- формування на їх основі державно-управлінських впливів;
- виконання всіма особами, підприємствами, організаціями, установами та органами влади;
- забезпеченість, у першу чергу, необхідними державними ресурсами.

На різних етапах державного управління застосовуються різні державно-управлінські рішення, що дає можливість виділити та класифікувати їх за формою на три групи:

1) нормативно-правові (конституція; конституційні закони та угоди; закони; міжнародні угоди; укази глави держави; постанови парламенту та уряду; накази міністрів, керівників інших центральних органів державної влади; положення про центральні органи державної влади; державні та галузеві стандарти тощо);

2) програмно-цільові (національні, державні, регіональні, галузеві та міжвідомчі концепції, програми, проекти);

3) організаційно-розпорядчі (доручення та організаційно-координаційні рішення вищих і центральних органів державної влади).

Така класифікація державно-управлінських рішень відповідає основним формам державно-управлінської діяльності, а саме: правовій, за допомогою якої управлінські рішення і дії набувають характеру встановлення та застосування правових норм, та організаційній, яка охоплює різноманітні дії, спрямовані на реалізацію оперативних завдань та матеріально-технічних операцій. Програмно-цільове управління є організаційною формою, яка орієнтує ресурси на конкретний результат. Так звана організаційно-правова форма передбачає обов'язкове введення правових норм шляхом застосування певних організаційних норм.

Рішення, що приймаються органами державної влади та оформлюються у вигляді різних актів, мають бути більш обґрунтованими і раціональними, враховуючи їх обов'язковість та вплив на все населення, сфери діяльності, території. Це суттєво відрізняється від управлінських рішень на рівні комерційних організацій, що мають внутрішню спрямованість, обмежуються лише їх масштабами або мають загальнообов'язкове значення для інших суб'єктів та об'єктів.

Взагалі під державно-управлінськими рішеннями слід розуміти всі управлінські рішення, які приймають вищі та центральні органи державної влади з метою визначення і реалізації державних цілей, стратегії їх досягнення, основних функцій державної політики, а також вирішення проблем державного рівня. Це може бути визначення пріоритетів цілей і функцій держави у певний період її розвитку; розроблення, корекція і реалізація державної політики та її певних складових; реформування структури органів державної влади; формування щорічних державних бюджетів і планів соціально-економічного розвитку; реформування системи державної служби.

Прийняття рішень у державному управлінні — це передусім результат діяльності його суб'єктів, спрямована на вирішення певних проблем державного рівня, що пов'язані з відповідними управлінськими ситуаціями. Виявлення таких ситуацій, їх аналіз, формування обмежень та критеріїв для оцінки рішень, виявлення і оцінка альтер-

нативних варіантів рішень, а потім вибір одного з них є класичним процесом прийняття рішень.

Державно-управлінські рішення є важливою ланкою в ланцюзі “держава — державна влада — державне управління — державно-управлінські відносини — державно-управлінські рішення — державно-управлінські дії — суспільство”. Державно-управлінські рішення є результатом державного управління. Саме це створює можливості оцінки його стану та розвитку шляхом визначення якості державно-управлінських рішень, використання відповідних моніторинрів, накопичення та оброблення даних і знань, застосування інформаційно-пошукових систем з використанням сучасних інформаційних та комп’ютерних технологій. Достатня кількість достовірної та оперативної інформації дає змогу отримувати прогностичні модельні оцінки з різноманітних питань і спростити їх проектування.

Державні рішення є центральною складовою системи державного управління. На механізм прийняття державних рішень впливає їх зв’язок із соціально-політичною, економічною, правовою, ідеологічною та іншими сторонами функціонування суспільства і держави. Тому дослідження процесу прийняття державних рішень потребує вивчення усіх уявлень, які стосуються його структури, функцій та їх взаємодії із зовнішнім середовищем. Таке дослідження процесу прийняття рішень можливе лише на модельованому рівні, тобто потребує системного аналізу. Тим більше, що при виробленні рішення завжди потрібно прагнути оптимальності. Це означає встановлення найбільш чіткої мети відповідно до об’єктивних тенденцій соціально-економічного розвитку, застосування наукових методів для визначення змісту рішення, розроблення системи обґрунтованих заходів для досягнення мети з найменшими затратами. В кінцевому рахунку ступінь практичної реалізації рішень є підставою для оцінки їх оптимальності.

Значне розшарування суспільства, багатопартійність, функціонування значної кількості громадських об’єднань, організацій і груп, а також адміністративно-територіальних одиниць зумовлюють наявність різних інтересів, що можуть не збігатися як з державними, так і поміж собою, або навіть мати протилежну спрямованість. Повне їх взаємоузгодження є нездійсненим бажанням. Але при розробці та прийнятті державного рішення прогноуються очікувані позитивна і негативна реакції з боку носіїв всього розмаїття інтересів,

щоб орієнтуватися в ситуації та визначити, чи спроможне воно одержати підтримку більшості громадськості. За будь-якої прогностичної інформації з усіх альтернативних варіантів обирають саме те рішення, яке більшою мірою відповідає загальнонаціональним інтересам.

У чому ж виявляється зв'язок між прогнозуванням і прийняттям державно-управлінських рішень? Спонукальна функція прогнозування зумовлює таку його особливість, як ефект впливу прогнозу на вихідні передумови передбачення. Ефект передбачення може бути як позитивним і прискорювати здійснення прогнозу, так і негативним, що гальмує його реалізацію, а іноді може супроводжуватися самознищенням прогнозу. Це зумовлено тим, що досягнення цілей прогнозу перебуває в прямій залежності від об'єктивних умов його здійснення. Якщо прогноз відповідає умовам розвитку об'єкта, то його реалізація на практиці буде успішною. І навпаки, невідповідність прогнозу цим умовам негативно вплине на його реалізацію.

Таким чином, на взаємозв'язок умов здійснення прогнозу і його цілей впливає взаємозв'язок прогнозування і прийняття рішень. Рішення, як правило, приймаються на підставі даних прогнозування. У свою чергу, прийняті рішення впливають на результати здійснення прогнозів. Ось чому, щоб уникнути розбіжностей між прогнозуванням і прийняттям рішень, необхідне систематичне коригування прогнозу, в тому числі шляхом його порівняння з цілями розвитку об'єкта прогнозування та їх здійсненням.

3.2. СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ ПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Розумінню місця і ролі державно-управлінських рішень у системі державного управління сприяє спрощена ланцюгова модель механізму формування та реалізації державного управління “потреби — інтереси — цілі — рішення — дії — результати”.

Сутність прийняття управлінських рішень. Юридична наука розглядає прийняття управлінських рішень як процес виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямований на встановлення правил поведінки

органів, організацій, посадових осіб і громадян. В її межах аналізують зміст механізму управління, рішення розглядають в просторі й часі, у всіх його взаємозалежностях, встановлюють норми, які надають рух силам, спрямованим на реалізацію рішень. Проте юриспруденція зовсім не приділяє уваги таким моментам організації процесу, як формування цілей та їх узгодження між собою, збір і обробка інформації, механізм вибору одного з варіантів із великої кількості альтернатив, проблема оптимальності рішення, що приймається. Все це може бути представлено як інформаційні процеси. Поєднання юридичних та формально-аналітичних уявлень дає змогу забезпечити як правову, так й інформативну обґрунтованість державних актів.

Фахівці в галузі державного управління і управління взагалі пропонують різноманітні варіанти розроблення та механізму прийняття рішень. Зокрема, Л. Євланов вважає, що визначення категорії “прийняття рішень” певним чином дає можливість розподілити основні етапи цього процесу. Він пропонує таке формулювання: *прийняття рішень* — процес, який починається з виникнення проблемної ситуації та завершується вибором рішення — дії з усунення проблемної ситуації.

Виділення окремих етапів у процесі прийняття рішення та їх зміст нерідко багато в чому залежать від характеру проблеми, що вирішується. Наприклад, градацію рішень, які приймаються, можна здійснити:

- за кількістю альтернатив (вибір між “так” чи “ні”; вибір з малої кількості альтернатив; велика, але кінцева кількість альтернатив; безперервні рішення з постійно змінюваних альтернатив);
- за чисельністю та визначеністю станів навколишнього середовища;
- щодо закономірностей та ймовірностей зміни окремих параметрів навколишнього середовища;
- за чисельністю та пов’язаністю цілей діяльності, реалізацією рішень, що приймаються;
- за ступенем ризику в процесі прийняття рішень.

Процес прийняття державних рішень має різні етапи та функціональні фази. Існують різноманітні точки зору на визначення кількості основних етапів прийняття управлінських рішень. Загалом можна виокремити такі етапи в цілісному процесі прийняття державних рішень:

1) визначення пріоритетних проблем. На цьому етапі збирають, відбирають та аналізують інформацію, необхідну для прийняття рішення. На підставі цієї інформації створюється “порядок денний” для очікуваних дій від держави та інших органів;

2) розроблення та розгляд альтернативних варіантів рішення. Вироблення інваріантів рішення пов'язане як з об'єктивною потребою в оптимізації вибору найкращого рішення з кількох альтернатив, так і з суб'єктивними прагненнями та тиском на процес прийняття рішення різноманітних сил, які прагнуть надати свій варіант проекту рішення;

3) остаточний вибір, формулювання та легітимізація державного рішення. Це, по суті, основний етап у процесі прийняття рішення, який технологічно реалізується суб'єктами державного впливу в демократичних країнах шляхом голосування або досягнення консенсусу. Тут рішення набуває загальнообов'язкової форми для всіх громадян, які входять у сферу його компетенції;

4) реалізація і впровадження в політичну практику прийнятих державних рішень. На цьому етапі управлінське рішення практично втілюється в життя. Державна адміністрація залежно від політичного режиму певної країни використовує комбінацію засобів (примусу і переконання) та окремих соціотехнічних засобів (маніпулювання, маневрування тощо) для здійснення прийнятих стратегічних рішень;

5) контроль за здійсненням рішення та “зворотний зв'язок” з його результатами. Це завершальний етап прийняття рішення. Відсутність контролю та “зворотного зв'язку” нерідко призводить до того, що державне рішення або “спотворюється”, або просто перестає виконуватися, або ж дає результати, протилежні очікуваним. Зміст контролю за реалізацією певних державних рішень полягає в постійному зіставленні практичних заходів, технологічних операцій з вихідною моделлю рішення, планами і програмами.

Щодо найраціональніших підходів до підготовки та оптимізації управлінського рішення можна запропонувати такі конкретні етапи:

- уточнення та вибір мети і завдань;
- виявлення та аналіз наявних альтернатив і ресурсів для вирішення цього завдання;
- формулювання математичної чи логічної моделі, яка визначає залежність між поставленими завданнями та альтернативними ресурсами їх вирішення;

- уточнення критерію виявлення бажаної альтернативи;
- визначення оптимального рішення;
- реалізація рішення;
- оцінка отриманого результату.

Слід зазначити, що на сьогодні система державного управління в Україні перебуває у критичному стані. Однією з причин цього є те, що одна з найважливіших функцій держави — цілепокладання — практично відсутня, а на проблему організації управління взагалі не звертається увага. Фахівець у галузі політичного прогнозування І. Бестужев-Лада вважає цілепокладання визначенням ідеально допустимого результату діяльності. Це означає, що за відсутності цілепокладання серед функцій держави будь-які державно-управлінські рішення є безглуздими.

Цілепокладання — лише один з елементів широкого поняття “управління”. До нього належать також:

- планування — проєкція в майбутнє людської діяльності для досягнення наперед поставленої мети, перетворення інформації про майбутнє на директиви для цілеспрямованої діяльності;
- програмування — визначення основних положень, які потім розгортаються в планування, або послідовності конкретних заходів з реалізації планів;
- проектування — створення конкретних образів майбутнього, конкретних деталей розроблених програм.

Отже, управління інтегрує ці чотири поняття, але в основі кожного з них — однаковий елемент — рішення. На етапі підготовки завдання необхідно визначити, яку проблему і в яких умовах потрібно вирішити, коли, якими силами і засобами вона вирішуватиметься. Також слід підкреслити, що цілі повинні виходити із аналізу реальної дійсності, а не з формальних побудов теорії.

Альтернативи є невід’ємною частиною проблеми прийняття рішень. Ними називають варіанти рішень, що приймаються. Характер альтернатив та їх кількість певним чином впливають на методи прийняття рішень. Так, якщо альтернативи задано, то бажано ще до прийняття рішення ретельно вивчити їх методами аналізу даних, згрупувати залежні або схожі альтернативи, знайти спільні чи відмінні риси між ними. Якщо ж альтернатив немає, то, зрозуміло, що рішення очевидне. Вибір найкращої альтернативи — одне з основних завдань у процесі прийняття рішення. Взагалі про прийняття рішення

можна говорити лише в тому випадку, якщо, по-перше, для досягнення мети наявні різні шляхи та засоби, і, по-друге, керівник може вибрати між ними. Таким чином, альтернативи потрібно визначати з урахуванням конкретного місця (рівня управління) та часу (тривалості періоду реалізації рішення).

Прийняття рішень спирається на обраний напрям дії. Коли рішення приймається без відповідної підготовки та аналізу всіх ймовірних альтернатив, позитивного результату досягти буде дуже важко. Тому необхідно якісно аналізувати всі обставини, які сприяють оптимізації рішень. До них належать:

- вивчення проблем, з яких слід прийняти рішення;
- оцінка критеріїв, у межах яких слід прийняти рішення;
- розроблення, уточнення і конкретизація альтернатив, вибір з-поміж них найкращої;
- прийняття (ствердження) рішення;
- організація діяльності із запровадження наміченого в реальність.

При пошуку оптимального рішення виходять із порівняння очікуваного результату на підставі прогнозованих альтернатив. Тут слід враховувати вплив некерованих факторів на наслідки реалізації прийнятого рішення, а також ступінь можливого максимального ризику. Проблема оптимального вибору на стадії прийняття рішення потребує врахування корисності та витрат ресурсів. Це змушує політиків звертати увагу на відповідальність за прийняття певних рішень. Проте практика прийняття рішень свідчить, що зазвичай вони приймаються за принципом вимушеної раціональності, а не оптимальності. Тому визначальним критерієм для технології прийняття рішень є якість вирішення проблеми та кількість якісно вирішених проблем державною інституцією.

За допомогою оцінювання визначають дійсний вплив політики загалом або окремої програми на вирішення проблем, на які вони були спрямовані. Аналіз результату (розгляд впливу програм і умов з метою вичерпної оцінки) передбачає, що: 1) цілі програм мають бути розумно визначені, щоб можна було виміряти їхнє досягнення; 2) має існувати згода фахівців з ухвалення постанов щодо цілей та їх інтерпретації. Показники програмних цілей повинні бути дієвими і надійними.

Як бачимо, в поняття “прийняття управлінського рішення” вкладається як сама сутність результату рішення, так і певна динаміка дій

з його розроблення. Для того щоб рішення було якісним, необхідні розроблення та реалізація процесу створення і здійснення програми дій, що охоплюють усю діяльність, яку слід здійснити в межах визначеного періоду. Прийняття рішення — це здійснення вибору уповноваженим на це суб'єктом на основі встановлених правил та підходів, виходячи із наявних варіантів. Рішення є конкретним результатом вибору з-поміж потенційних альтернатив і виступають інструкцією до конкретних дій. При дослідженні процесу прийняття державно-управлінських рішень не можна обійти увагою вивчення умов, які впливають на оптимальність рішень. Більшість дослідників вважають однією з таких умов моделювання.

Системний аналіз процесу прийняття державних рішень особливо важливий з огляду на прикладний характер, оскільки він покликаний сприяти виробленню найефективніших методів планування і прийняття рішень в усіх сферах державної діяльності. При цьому на передній план висувається завдання отримання, вимірювання і врахування всієї інформації в повному обсязі, яка б фіксувала не тільки стан об'єктів управління, а переважно тенденції їх змін та шляхи розвитку. Зв'язок між інформацією та рішенням є зв'язком між двома стадіями процесу управління, зумовленого як загальними його закономірностями, так і специфікою окремо кожної з них. Інформація є вихідним матеріалом для підготовки та прийняття рішення. Кожне рішення потребує не простого збирання фактів, а й аналізу ситуації та можливого моделювання майбутнього стану.

Процес прийняття управлінських рішень складається з таких процедур:

- багатосторонній аналіз ситуації, що склалася;
- характеристика проблеми, яку слід вирішити;
- визначення кінцевої мети;
- виявлення і системний аналіз потенційних можливостей вирішення проблеми;
- вибір найоптимальнішої альтернативи;
- розроблення програми практичної реалізації рішення;
- контроль за виконанням управлінського рішення.

Управлінські рішення, які визначають подальше життя держави і суспільства, приймаються відповідними органами державної влади України в межах законодавчо визначеної компетенції. Значущість питання осмислення формування і прийняття таких рішень, а також

прагнення підвищення їх ефективності зумовлює їх високу актуальність.

Отже, розглянемо приклад механізму прийняття державно-управлінських рішень у вигляді нормативно-правових актів.

Механізм прийняття нормативно-правових актів. Нагадаємо, що *нормативно-правовий акт* — це письмовий документ, який прийнятий уповноваженим на це суб'єктом державно-владних повноважень у визначеній формі та за встановленою процедурою, який регулює суспільні відносини і містить норми права. Такі акти не повинні суперечити Конституції та чинному законодавству України і мають бути узгоджені з усіма суб'єктами нормотворчих повноважень у разі їх спільної підготовки. Головною ознакою нормативно-правового акта є регулятивна функція щодо певної галузі суспільних відносин та наявність правових норм.

Нормативно-правові акти є раціональними рішеннями. Вони не інтуїтивні, не засновані на судженнях і мають обґрунтовуватися за допомогою об'єктивного аналітичного процесу. Отже, ми можемо порівняти вже знайому класичну модель прийняття управлінських рішень, з моделлю прийняття законів і постанов Верховної Ради України.

Прийняття нормативно-правових актів починається з того, що ініціатори узгоджують проект з відповідними органами влади, установами та організаціями і проходять етапи від синтезування проблемної ситуації до виявлення альтернатив. Потім відбуваються їх попередня оцінка, прогнозування наслідків реалізації та вибір оптимальної, з погляду розробників, альтернативи. Таким чином приймається попереднє рішення, яке у вигляді проекту нормативно-правового акта подається на розгляд апарату центрального органу влади. Іноді трапляється, що над вирішенням однієї і тієї ж проблеми працюють кілька ініціативних груп. У такому разі розглядається більше одного проекту. На етапі розгляду апаратом (або у профільному комітеті Верховної Ради України) знову визначаються критерії рішення, їх пріоритети та обмеження. Після створення нової системи критеріїв повторно здійснюються оцінка запропонованих альтернатив, прогнозування наслідків втілення їх у життя і відповідне коригування проекту. Після цього проект (або проекти) через певний час розглядається на засіданні центрального органу влади, на якому відбувається остаточний вибір альтернативи. В разі доопрацювань і

повторних розглядів процес прийняття рішення може повторюватися декілька разів. Характерною особливістю законодавчої процедури є те, що в ній реалізується циклічний алгоритм, починаючи від розгляду проекту нормативно-правового акта до його затвердження. Нагадаємо, що у Верховній Раді передбачено три читання проекту. На першому етапі проект розглядається концептуально, на другому — постатейно, на третьому — редакційно і гармонізаційно (відбувається узгодження з чинною нормативно-правовою базою). За такого процесу розгляду і прийняття проекту не є винятком певне “зациклювання”. Це відбувається у разі, якщо проект і не схвалюється, і не відхиляється, а постійно віддається на доопрацювання.

Отже, можна дійти таких висновків: процес виявлення альтернатив завершується на етапах підготовки та узгодження проектів; апарат оцінює лише запропоновані варіанти вирішення проблеми. Як правило, на цьому етапі залишається тільки одна альтернатива, яка і виноситься на затвердження. Таким чином, керівники, які мають зробити остаточний вибір, обмежені лише двома варіантами — або затвердити запропоноване рішення, або відхилити його. Таке обмеження виправдане, якщо певна альтернатива значно краща, ніж інші, або проблема проста. Але чим складніша проблема, тим більше варіантів її розв’язання може бути. Тим більше слід мати на увазі, що різні люди або групи людей досить по-різному інтерпретують проблеми та їх вирішення в силу свого досвіду, професіоналізму, власних інтересів і цілей. Ось чому вирішення певної проблеми залежить від того, якою є мета і як вона була поставлена. Це зумовлює пошук та виявлення альтернативних рішень.

Також слід зазначити, що в разі розгляду одного або двох законопроектів інші варіанти проектів ігноруються, тобто зменшується кількість альтернатив. З урахуванням досвіду та рекомендацій науки управління доцільно розробляти 3–5 проектів з їх наступним доопрацюванням апаратом і розглядом на засіданні центрального органу влади. У такому разі керівники бачитимуть ширший спектр можливих рішень і, дійсно, матимуть можливість вибрати більш-менш оптимальну альтернативу.

На думку деяких дослідників, недоліком існуючих процедур прийняття нормативно-правових актів є те, що прогнозування розвитку проблемної ситуації за вибору певної альтернативи відбувається переважно на етапі підготовки проекту та частково за аналізу його

апаратом. Але проходження всіх етапів процесу прийняття проекту займає багато часу. За цей час ситуація змінюється і деякі нормативно-правові акти вже не відповідають своєму призначенню. Ось чому так важливо намагатися прогнозувати дії альтернатив у майбутньому.

Не залишається поза увагою і проблема ефективності реалізації прийнятих рішень. Досить часто внаслідок того, що рішення запроваджуються неадекватними методами, перекручується їх зміст, який був закладений авторами цих рішень. Іноді причина цього криється в самих нормативно-правових актах або для цих рішень не визначено ефективних шляхів їх реалізації. Виходом з цієї ситуації може бути розроблення додаткових нормативно-правових актів або нормативних документів (положень, інструкцій). Важливим також є визначення причин неефективної реалізації управлінських рішень та вироблення пропозицій щодо їх подолання.

Отже, в цілому модель прийняття державно-управлінських рішень, а саме у вигляді нормативно-правових актів, відповідає класичній моделі прийняття управлінських рішень і сучасним вимогам щодо формування таких документів. У них передбачено етапи збирання інформації, роботи експертів, оцінювання, вироблення альтернатив і контроль за реалізацією. Усунення певних існуючих недоліків дасть змогу підвищити якість державно-управлінських рішень, зокрема нормативно-правових актів, що сприятиме їх ефективнішій реалізації.

Необхідно також зважати на те, що прийняття управлінських рішень у суспільстві, яке перебуває на стадії переходу до якісно нового стану, має свої особливості. Йдеться про ризик, який має суб'єктивний та об'єктивний характер. Об'єктивний ризик — це невизначеність у середовищі, де суб'єкт виявляє свою активність; суб'єктивний ризик — готовність суб'єкта приймати рішення, враховуючи невизначеність ситуації. Під невизначеністю в даному разі мають на увазі неможливість спрогнозувати вектор розвитку певних подій, багатоваріантність, неоднозначність суспільних процесів.

3.3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Ефективність управління можна визначити як результат дії управляючої підсистеми на керовану з метою досягнення успішного функціонування всієї системи управління, поставленої мети за належних трудових і матеріальних витрат. Досягти поставленої мети можна оптимальним або іншим шляхом, що залежить від низки причин: організаційної структури, процесу прийняття основних і часткових рішень, професійної підготовки управлінських кадрів, технічної бази обробки інформації. Тільки науково обґрунтована, чітко визначена мета та оптимальний шлях руху до цієї мети допоможуть державі уникнути катастрофи. Ефективність управляючої підсистеми буде найвищою, якщо засоби і способи досягнення поставленої мети застосовуватимуть за найменших витрат наявних ресурсів.

Отже, ефективність управління — це результат, співвіднесений з витратами на його досягнення. До витрат на управління повинні належати витрати не тільки на систему управління, а й на реалізацію управлінських рішень. Ефективність роботи будь-якої системи управління, що має ієрархічну структуру, залежить від якості управлінських рішень, які, у свою чергу, зумовлені такими чинниками:

- архітектурою інформаційних мереж та спрямованістю інформаційних потоків;
- достовірністю інформації;
- складом команди тих, хто має повноваження приймати відповідні рішення;
- моделлю прийняття управлінських рішень;
- технологіями та інтенсивністю впровадження управлінських рішень.

Методологічною основою вивчення процесу прийняття і підвищення ефективності державних рішень може бути системний аналіз, який виходить з таких принципів:

1) розгляд зовнішнього середовища як рівнозначної сторони. Система прийняття державних рішень вивчається як складова сис-

теми державного управління, яка у свою чергу є підсистемою соціального управління. Тому висунення мети (етап процесу прийняття рішення) розглядається в контексті завдань державного управління, що впливає із завдань соціального управління;

2) розгортання мети. Рішення не може бути прийняте без порівняння стану, якого з його втіленням досягнуто, станом, що ставиться за мету;

3) багаторівневий спосіб висунення мети, аналіз взаємозв'язків між цілями на всіх рівнях управління.

4) прийняття рішення як результату вибору з-поміж якомога більшої кількості альтернатив управлінських гіпотез. Зусилля повинні витрачатися не на обґрунтування одного варіанту рішення, а на вироблення більшої кількості альтернатив;

5) кількісна оцінка витрат ресурсів та ефективність результатів за кожною альтернативою. Якщо не звертати увагу на кількість затраченого часу та працю, то процес прийняття рішень перетвориться на безперервний механічний процес;

6) багатокритеріальний підхід до оцінки того варіанта, який може бути оцінений як найкращий, тобто оптимальний.

Таке моделювання стосується частини процесу прийняття рішень, пов'язаних з виробленням можливих варіантів, а не лише того, що набирає потім юридичної сили. Тому структура моделі мусить відображати риси середовища, в якому відбувається процес прийняття рішення. Це важливо враховувати і за подальшої інтерпретації моделі. Також слід звернути увагу на те, що державне управління є структурою розподілених повноважень. Важливу роль у процесі прийняття рішень відіграє і "статус повноважень". Отже, системний аналіз процесу прийняття державних рішень демонструє принципові можливості вирішення інформаційного обрису цього процесу і відображає його особливості.

При обговоренні необхідності підвищення ефективності державно-управлінських рішень необхідно підкреслити роль прогнозування. Воно повинне бути так само безперервним, як і цілепокладання, планування, програмування, проектування і, взагалі, як управління, підвищенню ефективності якого воно слугує. Ефективність прогнозів не може зводитися лише до ступеня їх достовірності, точності, хоча важливо і це. Набагато важливіше знати, наскільки певний прогноз сприяє підвищенню обґрунтованості,

об'єктивності та ефективності тих рішень, які було розроблено на його основі.

Ще на початку ХХ ст. російський філософ та економіст В. Базаров запропонував орієнтувати прогноз явищ, які піддаються управлінню, не на передбачення, а на підвищення ефективності планових та інших рішень. Робити це він пропонував шляхом поєднання визначеної цільової установки та наукового обґрунтування її можливостей в плані реалізації. Таким чином зважувались можливі наслідки планових рішень, підвищувався рівень їх об'єктивності, а отже й ефективності. Взагалі явища, які піддаються управлінню (і державному також), неможливо передбачати, але можна і потрібно підвищувати ефективність управління.

Базовим напрямом державного управління, який забезпечує відповідні умови для формування та реалізації державної політики, є державотворення. Воно охоплює вирішення численних потреб державного будівництва, в тому числі цілепокладання, виділення функцій держави, закріплення їх за певною структурою центральних органів управління. Таким чином, вибір цілей держави слід розглядати як найважливіший з видів державно-управлінських рішень. Ставлення до визначення цілей держави як до вибору пріоритетів на рівні основних напрямів її діяльності, тобто на найвищому рівні пріоритетів, що фактично визначає на певний час спрямування всіх видів державної діяльності, зокрема державного управління, використання наявних ресурсів держави, а також її успішний розвиток та пов'язане з цим майбутнє мають стати принциповою і наскрізною ідеєю системи управління. Цілі держави і, звичайно, державного управління, як правило, проголошуються в спеціальних державно-управлінських рішеннях.

Певні цілі держави зумовлюють ті чи інші види її діяльності та управління ними. При виробленні та постановці цілі слід враховувати не тільки притаманну суб'єкту управління (державній владі) систему цінностей, а й розуміння ситуації, процесів розвитку, прагнень об'єкта управління, розуміння його сучасного стану та тенденцій розвитку.

Останнім часом дедалі частіше обговорюється питання про те, що розвиток сучасної цивілізації характеризується суперечністю між старою та новою моделями розвитку. Здебільшого йдеться про те, чи можна досягти бажаного образу майбутнього, зберігаючи наявні тен-

денції розвитку. Від вирішення цього питання залежить — бути чи не бути людству, чи можливо шляхом певних змін перейти до альтернативної цивілізації. Розв'язанню цієї проблеми може посприяти і перегляд цілей держави.

На сьогодні певний перегляд цілей державного розвитку пропонує відносно новий науковий напрям міждисциплінарних досліджень — альтернативістика, що вказує на можливість врятувати людство переходом до альтернативної цивілізації, яка є шляхом, спробою, засобом подолання суперечностей нашого сучасного розвитку. Призначення альтернативної цивілізації полягає в тому, щоб зупинити і по можливості попередити деградацію особистості, врятувати природу, не допустити розв'язання нових світових війн, організувати ефективнішу роботу міжнародних організацій, не допустити збільшення прірви між бідними і багатими країнами, протистояти будь-яким анти-суспільним явищам.

Майбутнє людства можна прогнозувати, і зробити це точніше дає змогу використання механізму впливу (управління) із сьогодення на майбутнє. Передусім мається на увазі можливість застосування превентивних (випереджаючих) заходів, оскільки відомо, що на ліквідацію наслідків катастроф витрачається набагато більше часу і коштів, ніж на їх попередження.

Проблеми переходу до альтернативної цивілізації значною мірою є проблемами управління. Це управління повинно бути випереджаючим і базуватися на добре продуманих довгострокових програмах. При цьому управління не повинно зводитися до простого регулювання. Випереджаючий характер повинна мати і законодавчо-правова база, яка створюватиметься на національному і глобальному рівнях.

Реалізуючи програму переходу до альтернативної цивілізації, держава бере на себе нові функції управління. Всі органи державного управління і державні служби мають орієнтуватися на реалізацію завдань цього переходу. При цьому, можливо, слід суттєво змінити прийняття всіх типів рішень; необхідно розширити обрії розроблення прогнозів та прийняття на їх основі якісних державно-управлінських рішень. Управління переходом до альтернативної цивілізації потребує також зіставлення прийнятих державною владою рішень з моделлю альтернативної цивілізації.

Слід зазначити, що і для керівників держав, і для публічних політиків, і для звичайних громадян вирішення питань глобального

розвитку і глобальних проблем іноді набагато менш актуальні, ніж національні й, тим більше, особисті. Також слід не забувати про те, що політик діє лише в межах визначеного терміну повноважень, а звичайна людина думає не більше ніж на 5–10 років наперед. Тому ані політики, ані суспільство не прагнуть йти на серйозні зміни, навіть якщо вони потребують короткострокових обмежень заради забезпечення довгострокових спільних вигод.

Необхідно враховувати і той факт, що на формування державних пріоритетів впливає велика кількість кон'юнктурних внутрішньо-політичних обставин. Теоретичні підходи не висвітлюють повністю відмінність між прийняттям рішення і впровадженням його в життя та особливі складнощі для процесу вироблення державної політики. Основна проблема полягає в нечіткості та неконкретності завдань з одночасною вимогою прийняття рішень на всіх щаблях влади. Часто не беруться до уваги й дії опозиції. Оскільки фаза впровадження у життя — це низка прийнятих рішень, то розробники державної політики, використовуючи інтереси і цінності тих, хто зацікавлений у співпраці в потрібному напрямі, можуть сподіватися на конкретний, бажаний вплив цієї політики на спільноту й не допустити, щоб державна політика перетворилася на голослівну й декларативну.

Майбутнє матимуть ті суспільства, які сьогодні прагнуть реформуватися та пристосуватися (в кращому розумінні) до сьогоднішніх динамічних змін. Звичайно, що ціна за це буде чималою: можливий перегляд національних інтересів, відмова від певних суспільних інтересів, зміна цінностей, навіть можлива зміна урядових структур тощо. Але головне — це прагнення побачити довгострокову перспективу, зважаючи на можливий політичний та економічний ризик, який обов'язково буде наявний. Слід бути готовими до того, що певні кола чинитимуть опір запропонованим реформам, оскільки вони можуть загрожувати корпоративним інтересам, або інтересам різних фінансових груп (наприклад, за реалізації програми “допустимого зростання” в економіці).

Нині дедалі більше стає очевидним, що соціально-економічний і політичний розвиток можна забезпечити лише за зростаючого використання управлінських ресурсів, в іншому разі реалізувати об'єктивні можливості нового суспільства неможливо. Шлях до досягнення високої якості та ефективності будь-якого виду діяльності людини лежить через підвищення ефективності та якості управління. Ось

чому різке підвищення якості й ефективності управлінської діяльності, функціональної результативності роботи державного апарату стало важливим політичним, економічним та організаційним завданням сучасного періоду.

Внаслідок зростання ролі прогнозування в процесі прийняття державно-управлінських рішень з метою підвищення їх ефективності виникає необхідність моделювання всіх видів діяльності та підвищення ролі вчених у розробленні та прийнятті рішень.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Назвіть і поясніть головні риси державно-управлінських рішень. В чому полягає їх відмінність від інших типів рішень?
2. Коротко охарактеризуйте основні стадії процесу прийняття державно-управлінських рішень.
3. За наявності яких характеристик державно-управлінські рішення можна вважати оптимальними та ефективними?
4. Від чого залежить ефективність державно-управлінських рішень?
5. Чому перехід до альтернативної цивілізації залежить від ефективних державно-управлінських рішень?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Взаємозв'язок між державно-управлінськими рішеннями і політичним прогнозуванням.
2. Підвищення ефективності державно-управлінських рішень як необхідна умова переходу до альтернативної цивілізації.
3. Застосування системного аналізу в процесі прийняття державно-управлінських рішень.

ВИЗНАЧАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

4.1. ФУТУРОЛОГІЧНІ ПРОЕКТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У другій половині ХХ ст. у науковій літературі з'явилися масштабні футурологічні проекти цивілізаційного розвитку. З-поміж широкого розмаїття варіантів опанування майбутнього на серйозну увагу заслуговує концепція постіндустріального суспільства Елвіна Тоффлера. У своїх ранніх працях “Футурошок” (1970) та “Екосудома” (1975) цей всесвітньовідомий мислитель висвітлив багатопрофільний характер світової соціальної кризи. У більш наближених до сьогодення працях вченого “Третя хвиля” (1980), “Передумови та прогнози” (1984), “Зміщення влади” (1990) розкриваються позитивні та негативні риси постіндустріального етапу розвитку цивілізації, який настав, на думку вченого, після того, як себе вичерпали дві перші хвилі — аграрна та індустріальна.

Згідно з підходом Е. Тоффлера, у найближчі десятиріччя пріоритету набудуть знання, розумові здібності людини як символічна, невичерпна форма капіталу. Цей капітал буде доступний величезній кількості людей; головною формою власності виступатиме інформація, отримувана в результаті знань. Учений вважає, що відбудеться кардинальна зміна природи влади, підвищення її якості й дає три характеристики влади:

- 1) влада низької якості, що ґрунтується на силі, загрозі її застосування, брутальному примусі;
- 2) влада середньої якості, заснована на багатстві;
- 3) влада вищої якості — влада знання, яке підпорядковує собі силу й багатство, стає визначальним чинником влади.

Політичне життя в майбутньому, вважає американський вчений, набуватиме нових параметрів. Принцип меншості буде витіснено принципом більшості. Відбудеться поступова відмова від представницької демократії із суб'єктивними поглядами й рішеннями її політиків на користь “напівпрямої”, “мозаїчної” демократії, зорієнтованої на окрему людину. Бюрократична система буде витіснена шляхом децентралізації влади й реалізації принципу розподілу відповідальності при ухваленні рішень. У зв'язку з тим, що інформаційні технології знищують попередні принципи поділу праці й спеціалізації, вони сприятимуть у майбутньому створенню нової організаційної антибюрократичної структури.

Тоффлер не абсолютизує своєї концепції, і цим самим вона відрізняється від утопій чи футурологічних позанаукових передбачень. Він вважає, що “третя хвиля” може й не настати внаслідок виникнення нездоланих перешкод на її шляху, таких, як війна, економічний крах, екологічна катастрофа, надактивність протидіючих політичних сил. До останніх він відносить: профашистські політичні об'єднання, головна ідея яких зосереджена в гаслі “Закон і порядок”; політизовані релігійні течії, які вороже налаштовані щодо секуляризму й поєднують у своїй ідеології та діяльності тоталітаризм, універсалізм і фанатизм; патологічні форми екологічного руху (“ековандалізм”, “екотероризм”); націоналістичні сили; екстремістські сили (масонські ложі, противники абортів, переслідувачі сексуальних меншин). Тоффлер стверджує, що саме ці сили, а не комуністичний тоталітаризм, увійдуть у протиборство з демократією у ХХІ ст.

Концепцію інформаційного суспільства обґрунтував Дж. Нейсбіт у своїх працях “Мегатенденції” (1982), “Нове відкриття корпорації” (1987, у співавторстві з Патрицією Абурден). В останній автори стверджують, що доба “синіх” і “білих” комірців (тобто виконавців ручної та рутинно-організаційної, конторської праці) минає і настає доба “золотих комірців” — людей найвищого рівня кваліфікації, великого обсягу сучасних знань та вмінь. Контроль над їх працею не має сенсу, оскільки вони є самоорганізованими і самодисциплінова-

ними, керуються почуттям співпричетності та особистої зацікавленості у високих результатах праці. Із “золотими комірцями” безглуздо спілкуватися з позиції сили. Для них важливі не лише гроші, а й створення умов доброзичливості та турботи, поваги до людської і професійної гідності.

У 1990 р. Дж. Нейсбіт і П. Абурден видали книгу “Мегатенденції, рік 2000. Десять нових напрямів 90-х років” про нові імпульси розвитку людини. У передмові до неї автори, зокрема, пишуть: “Ми стоїмо на порозі нової доби... Апокаліпсис чи золотий вік? Вибір належить нам самим. В міру того, як ми наближатимемося до третього тисячоліття, відповідь на це запитання визначатиме й те, що ж означає бути людиною”. Розглянемо послідовно сформульовані авторами проблеми. Вони виділяють 10 мегатенденцій:

1) зміцнення міжнародних економічних зв'язків, посилення позицій вільної торгівлі, зростання ролі телекомунікацій у прийнятті економічних рішень, поява нових джерел сировини та ресурсів, послаблення податкового тиску і розширення підприємництва, підвищення ціни інтелектуальної власності;

2) ренесанс мистецтв, розширення свободи вибору для особистості, свободу вибору пріоритетів щодо проведення дозвілля;

3) експерименти задля врятування соціалізму, в тому числі поява нового “гібриду” з ринковими механізмами, приватизацією засобів виробництва, біржами, децентралізацією, допущенням банкрутств, ринковими цінами;

4) космополітизація сучасного світу у взаємозв'язку з відродженням національної культури, традицій, що означатиме створення загального міжнародного стилю життя;

5) продовження процесу приватизації державного сектору економіки за зразками неоконсервативної революції;

6) зміна геополітичної ситуації у світі, пов'язаної, зокрема, з посиленням Азіатсько-Тихоокеанського регіону;

7) залучення жінок на провідні посади в політиці, економіці, бізнесі;

8) зростання значення біотехнологій. Якщо ХХ століття увійшло в історію як століття фізики, то ХХІ, вірогідно, переорієнтується у бік біології;

9) інтенсифікація релігійних рухів, масове поширення нових релігій;

10) триумф людини і девальвація цінностей колективізму, зростання значущості добровільних співтовариств, виникнення індивідуалізму як етичної відповідальності, спрямованої на створення нової реальності.

Американський професор політології Френсіс Фукуяма у своїй відомій праці “Кінець історії і остання людина” (1992) показує, що, попри всі ідеологічні розбіжності та жорстоке протистояння, практично всі розвинені країни запровадили в себе або намагаються запровадити ліберально-демократичні цінності. А разом з ними й багато інших країн рухаються у напрямі переходу до ринкової економіки та інтеграції у глобальну систему капіталістичного поділу праці. Це означає “кінець історії” як широкої еволюції людських суспільств у напрямі до кінцевої мети — демократичного капіталізму, що став безальтернативною моделлю політичної та економічної організації для розвинених країн Заходу та ідеалом для суспільств, які прагнуть максимально реалізувати свої можливості у боротьбі за гідність людини.

Ідею “кінця історії” можна розглядати по-різному: з одного боку, як наукове обґрунтування прагнення адептів західної цивілізації до світового панування, а з іншого — не лише в парадигмі суто лінійного часу, а й на засадах циклічної концепції, як початок нового глобального соціального циклу. Щодо оптимістичного прагнення Ф. Фукуями до ідеалізації однорідного планетарного ліберально-демократичного суспільства за західним зразком, то його оптимізм загалом зрозумілий і має тверду основу. Але слід пам'ятати, що діалектика існує для того, щоб протиставляти одним силам інші. Ніяка однорідна система не має достатньої стабільності, вона уразлива як зовні, так і всередині. Тільки багате внутрішнє розмаїття реально підтримує систему в динамічній рівновазі.

У 2002 р. Ф. Фукуяма видав нову працю “Кінець людини”, в якій розкриває небезпечну тенденцію до панування технократії в людському житті.

4.2. НОВІТНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ

У другій половині ХХ ст. — із 70-х років на Заході та з 90-х років у постсоціалістичних країнах — починається інтенсивний перехід до суспільства нового типу, яке визначається деякими вченими як “постсучасне”. Цей перехід пов’язаний зі зміною матеріальних і духовних засад розвитку сучасної цивілізації. Потужний імпульс цьому процесові надав постіндустріальний етап науково-технічної революції.

Суспільство нового типу становить собою досить складне явище, виявити в якому домінування певних процесів не так просто. Проте сучасний світовий розвиток уже засвідчує деяку усталеність окремих тенденцій. На якісно-інноваційний характер постсучасного суспільства, що є основою для розуміння майбутнього людської цивілізації, вирішальним чином впливають п’ять основних інтегральних особливостей, які становлять своєрідну “пентаграму” постсучасного розвитку: децентралізація, гуманізація, демократизація, інформатизація та індивідуалізація.

Децентралізація. Процес децентралізації пов’язаний з кризою суспільних тенденцій до подальшої бюрократизації, централізації, одержавлення власності та всеохоплюючого контролю над суспільством. На зміну інституціональній структурі індустріального типу об’єктивно прийшла нова тенденція, спрямована на поступове подолання процесу централізації з притаманними йому вертикальною структурою і субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

В умовах розгортання процесу децентралізації поступово втілюються в суспільно-політичну практику дві орієнтації:

- 1) на концентрацію в єдиному центрі тільки найсуттєвіших, основних функцій керівництва та управління без надмірного обмеження сфери дії місцевого самоврядування;

- 2) на створення системи соціального управління, що дає змогу, організовуючи будь-яку сферу життєдіяльності, максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу.

Сукупний світовий досвід практичного втілення децентралізації набув відображення в систематизації досягнень місцевого самоврядування. Зазначену систематизацію було зафіксовано в середині 80-х років у двох основних міжнародно-правових актах з даного питання — “Європейській хартії місцевого самоврядування” та “Всесвітній декларації місцевого самоврядування”. Місцеве самоврядування визначається у цих документах як право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управління ними, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Надзвичайно важливим у зазначених документах є не тільки фіксація децентралізації як одного з найважливіших принципів функціонування місцевого самоврядування, а й визначення механізму його забезпечення. І не випадково, що за сучасних умов місцевого самоврядування, в силу його здатності до поєднання у собі інституційного та особистісного начал у процесі суспільно-політичного розвитку, розглядається як один з найважливіших елементів взаємозв'язку держави і суспільства, реалізації можливостей та інтересів окремої особи, як одна з тих соціокультурних систем, що надає можливості досягти суспільної гармонії.

Водночас суспільно-політична практика багатьох демократичних країн засвідчує неоднозначність, неповторність і багатоплановість місцевого самоврядування, що спонукає до необхідності його забезпечення насамперед внутрішньополітичними засобами. Іноді це породжує деякі сумніви щодо доцільності посиленої уваги до цього соціального феномена на рівні міжнародного права. Остаточно розвіює будь-які сумніви дев'ятнадцяте дослідження Римського клубу, реалізоване 1991 р. у доповіді А. Кінга і Б. Шнайдера “Перша глобальна революція”.

На думку авторів доповіді, посилена увага до місцевого самоврядування пов'язана з новим викликом часу, який спонукає до необхідності створення концепції сучасного світового розвитку, покликаної визначити орієнтири майбутнього існування людства в умовах зведеної до мінімуму конфліктності. Вчені вважають очевидним парадоксом сучасного світу наявність, в умовах подальшого розвитку загальної інтегративної тенденції, прогресуючої суспільної протидії всьому тому, що розцінюється як надмірна централізація.

Подібні відцентрові тенденції, на думку аналітиків, пов'язані не лише з труднощами суспільного існування в межах застарілих політичних систем, а й з потягом до національної самосвідомості, який є загальнолюдською потребою й витoki якого приховані у темряві століть. І все це відбувається в умовах, коли людство буквально придушене тягарем глобальних соціально-економічних проблем сучасності, в першу чергу, катастрофічного забруднення довкілля, недостатності енергоресурсів, нестабільного характеру забезпеченості жителів Землі продовольством, стрімкого зростання населення, розростання міст та ін. До того ж названі проблеми мають стійку тенденцію до постійного поглиблення і зростання. За цих умов намагання розв'язати глобальні проблеми на загальносвітовому рівні зусиллями окремих держав є недостатніми і безперспективними.

Важливість концепції А. Кінга і Б. Шнайдера, в якій знайшла відображення проблема взаємозв'язку на сучасному етапі цивілізаційного поступу місцевого (регіонального) самоврядування і глобальних проблем сучасності, не викликає сумніву. Її втілення у суспільно-політичну практику потребує переорієнтації частини завдань, пов'язаних із вирішенням зазначених глобальних проблем на місцевий рівень. За сучасних умов, зі слів авторів доповіді, щоб досягти управління, заснованого на балансі стійких інтересів, важливо сформувати багатоступінчасту систему прийняття рішень, важливим принципом якої було б обговорення питань і розроблення рішень на рівні, найближчому до того прошарку суспільства, який найбільшою мірою відчуває на собі сприятливі чи несприятливі наслідки цього рішення.

Пошуки розв'язання глобальних проблем, на думку авторів проекту, мають відбуватися на всесвітніх форумах, але окремі конкретні питання потребують оптимальних рішень представників міст і самоврядних структур. Для цього замало простої інтерпретації розпоряджень центрального уряду, оскільки останній навряд чи зможе враховувати усі місцеві проблеми. Лише переорієнтація частини завдань глобального характеру на місцевий рівень зможе оптимізувати роботу центральних органів влади й посприяти процесові гуманізації державної бюрократично-управлінської системи.

У зв'язку з висловленою авторами доповіді ідеєю осмислення місцевого самоврядування і глобальних проблем сучасності у тісній взаємозалежності, можна сформулювати можливі напрями практич-

них дій для розв'язання проблеми, яка постала тепер і може значно загостритись у найближчому майбутньому. До таких варто віднести:

1) надання місцевим органам влади мінімальних можливостей самостійного законодавчого і практичного вирішення екологічних, ресурсозберігаючих, правозахисних та інших проблем;

2) розв'язання проблеми максимальної самозабезпечуваності на рівні місцевих громад та адміністративно-владних самоврядних структур;

3) урахування динамічного характеру суспільного розвитку на локально-місцевому рівні та практичних можливостей останнього до "швидкого реагування" щодо мінливого характеру й постійного ускладнення та наростання глобальних проблем;

4) всебічне сприяння активізації участі місцевих організаційних структур різних держав у розширенні системи міжнародних організацій, інтернаціоналізації загальнодемократичного процесу і подолання ізоляціонізму;

5) забезпечення формування в низових адміністративних самоврядних структурах "зустрічних" умов для виникнення якісно нової державності з плюралістичним підходом до характерних особливостей і відмінностей регіонального та місцевого розвитку, важливою спільною рисою яких має стати домінування об'єднаних політичних моделей над тими, що відкривають "шлюзи" національному і суспільному розбрату та стоять на перешкоді новітньої стратегії розвитку людської цивілізації.

Гуманізація суспільства. Ця постсучасна тенденція полягає у поступовому поверненні до цінностей гуманізму на принципово нових засадах. Крізь призму гуманізації в умовах сьогодення на прикладі розвинених країн можна говорити про небувале досі зближення матеріального і духовного рушіїв людського розвитку. Так, з розвитком нової технологічної структури виробництва, із впровадженням автоматизованих систем, електроніки, інформатики змінюється характер суспільного виробництва.

Постіндустріальне виробництво орієнтується в бік задоволення індивідуальних потреб споживача, дестандартизації, виробництва продукції малими серіями, формування середніх і малих економічних структур. Водночас формується новий тип працівника. Домінуючою поступово стає інтелектуальна, творча праця людини. Це, у свою чергу, сприяє подоланню індустріальних форм відчуження

людини, зумовлює визнання людської особистості основним багатством суспільства. Отже, зміни, що відбуваються в постіндустріальному суспільстві, спричиняють глибоку інтеграцію сфер матеріального й духовного виробництва, їх органічне поєднання у структурну цілісність, сприяють забезпеченню потреб не тільки фізіологічних, а й вищого порядку, які зумовлюють всебічний розвиток особи.

В умовах постіндустріалізації зародилась і розвивається тенденція до максимального використання наукових здобутків і до значного підвищення рівня освіти. Уже в 60-х роках деякі дослідники звертали увагу на необхідність у процесі модернізації суспільства пріоритетного розвитку сфери освіти, розглядаючи її як запоруку прискорення процесу вдосконалення людського потенціалу. Така позиція означала відмову від прагнення звести модернізацію до техніко-економічних нововведень.

За нинішніх умов теоретичні знання і рівень освіти розглядаються як джерело інновацій, в тому числі як удосконалення соціального і політико-правового простору. Все це пов'язане не лише зі зміною характеру виробництва, а й зі зростанням ступеня залежності суспільства від фундаментальних соціально-гуманітарних наукових досліджень та політики їх реалізації.

Наука за багатьма параметрами виявилась неготовою до нових функцій у суспільстві. Це зумовлено розчаруванням у її прогностичних можливостях та тенденцією до відродження містики і міфотворчості, релігійно-сектантської експансії, що призводить до нав'язування одномірного світогляду, продукування нетерпимості, вторгнення у свідомість підлітків та ін. Зазначене явище — характерна ознака будь-якого цивілізаційного зламу і, на думку Ю. Яковця, є тимчасовим. Упродовж двох-трьох десятиліть ситуація може кардинально змінитись. Є всі підстави очікувати виникнення із непевної ситуації нерівномірно-закономірних змін грандіозної наукової революції, яка створить оновлену картину світу і виведе науку на позиції "лідера", відкриє для неї можливість стати наріжним каменем постіндустріальної цивілізації.

В умовах постсучасності не тільки зростає значення освіти, а й змінюються її зміст, форми і методи. Освіта стає безперервним процесом, що супроводжує людину упродовж усього життя, забезпечує постійне оновлення та поповнення знань і умінь. Вузкофахова орієнтація в здобутті знань змінюється широкою гуманітаризацією

освіти. Перехід до принципово нових тенденцій у розвитку освіти розпочався насамперед у розвинених країнах внаслідок кризи системи набуття знань, орієнтованої на попередню соціально-політичну структуру суспільства. Проте якісні зміни в суспільному розвитку спричинили неадекватність попередніх знань і навичок новим обставинам, виявили функціональну неграмотність і професійну некомпетентність, падіння ефективності виробництва у більшості країн світу, в тому числі в Україні.

Гуманітаризація освіти, на відміну від цілеспрямованих, часто політизованих кампаній епохи Модерну, — процес об'єктивний, який в умовах зміни характеру суспільства покликаний сформувати у свідомості людей, у першу чергу молодих, котрі є носіями майбутнього, відповідні потребам часу характеристики. До таких, виходячи з досвіду сучасного “гуманітарного ренесансу” на пострадянському просторі, належать:

1) культура вибору і вміння досягати суспільної згоди, які виключають можливість негативного тлумачення певних культур, народів, традицій;

2) подолання розриву в розвитку елітарної та масової культури через зближення фундаментальної науки й освіти, вдосконалення творчого потенціалу і культури окремої особистості;

3) відхід від ідеологічного диктату і догматизму у сфері освіти та формування в молодіжному середовищі принципів і критеріїв гуманізму — людяності, людинолюбства, свободи особистості, рівності, справедливості, терпимості до інакомислення;

4) налагодження і вдосконалення системних зв'язків природничо-наукової, технічної та гуманітарної складових у системі освіти; подолання технократизму через орієнтацію на точні науки і технології у поєднанні з використанням світоглядного знання;

5) відображення в навчальному процесі гуманістичного осмислення результатів людської діяльності в історичному минулому і сьогоденні;

6) усвідомлення істини, що кваліфіковане виконання спеціальних дій, обов'язків не може бути в сучасних умовах єдиним мірилом освіти. Вона повинна вписуватись у багатогранну систему формування людини в соціально-духовному просторі демократизації та плюралізму, поєднання професіоналізму і моральних критеріїв людського буття, діалектичного взаємозв'язку гуманітарної та негуманітарної сфер.

Гуманізація наприкінці ХХ ст. виходить далеко за межі освітньо-виховного процесу. Вона вбирає в себе елементи нової етики, що розглядають суспільство як осереддя для гармонійного поєднання людини і колективу, суспільних та політичних інститутів. Важливим елементом такої гармонізації суспільства є гуманізація діяльності бюрократії, державної адміністрації. Світова практика в цьому питанні демонструє багатоступеневий механізм створення комплексної гуманізованої системи відбору, підготовки та освіти представників бюрократії.

Пострадянські країни, які відстали від демократичних стандартів розв'язання проблеми рекрутування бюрократії, у 90-х роках інтенсивно надолужують втрачене, оскільки від вирішення цієї проблеми залежить ефективність функціонування виконавчої влади, політичної системи в цілому. Разом із спонтанними процесами набуття істеблішментом юридичної, політологічної підготовки, оволодіння новими інформаційними технологіями одним із засобів прискорення гуманізації нової еліти, усіх представників владно-бюрократичних структур могла б бути в перехідних суспільствах певна згода щодо гуманістичних принципів політики, прийнята основними політичними силами.

Важливою тенденцією постсучасного розвитку є подолання в розвинених країнах Європи вестернізованого світосприйняття через призму масової культури. Досягнення матеріального добробуту підштовхнуло розвинені суспільства до пошуку постматеріальних цінностей, зокрема відродження масового інтересу до високої культури — кращих зразків живопису, театру, музики, балету. Антикультура ж поступово відступає на задній план разом з індустріально-матеріальною експансією.

Одним з виявів гуманізму є також процес подолання надмірного очікування різного роду благ від держави з боку суспільства, відхід від схеми домінування держави і правлячої еліти у сфері регулювання всіх суспільних відносин. Цивілізація в останні десятиліття ХХ ст. опинилась у перехідному стані від державно-правового моноцентризму до поліваріантних форм існування, до яких належать:

- зростання ролі регіональних органів і місцевого самоврядування;
- поява великої кількості малочисельних партій, громадських рухів та організацій;

- розпорошення суспільних інтересів і виникнення різного роду негативних явищ (наркоманії, корупції, зростання тіньових структур, посилення злочинності) внаслідок хаосу перехідного періоду.

Усе це потребує збереження сильної держави, але сильної не своїм тиском на підлеглих, законослухняних громадян, а суворим обмеженням державних структур законом, правовими межами, рівнем реального захисту життя особи, її прав, власності та інтересів. Це можливо лише в разі адаптації держави до нових умов, її відходу від шаблонізації державних, міждержавних та міжрегіональних форм і методів правового і політичного регулювання.

Демократизація суспільства. Значна частина політичних сил посттоталітарних країн ототожнює її з рухом у бік реалізації ідеї безпосередньої демократії — проблеми, яка набула особливого розвитку і дискусійного характеру в західних політологічних концепціях, починаючи з 60-х роках ХХ ст. Її прихильники акцентують увагу на позитивних стереотипах, до яких відносять:

- вплив означеного різновиду демократії на всебічну демократизацію суспільства, соціальну емансипацію і самореалізацію особистості;
- ширші можливості, порівняно з представницькими інститутами, для вираження інтересів і волі народу;
- забезпечення стійкої легітимації влади, подолання політичного відчуження громадян і, як наслідок, зростання стабільності політичної системи та ефективності управління;
- забезпечення контролю над політичними інститутами і посадовими особами, подолання зловживань владою, відриву правлячої еліти від народу, бюрократизації чиновництва.

Противники безпосередньої демократії вказують на її негативні сторони і слабкі місця, а саме:

- низька ефективність і безконтрольність політичних рішень внаслідок прийняття їх широким загалом;
- постійна небезпека виникнення тоталітаризму або популістського авторитаризму, пов'язана з властивою масам схильністю до ідеологічного диктату, й ущемлення свободи в ім'я рівності;
- складність і дорожнеча практичного здійснення прямого народо-владдя;
- неможливість залучити більшість громадян до систематичної участі в управлінні без примусу внаслідок небажання значної частини населення займатися політикою.

Відхід від ототожнення сучасного процесу демократизації з різноманітними проявами і варіантами втілення безпосередньої демократії пов'язаний з тим, що на розвиток процесу демократизації суспільства на сучасному етапі існування людської цивілізації визначальний вплив мають такі чинники:

- втрата привабливості й делегітимація авторитаризму як моделі національно-державного розвитку внаслідок виявлення його економічної неефективності як інструменту модернізації суспільства;
- глобалізація територіального поширення сучасної демократичної хвилі й масове зростання у світі привабливості демократичних моделей та зразків політичної поведінки внаслідок культурних впливів, що походять від західної цивілізації;
- наявність міжнародно-правових стандартів, а також специфічних універсальних чинників (високий рівень індустріального, економічного розвитку, урбанізації; розвиненість масових комунікацій; наявність ринкової, конкурентної економіки; соціальний плюралізм; масовий характер освіти), які підтримують демократичні імпульси в різних країнах.

Сучасна демократизація суспільства поєднує в собі класичні риси демократичного розвитку та особливості, що впливають з характеру плюралістичного постмодерного суспільства. Найбільш відповідним йому є розуміння демократії як “поліархії” (від гр. *polys* — багато та *arche* — влада, джерело, засада; дослівно багатовладність, багатозасадність). Зазначений термін запровадили у сучасну політичну науку 1953 р. американські політологи Р. Даль і Т. Ліндблом, виходячи з наявної розбіжності нормативного та реально-інституційного понять демократії. Сучасними вченими, які сприйняли і розвивають запропоноване поняття, екстраполюючи його на постсучасне суспільство, поліархія розглядається як політичний порядок, який характеризується розподілом та розосередженням влади між її різними центрами та носіями.

В умовах постмодернізації зазначене поняття, на відміну від класичного тлумачення демократії, дає змогу залучати до сучасної теорії демократії нові політичні аспекти та феномени, що постають з динамічного розвитку постмодерного суспільства: ідейний та організаційний плюралізм, співвідношення вертикального і горизонтального вимірів демократичної політики, конфліктогенні чинники і рушії постмодернізаційного процесу та ін.

Інформатизація суспільства. Разом з розглянутими вище процесами відіграє важливу роль у формуванні постсучасного суспільства. В сучасних умовах рівнем інформатизації перевіряється та оцінюється ступінь зрілості суспільства, розвиненості країни, а також готовності державної влади до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення. У свою чергу, влада, якщо вона сповідує демократичні принципи й діє в умовах відкритого суспільства, також зацікавлена в ефективному використанні інформатизації усіх сфер суспільного розвитку та індивідуального людського буття.

У розвинених західних країнах наприкінці ХХ ст. уже сформовано, а в країнах, що з різних причин відстають у своєму розвитку від Заходу, формується якісно новий суспільний організм, в основу якого покладено раціональне використання інформації та інформаційних технологій на всіх напрямках індивідуально-суспільного розвитку. Цей організм, який удосконалюється надзвичайно швидкими темпами, відображено у словосполученні “інформаційне суспільство”. За всієї неоднозначності тлумачення цього поняття незаперечним у будь-яких підходах залишається те, що з ним пов’язується стан суспільства в майбутньому. Російський академік М. Мойсеєв стосовно цього зауважує, що інформаційне суспільство, справді, “стоїть на порозі” нашої історії, і від того, як люди зможуть його сприйняти та інтерпретувати, залежить характер цивілізації майбутнього століття. Вчений попереджає, що перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Для цього достатньо уявити собі ситуацію, яка виникне за монополізації планетарної інформаційної системи та її підпорядкуванні егоїстичним інтересам окремих груп людей.

Щоб уявити один з можливих варіантів ситуації, про яку попереджає М. Мойсеєв, звернемося до розглянутого у попередніх виданнях поняття “оруеллізм”. Походження цього терміна, який вживається в західній політичній науці з 80-х років, пов’язане з творчістю англійського письменника Е. Блера (1903–1950), більше відомого за своїм псевдонімом як Дж. Оруелл, — автора всесвітньо-відомих політично орієнтованих літературних творів (“Пам’яті Каталонії”, 1937; “Скотний двір”, 1944; “Замітки про націоналізм”, 1945; “1984”, 1948).

З 1984 р., який зафіксував збіг в СРСР майбутніх змін і своєрідного ювілею, що позначив час дії роману-антиутопії “1984”,

магічний вплив імені письменника значно посилюється у світі. Зображене ним закрите, підконтрольне бюрократичному впливу суспільство та наслідки його функціонування можна сьогодні зіставляти не лише з тоталітаризмом як злом вчорашнього дня, а й з майбутньою небезпекою, пов'язаною з можливою монополізацією інформації певними політичними силами. Відповідно до цього “*оруеллізм*” можна визначити як пропагандистське маніпулювання фактами, словами й поняттями, цілеспрямоване спотворення правди, історичного минулого, істини; інституційно-системний інформаційно-ідеологічний вплив на суспільну поведінку й мораль державних, владних структур, бюрократичного апарату, окремих функціонерів з метою досягнення всеохоплюючого контролю над особистістю й суспільством.

До основних складових можливої цілеспрямованої дегуманізації інформаційно-монопольними засобами соціально-політичних відносин і поступової деградації самого суспільства можна віднести:

- ірраціональний, самоцінний характер влади (“мета влади — влада”), не зацікавленої у відкритості інформаційних процесів;
- недостатній рівень функціонування суспільних регуляторів обмеження інформаційно-владних засобів перетворення нації, співтовариства, світу на слухняний натовп;
- відсутність цивілізованих можливостей відкритої критики існуючих порядків, що тягне за собою конформізм, інтелектуальне лакейство, пристосовництво;
- виправдання інформаційними засобами насилля, жорстокості, несправедливості, зрадництва в ім'я певних цілей, ідеалів;
- експлуатація владою людської віри і самообман мас, стандартизація політики і впровадження в людську свідомість різномірних ідеологічних штампів в ім'я збереження правлячої еліти, утвердження іміджу політичного лідера, отримання представниками влади певних привілеїв;
- політиканство, дешевий популізм, майстерне маніпулювання свідомістю народу за допомогою ефемерних обіцянок і матеріальних благ;
- спотворення суспільних ідеалів, деформація людських уявлень про життєві цінності, світовідчуття і світорозуміння особистості;
- викорінення духовності як загального завоювання людства і сукупної інтелектуальної цінності суспільства.

Таким чином, оруеллізм можна розглядати як явище, що становить неабияку небезпеку для сучасної демократії. Постійно виникаючи в різних кінцях планети і проявляючись своїми несподіваними сторонами, оруеллізм є “новим Левіафаном” — попередженням майбутньої небезпеки, яку таїть у собі насамперед можлива монополія на інформацію, зосереджена в руках групи людей волі й інтелекту (бюрократичної аристократії, експертів громадської думки, професійних політиків, учених, пропагандистів). Продуцентами й наслідками цієї монополії можуть стати падіння загальнокультурного рівня, панування бездуховності в суспільстві, поєднаних з пасивністю більшості народу. Усе це може призвести не лише до пригнічення окремої людини, суспільства, а й до негативного переродження усього людства. Як же запобігти цьому?

Для того, щоб не скотитися у прірву, зображену в творах Дж. Оруелла, О. Хакслі, А. Кестлера, Е. Бьорджесса та ін., сьогодні простого розвитку демократичних цінностей виявляється замало. Як справедливо зауважує дослідник творчості Дж. Оруелла В. Недошивін, з будь-якою демократією можна зробити все що завгодно за наявності для цього умов й відповідних людей. Такі люди завжди знайдуться, і першим їхнім бажанням, в силу масштабного впливу інформаційного процесу, буде прагнення максимально скористатися інформацією.

Інформація в сучасних умовах, на думку Ж.-Ф. Ліотара, може стати “бажаним” інструментом контролю і регуляції системи, у тому числі й контролю самого знання. Для запобігання маніпулюванням та монополізації інформаційної сфери потрібно зосередитися на головному — щоб доступ до носіїв пам’яті та банків даних став вільним. Вирішити цю проблему можна лише завдяки постійним зусиллям міжнародного співтовариства та громадськості окремих країн.

З політологічного погляду інформатизація суспільства справляє вирішальний вплив на розвиток політичної комунікації, яка в сучасних умовах виступає своєрідним соціально-інформаційним полем політики; забезпечує процеси передання, обміну політичною інформацією; структурує політичну діяльність і надає їй нового значення; постає як невід’ємний елемент політичної системи суспільства, частина суспільно-політичної свідомості та буття людини.

В умовах значного підвищення динаміки суспільно-політичних процесів та розширення інформаційного потоку виникає принципово

нова система здійснення політичної комунікації. До базових параметрів, які реформують цю систему і впливають на функціональні ознаки самого суспільства, виходячи зі змісту фундаментальних досліджень з питань політичної комунікації, можна віднести такі:

1. Інформація циркулює між різними елементами політичної системи, між політичною і соціальною системами, між індивідами та між управляючими й підлеглими. Все це, помножене на безперервність процесу обміну інформацією, на думку французького соціолога Р.-Ж. Шварценберга, дає змогу забезпечувати досягнення згоди у сфері суспільно-політичних відносин. Стабільність інформаційного обміну забезпечує передання політичного досвіду, знань, координування спільних зусиль людей, здійснення процесів політичної соціалізації, структурування політичного життя, формування зв'язків між інститутами політичної системи та ін.

2. Засоби масової інформації за останні роки разом з інформуванням суспільства про прийняті рішення починають більше уваги приділяти механізмам зворотного зв'язку, що значно розширює можливості групового та міжособистісного спілкування, участі населення у політичних процесах.

3. Розвиток політичної комунікації перебуває в безпосередній залежності від ступеня демократичності політичного режиму, а також від рівня політичної культури. Зазначені умови сприяють рівноправності чи її порушенню, утвердженню лише вертикальних рівнів чи поєднанню останніх з горизонтальними рівнями обміну інформацією.

4. Ефективність політичної комунікації тісно пов'язана з компетентністю та толерантністю суб'єктів передання інформації (комунікаторів). Зазначене передбачає:

- повагу до чужих культури, звичаїв, переконань, цінностей;
- неприпустимість використання високого статусу своєї країни, культури, посади в міжкультурних контактах;
- дотримання адекватних ситуації комунікативних засобів з метою запобігання нехтуванню інтересами інших людей, створенню фальшивих, спотворених образів у свідомості тих, на кого розрахована комунікативна дія, заради власної вигоди чи зручності;
- заперечення таємності й безвідповідальності у використанні інформації та застосування принципів відкритості, розширення, збагачення людського знання.

5. Важливе значення в сучасних умовах має ціннісний вимір політичної комунікації, який повинен ґрунтуватися, на думку Ю. Ірхіна, на таких принципах:

- пріоритетність якостей і цінностей певної культури (ієрархія);
- рівні права й широкі можливості для залучення до інформації внаслідок утвердження справедливості демократії та широких прав громадян (рівність);
- близькість до культури нації, етнічної спільності чи релігійної більшості (ідентичність);
- врахування моральних норм і вимог (уподобання і мораль).

Індивідуалізація. Це один з домінуючих в умовах формування постсучасного суспільства процесів, у центрі якого перебуває людина як основний об'єкт і суб'єкт модернізаційного перетворення в його сучасному розумінні. У контексті постсучасності індивідуалізація вже постає не як результат виділення і вдосконалення відносно самостійного суб'єкта історичного розвитку, а швидше як процес визначення меж “безмежної” особистості, пошуку шляхів її порятунку від самої себе та втілення обмеженої самоактуалізації “Я” натомість імперського образу ества минулого.

Взаємовідносини особистості із суспільством завжди хвилювали людей. Сам термін “особистість” має досить давнє походження. У Давній Греції він означав театральну маску, яку актори використовували під час вистав з метою надати кожному персонажеві того вигляду, якого вимагав його характер. З часом цей термін поширився на самого актора й виконувану ним роль. І оскільки маска зображала певний тип із реального життя, поняття “особистість” наблизилось до його сучасного розуміння. Остаточно цей термін було переосмислено й офіційно зафіксовано як такий, що характеризує окремого індивіда, у римському праві. З того часу його вживають щодо окремого громадянина як юридичної та релігійної особи, нащадка своїх предків, наділеного ім'ям і власністю.

Мислителі всіх часів намагалися осягнути феномен людини та її місце в системі соціальних відносин. Ця проблема належить до розряду одвічних, оскільки однозначної відповіді щодо неї не існує дотепер. Е. Дюркгейм розглядав індивіда як антипода соціальності, колективності, віддаючи свої симпатії “соціальній реальності”, “колективним уявленням”, “колективній свідомості”, суспільству як джерелу вищих вартостей. К. Маркс, не відділяючи індивіда від

сім'ї, розглядав це соціальне утворення нарівні з іншими суб'єктами суспільного розвитку: людством, класами, націями, державою. М. Вебер, відмежовуючись від орієнтації на соціальні тотальності (класи, суспільство, держава та ін.), основою соціального розвитку вважав осмислену “цілераціональну” поведінку окремого індивіда. На його думку, соціальні тотальності самі по собі не здатні діяти цілеспрямовано й осмислено, а тому їх не слід вважати на рівні із собою суб'єктами суспільного розвитку. Назвавши свою епоху “розчаклованим світом” і поставивши в центрі своєї концепції проблему індивідуального вибору, М. Вебер найближче підійшов до теперішнього розуміння місця людини в сучасному світі.

З переходом західного світу в 70-х роках ХХ ст. до постсучасності західна людина Нового часу потрапила у ситуацію вибору вдруге після виходу із традиційного стану часів пізнього середньовіччя. В силу цього зазначений процес відбувається в західному суспільстві значно м'якше. Слід ураховувати й те, що західна людина має багаторічний досвід життя в умовах свободи. Українська людина разом з іншими пострадянськими суб'єктами (або, скоріше, — об'єктами) соціально-політичних змін потрапила в умови необхідності вибору після жорстких, але до певної міри комфортних “обіймів” традиційного існування в тоталітарній державі. Остання виступала в ролі головного вершителя людської долі, в особі держапарату і партапарату карала і милувала, була для більшості людей чимось на кшталт Господа бога, суворого, але справедливого. І багатьох людей це абсолютно влаштовувало, оскільки знімало з них відповідальність за власне життя. За цих умов українському суспільству, на відміну від західного, належить одночасно здійснити на індивідуальному рівні подвійний перехід: від традиційності до сучасності й від сучасності до постсучасності. Отже, лише на Заході існує значний досвід заповнення порожнечі буття в епоху Постмодерну, що дає нам підстави звернутися до праць сучасних західних мислителів.

Філософсько-політологічне розуміння проблеми особистості в постсучасному суспільстві достатньо глибоко розкрито у працях Р. Інглгарта, М. Кастельса, А. Етціоні. Пояснюючи особливості культурного зрушення у зрілому індустріальному суспільстві, Р. Інглгарт пише: “Змінилося все: стимули, які спонукають людину до праці, суперечності, що стають причинами політичних конфліктів, релігійні переконання людей, їхнє ставлення до розлучень, абортів, гомосексу-

алізму, значення, яке людина надає створенню сім'ї і народженню дітей". Відповідно змінюються базові цінності суспільного розвитку. Їх носіями виступають покоління людей, формування яких розпочалося у 70-х роках й одержало в західній науці назву міжгенераційного процесу зміни цінностей. Що ж змінюється в суспільстві й чого хочуть від життя нові покоління людей? Спробуємо визначити головні акценти у творах названих вище західних дослідників.

У людей західних країн з високим матеріальним достатком поступово відбувається зміна орієнтації від опікування матеріальним добробутом і фізичною безпекою у бік якості життя. На зміну матеріальним цінностям поступово приходять постматеріальні. Соціологічні дослідження свідчать, що від 2000 р. у кількісному співвідношенні "постматеріалісти" в Західній Європі наздогнали "матеріалістів". Постматеріалісти як тип ціннісної орієнтації мають більше шансів порівняно з матеріалістами щодо впливу на суспільно-політичну ситуацію початку ХХІ ст., оскільки вони визначаються вищим рівнем освіти і доходів, політичної активності, цілеспрямованості.

Характерними цінностями, на які орієнтуються постматеріалісти, є:

- відмова від ставлення до економічного успіху як основної мети людської діяльності;
- прагнення до створення середовища однострумків з орієнтацією на цікаву, осмислену працю, духовно-моральне єднання;
- зосередження енергії на забезпеченні соціального статусу і поліпшенні якості життя;
- заміна релігійних та інших традиційних орієнтацій нерелігійними, пов'язаними зі свободою індивідуального самовираження;
- відкритість і готовність до сприйняття соціально-політичних і культурних змін.

Акцентуючи увагу на зазначених постматеріальних цінностях як явищі, іманентно властивому західному світові, Р. Інглегарт визнає наявність і перспективи розвитку подібних цінностей в інших культурах, зокрема у східноєвропейських та пострадянських країнах. Наявність подібних цінностей в цих регіонах пов'язується з вищим рівнем відчуття безпеки у поколінь, що вирости після Другої світової війни, та наявністю систем соціального забезпечення і соціального захисту, які певною мірою компенсували порівняно низький рівень життя населення.

Важливою особливістю нинішнього розвитку західного суспільства є поява груп індивідів, яким притаманна “самобутність, спрямована в майбутнє” (М. Кастельс). До основних рис такої самобутності належать:

- активізація територіальних громад з появою самобутніх структур, здатних швидше адаптуватися до глобальних процесів сучасного світу (виникнення вільних економічних зон, повернення на історичну сцену міста-держави та ін.);
- розвиток фемінізму як прагнення до усунення поділу соціальних інститутів за ознакою статі;
- розгортання і політизація екологічного руху, прагнення екологів до інтеграції людства і природи, до контролю над використанням простору в інтересах людей і природи.

Носії індивідуальної самобутності створюють досить своєрідне суспільство, яке М. Кастельс називає “суспільством сітьових структур”, здатним продукувати дві самобутності – суспільного опору і зверненості в майбутнє, які можуть виникнути у таких просторах, на основі таких умов і процесів, які характерні для кожного конкретного інституційного і культурного контексту. А це означає, що й на українське суспільство в найближчому майбутньому очікують зміни схожого характеру. Подібні індивідуально-групові орієнтації, звернені в майбутнє, можна розглядати як прагнення до створення “живого житла живого життя” (Ю. Карякін), законом яких є поширення різноманітності форм життя, виявлення і примноження особистісної та національної духовної неповторності, ствердження істини: “Чим різноманітнішим є життя, тим воно живіше, тим воно безсмертніше”.

У західному суспільстві на особистісному рівні дедалі помітнішою є орієнтація на забезпечення соціального порядку і справедливого існування через спроби синтезу елементів традиції та сучасності, пошук балансу між універсальним характером прав людини і спільним благом. А. Етціоні стосовно цього пропонує так зване “нове золоте правило”, покликане максимально скоротити розрив між поведінкою людини, що їй диктує її “Я”, і добродійною поведінкою суспільного характеру. Зазначене правило вчений втілює у формулі: “поважай і підтримуй моральний порядок у суспільстві, якщо хочеш, щоб суспільство поважало і підтримувало твою незалежність”.

Акцентування прав людини, яким так захоплювалась і захоплюється досі ліберальна демократія, у постсучасному суспільстві має заступити ідея справедливого суспільства, якому притаманна рівновага між соціальним порядком та автономією особистості. Для забезпечення такої рівноваги на певний час допускається підвищена вимога до громадян з тим, щоб вони, поступившись індивідуальними інтересами, спрямували свою енергію на досягнення певних спільних для всіх цілей. На підтвердження свого підходу А. Етціоні наводить приклади висування зазначеної вимоги до громадян і поступок з їхнього боку: здобуття батьківщини євреями в часи становлення Ізраїлю як самостійної держави і прагнення до формування сучасної економіки в Китаї в умовах збереження соціалізму; консолідація культурно-релігійного характеру в Ірані.

Виходячи з цих прикладів та з досвіду функціонування постсучасного суспільства, американський вчений формулює основоположні принципи своєї комунітарної парадигми:

- абсолютно вільна особистість не може бути розумно мислячим членом громадянського суспільства, натомість у її свідомості з'являється тенденція до інтелектуальної нестабільності, імпульсивності, розумового розладу;
- роз'єднання людей, розпад суспільства на натовпи призводить до втрати індивідуумом своєї особистості й цінності, що, як правило, спричиняє тоталітаризм, жорстке обмеження незалежності особи, виникнення асоціальної поведінки, відчуження;
- здоров'я суспільства залежить від зміцнення соціальних “якорів” у межах зусиль, спрямованих на підтримання соціального порядку і суспільного блага через опору не на закон як засіб забезпечення цінностей, а на освіту, управління, переконання, віру, моральний діалог, розвиток основоположних морально духовних критеріїв та ін.

Висновок А. Етціоні полягає в тому, що незалежність особистості не повинна бути безмежною, а має вписуватись у контекст суспільних цінностей.

Активізація пошуків сенсу життя на індивідуально-особистісному рівні — характерна прикмета розвитку суспільства не тільки на Заході, а й у суспільствах зі збереженням традиційної специфіки. Ефективність пошуків сенсу буття перебуває в сучасному світі в безпосередній залежності від освоєння людьми нових островів свободи,

форм життя і напрямів творчості, відповідних реаліям зламу тисячоліть. Головне для сучасної людини — знайти свою нішу в тендітному й непередбачуваному розвитку сучасної людської цивілізації.

4.3. ПОСТМОДЕРНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Поняття “постмодерн” (або “постмодернізм”), що позначає сучасний цивілізаційний злам, є не стільки новою історичною добою, скільки часом інтенсивного прояву суспільних та природних проблем нової якості, звернених у майбутнє. Стосовно цього феномена упродовж кількох останніх десятиліть у світі точаться постійні дискусії. Вперше зазначене поняття було вжито 1917 р. у книзі Р. Панвіца “Криза європейської культури”, в якій йшлося про нову людину, покликану подолати занепад. Хоча цей образ і перегукується з поширеним сьогодні поняттям “постмодерна людина”, російський філософ А. Гулига висловив думку, що це була лише парафраза ніцшеанської ідеї “надлюдини”, а німецький дослідник постмодернізму В. Вельш вважає його тогочасне вживання передчасним з огляду на відсутність адекватного даному мислимому феномену соціального вияву.

Наближеного до сучасного розуміння зазначений термін набув у А. Тойнбі, який 1946 р. визначає постмодернізм як якісно новий етап у розвитку західноєвропейської культури. Започаткований наприкінці ХІХ ст., цей етап ознаменувався, на думку вченого, переходом від політики, що спирається на мислення в категоріях національних держав, до політики, яка враховує глобальний характер міжнародних відносин. Дещо пізніше, в 60-х роках, коли висловлена А. Тойнбі думка матеріалізувалась у суспільно-політичній реальності й коли виникли нові явища, які раніше передбачити було просто неможливо, поняття “постмодерн” набуло в дослідженнях американських соціологів і критиків значення, більш-менш адекватного якісним характеристикам соціально-культурного часу. Відтоді з’явилась численна література з проблем постмодернізму, а разом з нею і стійкі характеристики цього явища.

Виходячи з досвіду осмислення постмодерну в новітній літературі, можна запропонувати його узагальнене визначення. Під постмодерном сьогодні розуміють:

1) нову тенденцію в культурному самоусвідомленні розвинених західних суспільств, яку сучасний французький філософ Ж.-Ф. Ліотар характеризує як “недовір’я стосовно метаоповідей”, вихід з обігу “метанаративного механізму легітимації” попередньої епохи, що тримався на зверненнях у майбутнє “великих завдань” людства — ідеях прогресу, послідовного розвитку свободи, емансипації особистості, великої мети і великого героя, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку, звільнення людства від тягара повсякденної праці;

2) глобальний стан цивілізації трьох останніх десятиліть ХХ ст., в умовах якого не тільки зникає визначеність, а й з’являється нескінченна кількість невизначеностей, які свідчать, що ми маємо справу не з “новим світовим порядком”, а з неспокійною, надломленою планетою;

3) новий напрям у соціальній теорії, який ставить за мету пояснити вищезазначені явища і процеси, стимулює розробку багатомірних уявлень про пріоритети, цілі й завдання людства, ініціює виникнення поліваріантних способів, засобів, стратегій їх здійснення.

Поняття “постмодернізм”, крім іншого, застосовується з кінця 60-х років до характеристики новацій у соціально-політичній сфері, основою яких постає так звана “ситуація постмодерну”. За цієї ситуації, з одного боку, виникають умови, в яких предмет повстає проти людського впливу, відповідаючи на нього протидією, а порядок речей прагне “помститися” за спроби його перетворення, прирікаючи таким чином на поразку будь-які глобальні модернізаторські проекти. З іншого боку, теорія постмодернізму постає логічним продовженням класичної концепції модернізації в умовах технологічної революції та переходу до технотронного (інформаційного) суспільства на Заході.

Ситуація постмодерну орієнтує на подолання етики антропоцентризму з його ставленням до навколишнього світу як до засобу самоутвердження в ньому людини-хазяїна, абсолютного володаря та повелителя. За нових обставин, як вважає сучасний російський філософ Л. Карасьов, стає зрозумілим, що загадка людини полягає не в тому, в який бік вона змінюється, а в тому, що вона взагалі не

змінюється. І саме внаслідок цієї незмінності загальний стан світу стає дедалі гіршим. Водночас постмодернізм, на думку вченого, дає сучасній людині шанс облишити Універсум і, нарешті, знайти спокій для себе, інтуїтивно орієнтуючись надалі на “ієрархію допустимого” як на найменше зло: “На що піде зрубане дерево: на будівництво храму чи на побудову шибениці? Ієрархія допустимого пояснить відмінність миттєво, хоча загубленого дерева буде жаль в обох випадках”. Саме в цьому полягає морально-духовний вимір постмодерної ситуації та постмодерного світосприйняття.

Осмислення поняття “постмодерн” перебуває у стані постійного розвитку. Концепцій, які намагаються його пояснити, на сьогодні в розвинених країнах Заходу існує майже стільки, скільки там є університетів і професорів-гуманітаріїв. Причому відмова від цінностей модерну з’являється, на думку одного з теоретиків постмодернізму М. Хайдеггера, не від бажання сліпої руйнації і не від суєтного прагнення до оновлення, а від необхідності надати світові такого смислу, який не принижує його до ролі прохідного двору в певну потойбічність.

Характер відмінностей між епохами модерну і постмодерну сьогодні вже недостатньо розглядати на рівні нюансів, які цікавлять лише вузьке коло фахівців з езотеричних знань. На думку О. Панаріна, ці зміни є такими, що деякі з попередніх форм соціального і політичного життя стають просто неможливими, а люди, які займаються вивченням цих процесів (постмодерністи) належать до рубежу культурних формацій, яким дано порівняти попередній і новий дух.

У сучасних умовах постмодерністської реальності стає практично неможливим для втілення прагнення представників влади створити цілісну уніфіковану систему управління суспільними процесами, оскільки влада поступово втрачає попередню соціокультурну базу — людей, готових на будь-які жертви заради втілення волі, що виходить з єдиного центру. В епоху постмодернізму неможливими стають стандартизація, масовізація суспільства (на зразок описаної Х. Ортегою-і-Гассетом). Суспільство нової доби стає поліваріантним, у ньому панують не догми, а дискурс, на зміну очікуванню й надії людини поступово приходять прагматичний розрахунок і віра.

Вважати постмодерністську реальність стосовно модерністської прогресивнішою, однозначно позитивнішою було б великою помилкою. Вона просто інша. Разом з позитивними явищами їй прита-

манні й негативні, що переважно пов'язано з відставанням значної частини суспільства від заданої цією епохою динаміки. Постмодерністська суспільно-політична реальність разом з негативними відкидає й такі, притаманні попереднім часам феномени, як усталена ціннісна орієнтація (політичного лідера, еліти, влади), прагнення досягти кінцевої мети політики.

Політичній діяльності постмодерністського типу властиві фрагментарність; гра в гуманізм, активність чи лояльність. За цих умов політика перетворюється на різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджі лідерів, набуває самодостатнього характеру політична реклама. Розглядаючи постмодерн з різних боків, варто погодитися з думкою В. Пантіна, що чим далі світ рухатиметься до постмодерну, тим необхіднішим для виживання людства буде подолання антагонізму між полярними, але однаково необхідними тенденціями соціального розвитку — між лібералізмом і соціалізмом, західництвом і ґрунтовництвом, сучасністю і традиційністю, соціальним прогресом і збереженням культури, природи.

Отже, перехід від процесу модернізації до постмодернізації має об'єктивні підстави. Заслуга постмодерністів полягає в тому, що вони сконструювали такий політичний барометр, який дає змогу нам, хто не помічає свого заглиблення у нове середовище, зафіксувати суттєву зміну “атмосферного” тиску. Подібна фіксація може суттєво вплинути на запобігання різним дисонансам, забезпечить адекватні дії та реакції усіх суб'єктів політики.

Перш ніж розглянути ознаки спонтанного або запропонувати елементи цілеспрямованого переходу від процесу модернізації суспільства до постмодернізації, необхідно дати основні характеристики цієї категорії, яка поступово викристалізовується із сукупності різноманітних ідей дискурсивного осмислення “постмодерну” і характеризує процесуальний бік розвитку постмодерного суспільства.

“Постмодернізація” у політологічному плані може бути визначена як сучасна, досконаліша форма модернізації, що передбачає перехід від традиційного чи сучасного суспільства до постсучасного — здатного забезпечити собі стабільність, життєздатність і розвиток на основі багатоаспектних підходів з максимальним використанням властивостей окремих індивідуумів, інституційно-інформаційного та соціального потенціалу, оптимального поєднання традиційних і

сучасних цінностей, збереження особливостей і неповторності буття певного соціуму.

Відмінність постмодернізації від модернізації полягає в переорієнтації її завдань з огляду на зміну суспільно-політичної ситуації в сучасному світі. Потребу в переорієнтації зумовлюють такі чинники:

- зростання ролі симуляцій дійсності у засобах масової інформації, дематеріалізація науки і техніки;
- загострення екологічної проблеми і виникнення кризи ідеології економічного зростання, ідеї прогресу, утопічних сподівань на необмежене панування людини над природою;
- домінування тотального плюралізму, утвердження нігілізму й міфологізації дійсності в суспільно-політичній практиці;
- поява постутопічної антипрогресивної свідомості, здатної впливати на відновлення історичної природи людини й суспільства у своїх правах;
- зміщення акценту з економічних досягнень як найвищого пріоритету у бік утвердження якості життя, розвитку можливостей індивідуального самоствердження людини;
- зниження ступеня довіри суспільства до ієрархічних інститутів, бюрократизації й централізації;
- падіння значущості політичної, економічної влади й наукового авторитету;
- виникнення груп населення (переважно молоді) з новими формами поведінки, які означають відхилення від усталених традиційних норм;
- відхід значної частини населення від інструментальної раціональності та зростання прихильності до вищих цілей, духовних запитів;
- синтез наукових і релігійних знань у їхньому прагненні зберегти почуття єдності, порядку і гармонії людського буття;
- пошук нетрадиційних шляхів осмислення ролі економічних явищ у житті суспільства;
- тлумачення суспільного виробництва не лише як виробництва матеріальних благ, а й як комплексу можливостей самореалізації індивіда, що передбачає залучення до цього процесу фактично усіх сторін людського життя.

Таким чином, постмодернізація в теоретичному і практично-політичному аспектах тяжіє до культурно-духовного синтезу, який

передбачає універсалізм іншого порядку порівняно з попереднім, часів становлення модернізаційної теорії. Цей універсалізм ґрунтується на прагненні до глибокого взаємопорозуміння сторін, пошуках нових суспільних цінностей, умінні досягати компромісу з принципових політичних питань та ін. І хоч важко не погодитись з Г. Померанцем, який вважає, що “легше вказати рухи, які розривають світ на частини, ніж те, що веде до духовного синтезу”, проте спробуємо розкрити глибинні позитивно-твірні ознаки цього поняття.

П. Козловськи, аналізуючи явище постмодерну, зокрема, зазначає, що він дає змогу “звільнитися від сталевих лещат філософії історії з її триступінчастим членуванням: античність — Середньовіччя — Новий час”. І якщо проблему Нового часу (Модерну) з його нетерпимістю до альтернатив становило примирення того, що вже відбулося з майбутнім, то постмодерну необхідно набути нового синтезу по той бік протистояння раціоналізму та ірраціоналізму.

Свідченням усвідомлення останнього представниками постмодернізаційних теорій є поступове визнання того, що для соціального розвитку сучасного світу будь-яка прямолінійність прозахідного спрямування є не просто неприйнятною, а навіть стає небезпечною. “Завдяки поширенню масової культури, — зазначає український дослідник А. Мартинов, — поступово порушується соціальний механізм взаєморозуміння між різними поколіннями всередині певних країн, які належать до окремих соціально-культурних типів. Наприклад, молодь, як свідчить іранський досвід, найбільш активно вестернізується. За цих обставин конфлікт поколінь як рушій соціально-історичного процесу має шанс стати внутрішнім конфліктом різних цивілізаційних цінностей”.

Така загроза поступово стає зрозумілою вітчизняним вченим і реформаторам, які, у свою чергу, поступово починають усвідомлювати не тільки безперспективність сліпого копіювання вчорашнього західництва з його тенденцією до руйнування традиційних цінностей, а й недалекоглядність вимог національної замкненості, що призводить до автаркії. Проте зазначене вище — лише наслідок переходу від модернізації до постмодернізації. Що ж постало причиною?

Причину поступової втрати потягу до глобальних модернізаційних стратегій, як вважає О. Панарін, слід шукати у політичній системі, яка є не лише сукупністю інститутів, а й полем певних очікувань, установок, ідентифікацій, які забезпечують готовність до керівництва

і підпорядкування. На певному етапі суспільного розвитку політичне поле перестало випромінювати напругу, внаслідок чого виник перебіг у розвитку політичної системи, який і постав початком переходу від модернізаційної парадигми до постмодерністської.

Погоджуючись загалом з думкою О. Панаріна, слід зазначити, що характерною особливістю трактування сутності постмодерного суспільства є втрата дослідниками відчуття його наперед визначеної цілісності, а так само і застосування щодо поняття “постмодернізація” терміна “парадигма” є не зовсім коректним з огляду на його семантичний зміст. Зазначений термін похідний від грецького *paradeigma* і перекладається як приклад, зразок. Подібне смислове наповнення є органічно чужим для процесу постмодернізації. Дослідження, здійснювані в аспекті виявлення парадигми, згладжують суперечності, тоді як консенсус — це завжди недосяжний горизонт. Крім того, як правило, з’являється хтось, щоб розладнати “розумний” порядок. Тож постмодернізація як явище до певної міри протилежне модернізації тяжіє у семантичному відношенні до опозиційного парадигмі семантично-сислового терміна “синтагма”, похідного від грецького *syntagma* (буквально — разом вибудоване, поєднане).

У даному разі ми вдаємося до семантичного позначення феномена постмодернізації з метою усвідомити це явище як таке, що в теоретичному плані характеризується багатоаспектністю підходів, а в практично-соціальному — співіснуванням різнорідних елементів. Якщо парадигматика символізує собою одномірність, нетерпимість і абсолютизацію протилежностей, то синтагматика, навпаки, дає змогу поєднати у свідомості множинність контрастних елементів і, відповідно, тлумачити постмодернізацію як безперервний процес творіння нового світу, як цілісну мозаїку, в якій кожна часточка (одиниця будь-якої складності, тьмяності чи яскравості, утвердження форми чи змісту) має самодостатнє і самоцінне значення. Зазначене підтверджує відомий знавець політичного характеру постмодернізму З. Бауман, який визначає останній як кінець безальтернативного “Суперпроекту”, що не визнає множинності й приписує рецепти того, як влаштувати людські справи раз і назавжди.

Утвердження постмодернізації пов’язане зі змінами, які відбуваються у світі в останній чверті ХХ ст., насамперед у передових західних країнах. Ці зміни пов’язані з переходом від суспільства індустріального типу з домінуючою в ньому цінністю інструменталь-

ної раціональності до постіндустріального, де домінуючими стають цінності постмодерну, які несуть із собою низку різноманітних соціальних змін, від рівноправ'я жінок до демократичних політичних інститутів і занепаду державно-соціалістичних режимів. При цьому варто зазначити, що змінам піддається не саме суспільство як основа людського буття. Воно якраз залишається незмінним упродовж усього розвитку людської цивілізації. Зміни цивілізаційних періодів і циклів вирішальним чином впливають на основні характеристики людського життя. Завдання їхньої фіксації спрощується тим, що значна частина перехідного етапу суспільної трансформації від індустріального (модерного) до постіндустріального (постмодерного) суспільства вже прожита людством у високорозвинених західних країнах, які й надають приклади і стандарти людського співіснування в нових умовах.

Сучасне суспільство, трансформуючись, поступово перестає бути антиподом суспільства традиційного типу, намагається віднайти можливості для співіснування з останнім. З цим відходить у минуле стереотип: бути сучасним — означає бути Заходом. Існування універсальної моделі цивілізаційного розвитку, зокрема, заперечує відомий французький соціолог А. Турен, який зазначає, що сьогодні немає доказів існування єдиної універсальної моделі людської цивілізації, втілення якої прагнули б усі країни, рухаючись до сучасного світу. Що ж стосується стійкості зазначеного стереотипу на пострадянському соціально-політичному просторі, то він, швидше за все, тимчасово спровокований несподівано масштабною вестернізацією, ейфорія щодо позитивних наслідків якої поступово минає.

Постмодерна реальність, що розвинулась як домінантна у західному світі до певної міри поступово, в пострадянській реальності набула ознак соціально-політичної невизначеності й навіть катастрофічності на рівні індивідуальної свідомості. Характеризуючи перспективи російської культури, Й. Бродський у 1994 р. зауважував, що Росія у найближчому майбутньому вже не перебуватиме на передньому краї соціальних і культурних змін, оскільки був упущений унікальний шанс реалізації іманентного їй масового суспільства. Щодо повернення до капіталізму, то останній — це атомізація суспільства, особливо культурна атомізація, а отже, зазначене повернення слід розглядати як втрачену можливість поступального самобутнього розвитку.

Розвиваючи свою думку, поет зазначає, що ідея організації масового суспільства, соціалістична ідея, незважаючи на все наше презирство до цього слова, ніколи не помре. Масове суспільство, до якого апелює Й. Бродський і яке є вірогідною перспективою людства, в майбутньому повинне було б характеризуватися збереженням егалітарного відчуття, відчуття рівності, а також відсутністю сьогоднішнього шкурного себелюбства, в яке всі заглиблені, неприпустимістю грядущого “хама”, “звіра” в людській подобі.

Подолання кризи ідентичності пострадянської людини, яка не тільки в Росії, а й в Україні все ще намагається знайти прихисток у віртуальному, неможливому для відтворення світі ідеалізованого масового суспільства, на думку українського філософа В. Горського, є надзвичайно складним, але не неможливим завданням, яке полягає в тому, щоб, прилучаючись до глобалізованого “ми”, зберегти відчуття ідентичності власного “Я”. Отже, зауважує філософ, нам слід діяти, пам’ятаючи таке: “Не прагнути “злитись” з Європою, сховатись під затишною європейською парасолькою, а стверджувати власну європейськість, зберігаючи опозицію своєї неповторності, — ось те складне завдання, яке повинна вирішити українська культура на нинішньому етапі своєї трансформації”.

Перехід суспільства і, в широкому розумінні, людської цивілізації від цінностей модерну до постмодерну — це, на думку російського вченого Ю. Яковця, найважчий період в історії людства за останнє тисячоліття, оскільки він відображає всезагальну кризу, агонію індустріального суспільства і “родові корчі” постіндустріального, яке, вийшовши з черева цивілізації, що минає, є ще надто слабким, щоб справляти визначальний вплив на долі людства.

За цих умов неминучими є кризові ситуації та потрясіння в окремих державах, цілих регіонах і в загальносвітовому масштабі. Вчені навіть не виключають можливості самознищення людської цивілізації. Усе залежить від того, чи зможе постіндустріальна цивілізація, не розпорошивши своїх зусиль, залучити до сучасних процесів суспільного виробництва і відтворення, накопичення багатства і розподілу його весь світ, що стане основою для активнішого духовного життя людей, відкриє можливості для формування нових систем загальнолюдських цінностей і гуманізму. Тим паче, що людству, як і всьому живому на планеті, властиве прагнення до виживання, яке й закладає надію на подальше існування.

4.4. УКРАЇНА ХХІ СТОЛІТТЯ І ГУМАНІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИКИ

Українське суспільство, вступаючи у ХХІ століття, поставлене цивілізаційним викликом історії перед необхідністю паралельного вирішення, разом із завданням раціоналізації й гармонізації традиційних і сучасних елементів соціального розвитку, питання формування нових і синтезу існуючих фрагментів постсучасності. Перше, що необхідно здійснити на цьому шляху, — це переосмислити минуле, глибоко усвідомивши історичну правду з усіма її суперечностями, та співвіднести його із сучасністю. Усе це необхідно здійснити з метою переорієнтації соціально-історичного досвіду у площину практичної політики щодо функціонування громадянського суспільства на основі поєднання цілеспрямованих і спонтанних рухів суспільного розвитку.

Перехід від утопічних програм майбутнього до його моделювання в сучасний період потребує відмови від будь-якого припасовування минулого до сучасності чи протиставлення сьогодення минулим епохам, модернізації, національній чи соціально-історичній традиції. За словами російського філософа А. Гулиги, лише така сучасність, яка “відмовляється від усвідомлення своєї переваги над попередніми епохами, йде на виучку до минулого”, заслуговує на назву постсучасність у розумінні “мудра й найвища сучасність”.

Постсучасне суспільство, навіть якщо воно формується фрагментарно, як це відбувається в Україні, здатне стати носієм і репрезентантом епохальної зміни орієнтацій. Задля збереження нерозривності тканини суспільного організму минулої, сучасної та наступної епох замало введення у контекст сучасності елементів минулого. Потрібні мобілізація пізнавального потенціалу попередньої епохи, а також рівноправ'я пізнавальних парадигм і стилів мислення, визнання їхньої самоцінності.

Необхідність одночасного розв'язання цих двох завдань породжує глибоку суперечність. Пізнавальний потенціал попередньої епохи сформувався в Україні в умовах “соціалістичного вибору”, на якому лежить тавро невдалої спроби його практичного втілення, що неможливо виправдати окремими помилками і прорахунками. У

свою чергу, плюралізм пізнавальних парадигм і стилів мислення сформувався значною мірою завдяки носіям зазначеного вище потенціалу, а тому навіть його зовні широкі межі не дають змоги суспільству з легкістю сформулювати і тим паче прийняти полярну протилежність — “капіталістичний вибір”. До того ж останній також переживає кризу й намагається самовіродитися, про що свідчать різні концепції посткапіталістичного розвитку. Виходячи з цього, сучасність уже сьогодні спонукає до пошуків “третього”, альтернативного шляху соціального поступу.

Цивілітарна концепція постсоціалізму. Спостерігаючи за розвитком України 90-х років, можна погодитися з висновком російського вченого В. Нерсесянца про те, що нинішні спроби звільнитися від соціалізму швидше нагадують невідготовлену втечу, ніж продуманий рух в історичному часі та просторі. Відповідно до цього ключове питання “куди і як можна й треба йти після соціалізму?” залишається, на його думку, відкритим. Одну з можливих базових соціальних альтернатив стереотипним уявленням попередньої епохи вчений формулює у своїй “цивілітарній концепції постсоціалізму”. За цією концепцією передбачається замість соціалізму й капіталізму як полярних концепцій людського співіснування формування нового ладу — так званого “цивілізму”. Для цього ладу пропонуються:

1) повна безплатна індивідуалізація суспільної (одержавленої) власності за принципом рівного права кожного громадянина на однакову частку;

2) невідчужуваність цивілітарної власності від спільної й персональної власності, визнання за кожним громадянином права на будь-яку іншу власність поза громадянською власністю як загальним мінімумом;

3) формування природним шляхом, через суб’єктивне право кожного громадянина необхідної суспільної згоди для реального переходу до ринку зі спільним визнанням неприпустимості заподіяння шкоди інтересам значної частини суспільства;

4) модернізація суспільства шляхом збагачення і доповнення принципу формально-правової рівності новими невідчужуваними суб’єктивними правами.

Названа концепція наскільки приваблива своєю ідеєю глобального втілення соціальної справедливості, настільки ж здатна посіяти сумніви щодо можливості її практичного втілення. Безсумнівною

залишається в умовах постсоціалізму, посткапіталізму, інших напрямів формування постсучасності основоположна ідея важливості й необхідності вибору як глибоко усвідомленого акту окремої людини, народу, країни. Що ж стосується шляхів конкретного розвитку, то вони, як і дороги до Бога, можуть бути різними. Їх перспективність для майбутнього в умовах тендітності буття людини і світу на зламі тисячоліть визначається спільним, об'єднуючим началом — гуманістичними детермінантами соціально-політичного розвитку.

Гуманістичну альтернативу жорстокості попередніх епох в умовах постсучасного розвитку України як неповторного соціального утворення і світу як спільного для всіх універсуму становлять:

1) поступовий відхід від ірраціоналізму, утопії у бік визнання суверенності та самоцінності окремої особи, розширення можливостей моральної оцінки соціального вибору;

2) схилення терезів світового розвитку на користь еволюційної парадигми, яка потребує значної активізації соціальної енергії та роботи розуму окремого індивіда; еволюційні зміни, які для майбутнього розвитку повинні стати способом життя, а здатність до них — основоположним критерієм моральності будь-якої системи, її життєздатності з погляду економіки, права, політичного устрою;

3) формування і постійне вдосконалення духовного потенціалу суспільства, відкритості останнього для постійного діалогу, пошуку консенсусу, шляхів соціально-політичної злагоди, позначених мінімальною конфліктністю.

Гармонічний взаємозв'язок політики з різними сферами суспільного розвитку. На порозі XXI століття дедалі очевиднішою стає у будь-яких модернізаційних проектах та їх утіленні неможливість допускати домінування однієї зі сфер суспільного розвитку. Теоретичні розробки західних та вітчизняних політологів переконливо доводять, що сьогодні слід не втілювати у суспільну практику залежність політики від економіки чи від культури, а виходити з необхідності гармонічної взаємозалежності та взаємопов'язаності усіх сфер суспільного розвитку — економіки, права, культури, політики, моралі, релігії, екології та ін. На думку американського соціолога Р. Інглегарта, політичні системи, як і економічні, потребують підтримки з боку культурної системи, повинні підтримувати одна одну на взаємній основі, в іншому разі їм довелось би спиратися на відвертий примус, який не можна визнати ефективним.

Досвід СРСР та інших соціалістичних країн свідчить, що домінування політики, централізація влади призводять до посилення авторитарних, навіть тоталітарних тенденцій, які не йдуть на користь економіці. І, навпаки, в розвинених країнах Заходу децентралізація влади ініціює плюралістичну демократію, яка, у свою чергу, сприяє економічному зростанню.

Політика та економіка. В умовах перехідного стану України від уявлень і стереотипів попередньої епохи поєднання економіки і політики у процесі реформування суспільства потребує особливих підходів. Основою таких підходів має стати перехід від волюнтаристських та анархо-демократичних методів управління суспільством до залучення механізмів прийняття вольових рішень, які відповідають загальносуспільним, загальнодержавним інтересам. Визначне місце в цьому процесі належить державній волі, що є детермінованим загальнонародними інтересами суб'єктивно-регулятивним процесом, пов'язаним із прагненнями панівних сил чи всього суспільства надати своїм цілям та інтересам загальнообов'язкового характеру за допомогою владних розпоряджень та сили державного примусу.

Втілення механізмів вольового державного впливу в умовах постмодернізації повинно виходити не з волі, піднесеної до рівня закону й гарантованої державним примусом, а з волі, зумовленої специфікою правовідносин, характер яких визначає нерозривний зв'язок політики держави з волею і свідомістю людей, з їхньою здатністю реагувати на впливи права, співвідносити будь-які реформаторські зусилля з необхідністю своєї особистісної самоідентифікації, яка не вступає в різкі суперечності з національно-суспільною ідентичністю. Український вчений М. Михальченко і в'єтнамський дослідник Х. Банг з приводу цього слушно зауважують: "Проблема співвідношення цілей реформ в економіці та способів їх реалізації за допомогою створення нових політичних інститутів і модернізації старих в ідеалі може бути розв'язана, якщо цілі й засоби їх реалізації відповідатимуть імперативу гуманізму, а особа і суспільство гармонізують свої інтереси".

Політика та суспільна мораль. У такій самій тісній взаємозалежності перебуває політика із суспільною мораллю. На прикладі трагічної вітчизняної історії ХХ ст. ми бачимо, що коли політика відхиляється від загальнолюдських цінностей у бік класових, групових, корпоративних та ін., тоді різко деформується суспільна мораль. У роки сталінщини нормою вважалися доноси, зрада друзів і родичів,

нехтування людською гідністю. В сучасних умовах поєднання політики із загальнолюдською мораллю, здійснюване в демократичних країнах, досягається консенсусом, компромісами, цивілізованим ставленням до опозиції, запереченням фанатичної жертвності. Пошуки цих доміант суспільного розвитку відбуваються і стають єдино можливими лише в умовах суспільної свободи.

Орієнтація постмодернізації на свободу нескінченного розвитку властива не тільки розвиненим країнам. Вона очікує й на українське суспільство. Слід пам'ятати, що свобода становить важливу, але не єдину сутнісну характеристику людини. К. Гаджиєв стосовно цього зазначає: "Людина сама по собі не може бути мірою всього суцього. У цій якості вона може виступати лише як істота морально-розумна, яка керується основоположними морально-етичними нормами і настановами, що становлять певну невидиму вісь, яка забезпечує сутнісну єдність суспільства".

Розробка ідеального суспільства майбутнього для України повинна ґрунтуватися не тільки на принципі суспільної моралі, а й особливостях природи людини з її потягом до добра і зла. Висуваючи ідеї позитивного характеру, не слід забувати й про можливість реалізації певного політичного курсу. Усе це потребує в умовах фрагментарної постсучасності формування вміння поєднувати ефективну політичну діяльність з високоморальними критеріями людського буття, виробленими історією людства.

Демократичне поєднання політики і моралі нині й в майбутньому має орієнтуватися на такі критерії:

- заперечення абсолютного характеру істинності моральних переконань, неможливість нав'язування диктату суб'єктивно-ціннісного виміру політики;
- уміння розрізняти практичну доцільність, необхідність чи невідворотність певної дії та її моральну виправданість і обґрунтованість;
- максимальне забезпечення тих прагнень індивідів, які збігаються з гуманістичними цінностями постсучасного епохального виклику й дають змогу здійснювати у процесі їхньої реалізації невпинний рух до досконалішого суспільства з більш гуманними, вільними, демократичними відносинами.

Політика і право. Взаємозалежність політики і права у негативному сенсі зумовлює використання останнього як знаряддя антидемок-

ратичної політики, спрямованої проти політичних опонентів, частини суспільства, окремої особи. Водночас саме право визначає межі й можливості діяльності правлячих кіл та опозиції, забезпечує стабільність політичного режиму. Аналізуючи проблему взаємодії державної влади та опозиції, український політолог В. Бабкін звертає увагу на дві перспективні, орієнтовані в майбутнє позиції політико-правового характеру:

1) гуманістичне і демократичне розуміння політики не тільки як боротьби і суперництва, а й як засобу пошуку компромісу, соціального миру, національної злагоди, культури міжпартійних, міжетнічних, міжособистісних, міждержавних відносин;

2) розвиток політичного плюралізму, що не зводиться лише до багатопартійності, а виходить із розуміння правомірності розбіжності інтересів різних соціальних верств, націй, груп і потребує пошуку їх узгодження, соціальної злагоди в інтересах суспільства та особи.

Отже, всі сфери суспільного життя не тільки активно впливають на політику, а й виступають об'єктами свідомого політичного керівництва та управління. За сучасних умов суспільно-політичного розвитку, коли людство винайшло потужні демократичні регулятори політичних відносин і політичної діяльності, на політику покладається завдання бути засобом регулювання економічних, соціальних і духовних відносин. Політика покликана орієнтувати розвиток суспільства на мінімальну конфліктність і максимальну життєздатність суспільних процесів.

Перспективи трансформації українського суспільства на засадах політичного плюралізму. З початком у 90-х роках процесу демократизації, що виявився насамперед утвердженням політичного плюралізму, українське суспільство набуло можливості виявлення і легалізації реальних інтересів соціальних суб'єктів. Етап напівстихийного плюралізму, що утвердився в Україні зі здобуттям незалежності, дав десятилітній неповторний досвід суспільного існування в умовах свободи. Примітним є те, що цей етап, надавши можливості реалізації цієї свободи, визначався політичною пасивністю більшості суспільства. Проте цей досвід не повинен пройти даремно. Можна вже сьогодні передбачити рух українського соціуму в напрямі активного політичного плюралізму, основним завданням якого постане зіставлення різноманітних ідей, поглядів, думок, наукових підходів на шляхах пошуку істини, досягнення консенсусу й забезпечення єдності дій різних політичних сил.

Головною умовою активізації суспільства за політичного плюралізму буде поява нових конкуруючих еліт, які лише зароджуються в Україні. Саме вони зможуть сформуванати нову ідеологію відкрито плюралістичного типу, з модернізаторською спрямованістю, яка надасть можливість реального, а не уявного вибору. За припущенням ізраїльського вченого Ш. Ейзенштадта, така ідеологія швидше за все відповідатиме концепції незворотного часу, а не циклічного.

У перспективі еволюційної трансформації українського суспільства на плюралістичній основі можливе виникнення якісно нової, раціоналістичної, активістської, мобілізаційної свідомості та відповідних соціально-політичних позицій, здатних вирішальним чином вплинути на структуру політичної участі. До можливих напрямів утвердження зазначеної орієнтації можна віднести:

1) формування громадянської позиції, що передбачає активні добровільні дії, спрямовані на допомогу органам державного управління у подоланні негативних явищ (запобігання злочинності, спостереження за виконанням стандартів економічної безпеки, громадський контроль та ін.); такі дії дадуть змогу виробити у свідомості людини почуття причетності до різних процесів політичного життя, відчуття соціальної значущості своєї діяльності;

2) уміння розрізняти конструктивно-консолідуєчу роль підконтрольних електорату еліт та деструктивно-активістську спрямованість надмірної демократичної активності громадян; здатність розуміти і відчувати “золоту середину” між партиципаторною та елітистською формами демократії;

3) інтенсифікацію громадянської орієнтації індивідів, підвищення ступеня заінтересованості їх суспільними справами, а також стимулювання бажання дотримуватись норм людського співжиття;

4) переорієнтацію індиферентної, традиційно орієнтованої культури, властивої, на думку Г. Алмонда і С. Верби, “молодим” політичним системам перехідного типу, на “культуру участі”, що передбачає створення складної моделі поведінки, налаштованої на соціальне партнерство. Державна влада у цьому разі розглядається водночас як у плані видання норм і розпоряджень, які потрібно виконувати в силу їх раціонального характеру та ефективності, так і в плані участі у прийнятті політичних рішень, що йде знизу. Утвердження культури участі відбувається не масованим ідеологічним тиском, а створенням умов для формування бажаних установок політичної поведінки;

5) участь населення у політичному житті в межах місцевих спільнот з метою вирішення конкретних проблем, безпосередньо пов'язаних з індивідуальними чи сімейними інтересами;

6) гармонічне поєднання мобілізованої та автономної участі, орієнтоване на високий рівень залучення індивіда в структуру соціальної взаємодії задля створення механізму соціальної дії та соціальної зайнятості;

7) розвиток поширеного в сучасних правових системах, насамперед в американській, права суспільних інтересів (*public interest law*), яке передбачає:

- діяльність, спрямовану на здійснення правової реформи, ліквідацію правової неграмотності та надання правової допомоги населенню;
- розвиток цього різновиду права, як засвідчує світовий досвід, тісно пов'язаний з подоланням етатизму¹, обмеженого доступу громадян до правосуддя, пріоритету політики над правом, а також з наповненням останнього моральним змістом, особливо у сфері судової діяльності та судового контролю;
- прогнозування можливостей запровадження “права суспільних інтересів” у подальшому розвитку українського суспільства, виходячи з широкого громадського інтересу до права, професійно-правової орієнтації нинішньої молоді, конкуренції у правовій сфері, які можуть зумовити появу в майбутньому когорти юристів, наділених не тільки необхідними знаннями і досвідом, а й мужністю, впевненістю та інноваційним мисленням.

В умовах глобалізації сучасного світу українське суспільство буде змушене поступово перейти від етапу становлення національної державності до етапу розширення зони своєї відповідальності за межі власного соціально-державного простору. Відстоюючи необхідність подолання національної державності задля утвердження суспільства майбутнього, німецький політичний діяч О. Лафонтен зауважує: “Шкода, що завдається природі, не хоче рахуватися ні з якими кордонами. Радіоактивна хмара Чорнобиля силою вітру розносила небезпеку по всьому світу. Стара істина, що річки течуть вниз, за нових умов, коли хімічна промисловість все більше насичує воду рік високо-

¹Етатизм (від фр. — *etat* — держава) — 1) напрям політичної думки, який розглядає державу як вищий результат і ціль суспільного розвитку; 2) політика державного капіталізму.

токсичними важкими металами, набула нового змісту для тлумачення принципу національно-державного суверенітету”. Екологічна проблема постає в сучасному світі як наднаціональна внаслідок:

- недбалих або неправомірних дій сусідів, які призводять до порушення екологічного балансу;
- нерівномірності розвитку різних країн світу й відсутності уніфікації на міжнародному рівні правових і технічних норм захисту довкілля;
- недостатньої координації дій громадських ініціатив, спрямованих на захист довкілля на рівні національних держав.

Крім екологічної проблеми існують й інші спонукальні тенденції до подолання в майбутньому традиційної національної державності. Однією з таких тенденцій є поширення діяльності транснаціональних корпорацій, що потребує необхідності розширення мережі міжнародних організацій як противаги транснаціональній солідарності. Головною метою останньої має стати ефективний контроль над діяльністю транснаціональних структур, спрямований на подолання їх фінансово-економічного егоїзму, який обертається злом і проти міжнародного співтовариства, і проти окремих національних держав.

Ще однією негативною тенденцією сучасності є сила інерції індустріалізму та пов'язаних з ним загальносвітових стереотипів, зокрема орієнтацій на ідеї прогресу і поступального розвитку, особливо стійких на теренах “не Заходу”. В Україні такі стереотипи залишаються стійкими навіть на парламентському рівні. Продовжує використовуватися спрощена догма, по-перше, про формаційну структуру історичного процесу і, по-друге, про лінійно-висхідну природу цього процесу. Така ситуація потребує переорієнтації економічних відносин, конвергентного переходу до постсоціалізму і посткапіталізму з метою подолання індустріалізму, зміни у світовому масштабі та в Україні як невід’ємній частині світової спільноти характеру ставлення людей до природи, техніки і праці.

Важливого значення в теоретичних підходах сучасних учених останнім часом набуває проблема вміння задовольнятися наявними ресурсами. У доповіді Римському клубові група західних вчених 1997 р. висловила ідеї, основним мотивом яких є обґрунтування раціонального використання ресурсів, забезпечення, без збільшення обсягів виробництва, подвоєння випуску кінцевого продукту в

сільському господарстві та промисловості. В основу цього проекту вченими закладено ідеї, спрямовані на подолання споживацької психології, підвищення ефективності використання ресурсів, подолання дисбалансу у застосуванні робочої сили, відмова від невиправданих невиробничих витрат, переробка відходів виробництва, встановлення контролю над ринком та ін. Особливу увагу вчені звертають на необхідність глибокого усвідомлення світовим співтовариством неекономічних і нематеріальних проблем як невід'ємних елементів задоволення потреб людини.

Зазначені проблеми як домінуючі у процесі глобалізації сучасного світу засвідчують, що захист національного суверенітету в розвитку національних держав, у тому числі й України, надалі буде неможливим, якщо він базуватиметься на національному егоїзмі, ігноруватиме інтереси сусідніх держав. Парадоксом сучасності постає ситуація, за якої чим більше національна держава спирається на традиційний національно-державний суверенітет, тим більше вона його підриває.

З цього приводу українські етнодержавознавці Ю. Римаренко та В. Ігнатів до основних тенденцій у розвитку національних держав відносять:

1) формування відкритих громадянських суспільств, які зосереджуватимуть свої зусилля у міждержавних відносинах на плюралістичних принципах функціонування людства як цілісної системи;

2) відхід від поділу народів на лідерів і підлеглих шляхом утвердження як однієї з базових цінностей людства відмінності та самобутності народів. Виходячи з цього, вчені зауважують: “Емоційно-історичний погляд на розбудову державності, тлумачення національної ідеї як самодостатньої не сприятиме подоланню розбіжностей суперечностей у формуванні нової держави як дієвого фактора майбутнього світового порядку”.

Органічно вписатися в систему майбутнього гуманістичного світового порядку Україна зможе лише за умови врахування і втілення нової парадигми глобального соціально-політичного життя людини — концепції сталого розвитку. Зазначене поняття попри його недостатню визначеність поступово стає універсальною базовою категорією, яка дає змогу зосередити довкола модернізаційних процесів і зусиль весь наявний потенціал природничих і гуманітарних знань, пов'язаних з підтриманням і розвитком життя на планеті.

Поглиблене уявлення про сутність ідеї сталого розвитку дають матеріали Всесвітньої зустрічі на вищому рівні, яка відбулася в Копенгагені 6–12 березня 1995 р. На цьому форумі було прийнято програму дій в інтересах соціального розвитку. Згідно з нею основними параметрами сталого розвитку є такі принципи:

- широка участь громадянського суспільства у розробленні та здійсненні рішень, які визначають функціонування і добробут народу, суспільства;
- широкомасштабні моделі сталого економічного зростання і сталого розвитку та інтеграція демографічного аспекту в економічній стратегії та стратегії розвитку, які прискорять темпи сталого розвитку і подолання бідності та сприятимуть досягненню демографічних цілей і підвищенню якості життя населення;
- справедливий і недискримінаційний розподіл переваг, зумовлених зростанням, серед соціальних груп і країн та розширення доступу до продуктивних ресурсів для людей, які живуть у бідності;
- взаємодія ринкових сил, які сприяють ефективності й соціальному розвитку;
- державна політика, спрямована на подолання чинників, що призводять до соціального антагонізму, повага плюралізму й багатоманітності;
- сприятлива і стабільна політична і правова структура, що сприяє взаємному зміцненню зв'язків між демократією, та розвитком усіх прав і основних свобод людини;
- політичні й соціальні процеси, які характеризуються недопущенням ізоляції та дотриманням принципу плюралізму та багатоманітності, у тому числі релігійної та культурної;
- зміцнення ролі сім'ї відповідно до принципів, цілей і зобов'язань, проголошених у Декларації Всесвітньої зустрічі на високому рівні в інтересах соціального розвитку й на Міжнародній конференції із народонаселення і розвитку, а також ролі держави і громадянського суспільства;
- розширення доступу до знань, технологій, освіти, медичного обслуговування та інформації;
- зміцнення солідарності, партнерства та співробітництва на всіх рівнях;

- державна політика, яка створює людям можливості для здоров'я і продуктивного життя;
- охорона і збереження навколишнього природного середовища у контексті зорієнтованого на людей сталого розвитку.

Наведені вище положення концепції сталого розвитку вимагають постійної корекції та конкретизації для кожного соціуму. Відповідно до цього перехід України до сталого розвитку на основі світового досвіду передбачає:

- подолання споживацької технології з урахуванням обмеженості ресурсного екологічного потенціалу України, недопущення погіршення можливостей наступних поколінь людей;
- розвиток міжнародних відносин на основі соціального партнерства і конструктивного діалогу;
- подолання диспропорцій, пов'язаних з нерівномірним розподілом матеріальних благ і доступу до ресурсів;
- розроблення національної стратегії сталого розвитку, створення ефективної системи державного управління, адекватної сучасному та майбутнім викликам історії;
- раціоналізацію споживання та виробництва, переорієнтацію існуючих нераціональних систем виробництва і споживання, створених в епоху індустріалізації.

Здійснюючи чи теоретично забезпечуючи стратегічне прогнозування в Україні, слід, насамперед, дати відповідь на запитання: “З чим пов'язані й від чого залежать подальші перспективи модернізації українського суспільства?” Можна говорити про необхідність розв'язання багатьох проблем, проте варто зупинитися лише на чотирьох основних, які на даному етапі суттєво впливають (і, скоріше за все, впливатимуть надалі) на характер політичного реформування.

Проблема 1. Перехід від уявної до реальної правотворчості. Уявна правотворчість (або нормотворчість) є одним із сутнісних виявів трансформації перехідної постсоціалістичної держави, який засвідчує розрив між правовими (в тому числі й конституційними) нормами і суспільно-політичною практикою. Що ж необхідно зробити для подолання цієї проблеми?

1. Не слід бездумно переносити правові норми і механізми на наш неповторний у своїх виявах національний ґрунт. Достатньо пригадати, як неадекватно повів себе в наших умовах у першій половині 90-х років безсистемно втілений механізм поділу влади або, скажімо,

загальноприйнята на Заході формула: “дозволено все, що не заборонено законом”. В умовах переорієнтації суспільства з одного суспільного ладу на інший і відсутності відповідної законодавчої бази така формула конструктивно спрацювати аж ніяк не могла. Нею насамперед скористалися спритні чиновники і ділки з огляду на можливості необмеженого доступу до суспільних благ.

2. Потрібне подолання надмірного прагнення щодо нормативно-правової формалізації усіх сфер суспільного життя. Якщо поглянути на цю проблему з теоретичної точки зору, то, очевидно, що вона зумовлена наявним у середовищі правознавців розривом між позитивним і природним правом, легізмом та лібертаризмом, явно не на користь останніх. Вітчизняні правознавці надмірно ідеалізують позитивне право й ігнорують елементи природно-правового розвитку, специфічні особливості правової культури українського суспільства.

3. Попередня система соціалізації населення була надмірно заідеологізована, з правової точки зору значною мірою орієнтована на формальний характер існування конституції, чинного законодавства. Відтак одним із завдань подолання сучасного розриву між правовими нормами і реальністю суспільного розвитку має стати цілеспрямована правова просвіта населення, особливо в регіонах, у сільській місцевості.

4. Важливим є також залучення якомога більшої кількості активних, принципівих, компетентних суб'єктів правового реформування з числа молодих юристів, свідомість яких є вільною від стереотипів минулого, а їхня юридична підготовка відповідає міжнародним стандартам демократичного розвитку.

Проблема 2. Подолання деструктивної поведінки еліти, здійснення адміністративної реформи. Політична еліта України сформувалася з радянської бюрократії, яка, у свою чергу, виросла в умовах союзної республіки й відповідно не стала самостійною елітою, а тому виявилась неспроможною системно вирішувати загальнодержавні завдання. У сучасній Україні політичну еліту представляють колишні партійні, профспілкові та комсомольські функціонери, а також представники національно-демократично налаштованих верств. Перші, прийшовши до влади в умовах відсутності досконалих законів, у своїй переважній більшості стали задовольняти власні інтереси. Другі, не маючи професійних умінь і навичок управління, виявляють безпорадність при вирішенні складних соціальних і економічних проблем, що не

заважає їм збагачуватись особисто. У результаті до влади у своїй переважній більшості прийшла на всіх рівнях олігархізована, корумпована управлінська еліта.

Отже, постноменклатурний синдром, з одного боку, зумовлений об'єктивно, а з іншого — має суб'єктивне забарвлення, оскільки значною мірою спровокований характером поведінки правлячої верхівки. Саме поведінка еліти є одним з ключових якісних показників суспільства, що модернізується. Остання для населення є критерієм, за яким воно оцінює соціальну спрямованість реформ. Народ, як правило, цікавлять сутнісні питання: “В чиїх інтересах здійснюються реформи?” та “Якими будуть наслідки реформування суспільства?”

Характерні особливості поведінки еліти, які зумовлюють постноменклатурний синдром:

1. Швидке збагачення будь-якою ціною. Бюрократія у попередній системі не була багатою, сьогодні ж вона отримала доступ і шанс, а тому виявилась не зацікавленою у втіленні народної реформи, оскільки не захотіла ділитися з основною масою народу можливостями і ресурсами.

2. Синдром “временщика”, нездатність еліти до стратегічного мислення та управління модернізацією. На всіх рівнях державного управління спостерігається невпевненість еліти у результатах своїх реформ. Мабуть, тому відправляють своїх дітей навчатися за кордон, не наважуються їздити на машинах вітчизняного виробництва, зберігати гроші в українських банках та ін. Подібна невпевненість навіть спонукала одного з народних обранців запропонувати зробити статус депутата пожиттєвим. Таким чином, можна стверджувати, що тотальна бідність українського населення — результат не стільки економічних реформ, скільки безвідповідальності поведінки політичної, адміністративної та підприємницької еліт.

Подальше збереження розриву між елітою і масами є не тільки неприпустимим, а й соціально небезпечним й, відповідно, потребує здійснення адміністративної реформи. У процесі її реалізації, як засвідчує світовий досвід, необхідно дати відповіді на низку проблемних питань:

- де мають пролягати кордони між суспільним і приватним секторами, між політикою і управлінням;
- якими повинні бути обмеження адміністративної свободи;

- яким є оптимальний баланс між централізацією і децентралізацією;
- як забезпечити координацію діяльності державних і недержавних структур, організацій;
- як можна вимірювати ефективність діяльності виконавчих органів влади;
- у чому полягають обов'язок і відповідальність державних службовців.

Проблема 3. Гармонізація системи соціальних цінностей і пріоритетів. Наше суспільство є непередбачуваним, оскільки не має середньої ланки, коливається між двома крайніми полюсами — елітократією та егалітаризмом. Міцний середній шар суспільства, який водночас є середовищем для формування і збереження базових цінностей суспільства, у процесі реформування суспільства забезпечити не вдалося. Це трапилося насамперед тому, що не було використано достатньо високого стартового культурного потенціалу попереднього суспільства.

Однією з основних цінностей сучасної демократії є взаємозв'язок влади й народу. Що стосується нашої влади, то її легітимність останнім часом не вписувалася ні в харизматичний, ні в традиційний, ні в раціонально-легальний типи. Її, скоріше, можна оцінити за типологією західного вченого Девіда Хелда, маючи на увазі три характеристики: згода під загрозою насилля; згода в силу апатії; певною мірою нормативна згода. Як наслідок, терези схилилися у бік елітократії й виникла загроза нерівноправної структури суспільного багатства. Саме це власне й стало однією з причин соціального вибуху наприкінці 2004 р.

Демократія не може обмежуватися опікуванням правами особистості, індивідуальною свободою та віртуальною для основної маси населення цінністю, якою постала приватна власність. Демократія повинна трактуватися як механізм вирішення соціальних проблем загальнонаціонального характеру, як гарант соціального захисту, забезпечення базових потреб. Найважливіші її елементи: соціальна справедливість; збалансований розподіл доходів; соціальний розвиток в інтересах мас.

Проблема 4. Всебічний розвиток молоді як основного носія майбутнього. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., як зазначалось вище, у світі відбувається процес міжгенераційної зміни ціннісних орієнтацій. Певною мірою цей процес стосується і України. На

авансцену вітчизняної історії останнім часом виходять нові покоління молоді, становлення яких відбувається в умовах політичної свободи та вільної конкуренції. Саме вони у процесі формування постсучасності виступають носіями нового комплексу переконань. Як відомо, молодь завжди, в силу своїх вікових, фізичних потенцій, є активним суб'єктом соціальної дії, який нерідко вступає у суперечність із застарілими стереотипами соціальних відносин. Не випадково американський соціолог Т. Парсонс прихід кожного нового покоління порівнює з навалою варварів.

На вирішальному перехідному етапі політичного режиму в Україні студентський авангард української молоді заявив про себе як про вагомую політичну силу демонстраціями протесту і голодуванням на майдані Незалежності в Києві. Якщо на початку 90-х років високу соціальну активність виявив лише студентський авангард, то наприкінці 2004 р. під час "помаранчевої революції" до боротьби за свої права долучилася більшість студентської молоді. На думку деяких українських дослідників, політична активність молоді є закономірним явищем, зумовленим логікою розвитку політичного плюралізму та вияву різнопланової інноваційної діяльності молодіжного політесу за сучасної доби розвитку модернізаційних процесів в українському суспільстві.

Враховуючи потенційні можливості української молоді до активного політичного протесту, оновлена влада повинна надавати більше уваги проблемам залучення молоді до структур громадянського суспільства, розвитку і вдосконалення функціонального поля її діяльності, сприяння інтеграції молодих людей у внутрішні та світові політичні структури і процеси. З метою забезпечення гуманістичного характеру майбутнього українського суспільства особливу увагу представникам владних структур, громадськості, політичним лідерам слід приділити проблемі бездуховності в молодіжному середовищі. Від того, наскільки вдасться розв'язати цю проблему в умовах сьогодення, залежатимуть якість і суспільно-політичний характер людського співіснування в майбутньому.

У кожного покоління — своя історична місія, своє покликання і тільки йому притаманні світосприйняття і світорозуміння. За словами іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гасета, покоління — найважливіше історичне поняття, яке є тією траєкторією, якою рухається історія. Відтак в умовах міжгенераційної зміни цінностей покоління ті, в чийх

руках перебуває доля України, сьогодні зобов'язані відсікати негативний досвід і стати своєрідним мостом для передання кращих зразків гуманістичного світорозуміння радянських часів та періоду динамічної трансформації суспільства у 90-х роках кінця ХХ — початку ХХІ ст. При цьому слід пам'ятати, що розв'язати цю проблему менторськими методами соціалізації практично неможливо. Тож основну увагу слід приділити таким напрямам підготовки майбутнього функціонування українського суспільства на гуманістичних принципах:

1. *Формування громадянської позиції*, розвиток політичної освіти та політичної культури української молоді. Створення умов для саморозвитку, виробничої та творчої діяльності молоді, забезпечення їй необхідних стартових умов і перспектив активної громадянської позиції, відчуття своєї значущості для суспільства.

2. *Активізація пошуків ефективних шляхів подолання суперечностей між інтересами, потребами, цінностями суспільства і молодого покоління*. Особливо слід подбати про допомогу молодим сім'ям, створення системи зайнятості, адекватної одержаній освіті та прагненням і орієнтаціям молодих людей.

3. *Переорієнтація поглядів на молодь як на об'єкт ідеологічного, виховного впливу і подолання її відчуження від суспільно-політичних процесів*. Це передбачає відміну декларативно-формальної політики стосовно молоді, розроблення цілеспрямованої програми державної молодіжної політики, яка полягає в систематичному аналізі стану свідомості молодих людей, а також формуванні політичної свідомості, що є основою високої політичної культури особи.

4. *Урахування суперечностей між незахищеністю молоді та її внутрішнім потенціалом*. Нинішньому поколінню, яке визначає основні напрями модернізації українського суспільства, слід визнавати реальну рівноправність молоді, зводячи таким чином до мінімуму можливість протистояння в суспільстві й підстави для протесту в майбутньому.

5. *Розвиток політичної освіти й постійне підвищення рівня підготовки молоді до політичної діяльності*. Варто погодитись з думкою про те, що без розширення меж доступу молоді до політичної влади сподіватись на суттєві зрушення в Україні на шляху до демократичного суспільства досить важко.

Розглянуті нами вище процеси, які визначально впливають на розвиток постсучасного суспільства, зумовлюють необхідність “олюд-

нення” політики, що формулюється у проблемному полі політичної науки як “людський вимір політики”. Якщо для епохи Модерну характерним був погляд на суспільство, особливо в тоталітарних політичних системах, як на безликий колектив, яким керують вожді й герої, то з настанням епохи Постмодерну поступово утверджується підхід до суспільства як до сукупності індивідів, особистостей. Такий підхід передбачає насамперед подолання бачення людини як функції держави. Причому на Заході ця проблема не має такої гостроти, як у посттоталітарних суспільствах. Але, зрештою, і в Україні поступово, через демократизацію відбувається відхід від тлумачення людини як незначного гвинтика у функціонуванні державної машини, хоч цей процес не може відбуватися так плавно, як у розвинених країнах.

У 90-х роках у постсоціалістичних країнах сформувався досить своєрідний перехідний тип особистості, який характеризується виразною амбівалентністю ставлення до перспективи подальшого демократичного перетворення суспільства. Особистості цього періоду, за плечима якої — руйнівний для будь-якої свідомості тоталітарний досвід, притаманні такі риси:

- недовіра до будь-якої влади;
- потяг до релігії та містики;
- розірваність свідомості;
- відмова від політичного життя в усіх його проявах, окрім стихійного протесту;
- суперечливе поєднання демократичної та тоталітарної свідомості;
- недостатнє розуміння основних принципів демократії;
- паралельна орієнтація на взаємовиключні цінності.

Зазначені риси потребують кардинальної переорієнтації цінностей. Українські вчені М. Михальченко і З. Самчук висловлюють щодо цього настанову: “Замість хибної піраміди “соціалістичних” (“комуністичних”) політичних цінностей “державна — суспільство — колектив — особа” ми повинні вибудувати нову демократичну піраміду “особа — колектив — держава — суспільство”. У цьому разі в епіцентрі розвитку перебуватимуть інтереси особи і теза про те, що “вільний розвиток особи є умовою вільного розвитку всіх” набуде практичного значення — як парадигмальний проект історії.

Виходячи з необхідності для особистості пошуків гарантії в сучасному світі, спробуємо, спираючись на емпіричний досвід розуміння сутності українського суспільства, сформулювати основні зав-

дання особистості з огляду на необхідність досягнення нею гармонійного буття в умовах постсучасності.

1. Найважливішим з усіх завдань слід вважати подолання будь-яких залишків зовнішньої та внутрішньої несвободи. Задля цього виявляється замало зміни ідеологічних атрибутів, символів і настанов. Лише зі свідомістю, вільною від нашарувань тоталітарного минулого (нетерпимість, бюрократизм, конформізм, страх, рабська покора, фанатизм та ін.), особистість зможе по-справжньому визначитись у своєму ставленні до суспільства.

2. Розвиток індивідуально орієнтованої освіти, особистої компетентності на всіх рівнях і особливо у політичній сфері, подолання неправильного розуміння політики як загальнодоступної справи. У розв'язанні цього завдання одним із найважливіших напрямів є утвердження в суспільстві поваги до інтелекту, пріоритетне ставлення держави й суспільства до особистості вчителя, вченого, громадського діяча як до провідників нації. Тільки такий підхід може сприяти перетворенню знань на соціальну і (особливо) виробничу силу.

3. Пріоритет духовного (постматеріального) начала перед матеріальним. Надмірне захоплення матеріальним — одна з найхарактерніших рис нашого нинішнього постсоціалістичного буття. І вважати її виправданою труднощами перехідного періоду можна лише певною мірою, оскільки за матеріальним баченням світу приховуються, особливо в умовах відсутності належного суспільного контролю, такі негативні явища, як жадоба до наживи, корупція, несправедливість, хабарництво, поляризація суспільства, конфліктність та ін. Ще у повоєнні роки, у період проголошення на Заході “суспільства загального добробуту”, Е. Фромм дійшов висновку — “багатство не приносить радості, а гонитва за насолодою робить людину нещасною і самотньою”.

4. Формування громадської думки як можливості особистісного впливу на розвиток і вдосконалення політичної ситуації та суспільно-політичних відносин. Здогадку, що далеко випередила свій час, про залежність особистості, вченого, громадянина від громадської думки ще на початку ХХ ст. висловив М. Туган-Барановський. Нинішні соціологи і політологи також глибоко переконані, що, доки не запрацює по-справжньому інститут громадської думки, говорити про гармонізацію суспільно-особистісних відносин передчасно.

5. Розвиток громадської самодіяльності, суверенітет особистості. Подолати етатизм у свідомості, бути господарем на своїй землі, до-

сягти справжньої гармонії особистості у стосунках із суспільством людина в Україні зможе лише тоді, коли стане вільною економічно. Економічна ж свобода досягається лише через розвиток громадської самодіяльності, через самоврядування. М. Драгоманов ще у ХІХ ст. висловив думку про вирішальне значення місцевого самоврядування як природного розсадника свободи для звільнення особистості й розвитку суспільних сил.

У контексті процесів глобалізації, які розгортаються в сучасному світі, визначальне значення для України мають проблеми, пов'язані з пошуками країною свого місця в майбутньому світовому порядку. Довіримося у цьому питанні авторитету та оптимізму видатних сучасних діячів української науки і культури.

Іван Дзюба вважає, що Україні в майбутньому належить нова роль у забезпеченні симбіозу культурних традицій Сходу і Заходу, Півдня і Півночі, яка, однак, “не сама по собі випаде, а може бути здобута завдяки відповідній політичній і культурній волі, відповідній інтелектуальній праці”. Потенційно вірогідним є також активне застосування історичного досвіду примирення католицизму і православ'я як суттєвого внеску у світовий екуменістичний рух, що стає “чимдалі усвідомленішою потребою принаймні християнської частини людства”. Напрошується і внесок у створення “нової екологічної свідомості людства”, виходячи з досвіду подолання Чорнобильської трагедії та “успадкованої від СРСР структури промисловості зі страхітливою мірою навантаження на природну сферу”. І, нарешті, на думку І. Дзюби, потужний потенціал містить українська національна культура через збережені “глибокі джерела автентичної народної творчості”; здатність до органічного поєднання різних стилів, наявність “стисненої” енергії невикористаних можливостей, загальмованих поривань; існування спільноти людей, “жертвовно відданих національній культурі”, для яких її доля “тотожна їхній власній творчій і життєвій долі”.

Сергій Кримський, звертаючись до проблеми перспектив України в сучасному світопорядку, зазначає, що жодна країна в жодну епоху не виходила з кризи виключно завдяки економічним обставинам. Альтернативою хаосу, спрощенню завжди виступає духовність, що означає передусім неповторність внутрішнього світу індивіда: “Першочерговість ролі людських якостей у розумінні духовності ХХІ століття визначається вимогою утвердження так званої монадної

особистості, тобто особистості, що здатна репрезентувати свою націю, свою культуру, свою епоху і тим самим маніфестувати індивідуальну іпостась універсального досвіду”. Духовність у її сучасному розумінні означає також індивідуальну неповторність нації, історії її присутності у світі. Нація має усвідомити, що становлення загальнолюдських цінностей є не виходом за межі національного, а розкриттям загальних початків її духовності як суб’єкта світової історії.

На думку Ліни Костенко, для кожної нації, особливо тієї, яка не завершила епоху свого становлення, важливо уникнути процесу варваризації суспільства, коли плебейськи, через не найкращі зразки реклами, телебачення, низькопробної псевдокультурної продукції здійснюється інтерпретація досягнень світової культури; коли ні в елітному, ні в громадянському середовищі не культивуються справжні українська та російська мови, а функціонують лише їхні сурогати; коли не існує глибоко продуманої гуманітарної політики, покликаної координувати зусилля своїх вчених і митців. “Демократія, — зазначає українська поетеса, — тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації”.

Цілковито погоджуючись з нашими видатними сучасниками, вважаємо, що перспективи самоствердження України та її народу пов’язані насамперед з утвердженням громадянськості, що означає готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов’язків, а також подолання таких негативних явищ, як аполітичність, абсентеїзм, індиферентність. Потреба вдосконалення громадянськості як своєрідної соціально-психологічної якості людської поведінки перебуває у тісному взаємозв’язку з потребою утвердження громадянського суспільства і є одним з показників рівня демократичності, цивілізованості людської спільноти.

Політичні події, що втілилися в Україні наприкінці 2004 р. в “помаранчевій революції”, дивовижно перегукуються зі зверненими в майбутнє ідеями роману німецького письменника Германа Гессе “Гра в бісер” (1943). Зокрема, письменник зазначає: “Якщо думка не буде чистою і гострою, якщо дух перестануть шанувати, то незабаром і кораблі та автомобілі зіб’ються зі свого шляху, логарифмічна лінійка інженера та бухгалтерія банку й біржі втратять своє значення, свій авторитет і почнеться хаос”.

Усвідомивши це, головний герой роману Йозеф Кнехт, житель утопії, яка дістала назву Касталії, відмовився виконувати місію, що історично пережила себе, оскільки життя касталійців опанували характерні для еліти хвороби — бундючність, зарозумілість, корпоративність, невдячність, схильність жити за чужий рахунок, відірваність від народу, від руху світової історії. Поведінка Йозефа Кнехта, його позиція протиставляються цим хворобам і полягає в жертвності, самозреченні, служінні людям. Наше теперішнє життя, нашу революцію, наші надії та сподівання чи не найточніше відображає сформульована Германом Гессе істина: “...кожне вдосконалення і зміна Гри, кожна важлива реформа в ній, чи прогресивного, чи консервативного напрямку, хоч і не обов’язково вказує на свого єдиного, справжнього натхненника, проте яскраво виявляє свою суть в особистості того, хто здійснює зміни, хто стає інструментом перетворення і вдосконалення”.

На цій ноті, напевне, й варто поставити крапку — з вірою в силу народовладдя, в можливості громадянського суспільства, в народження особистості нової формації, з надією на краще майбутнє України.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте критично переосмислити концепцію “кінця історії” Френсіса Фукуями.
2. У чому полягає роль освіти для майбутнього світового розвитку?
3. Визначте політичні ознаки епохи Постмодерну.
4. Які ознаки притаманні сучасному процесу демократизації?
5. Охарактеризуйте діалектику співвідношення дихотомії “модернізація — постмодернізація”.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Гуманізація суспільства та її основні характеристики.
2. Постматеріальні ціннісні орієнтації.
3. Плюралізм як основа майбутнього людського співіснування.
4. Основні принципи культурно-політичного розвитку постсучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Авдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. — М.: Владос, 1994.
2. *Авторитаризм и демократия в развивающихся странах / В. Г. Хорос, Г. И. Мирский, К. Л. Майданик и др.* — М.: Наука, 1996.
3. *Алексеева Т. А.* Современные политические теории. — М.: Рос. полит. энциклопедия, 2000.
4. *Амелин В. Н., Дегтярев А. А.* Опыт развития прикладной политологии в России // Полит. исследования. — 1998. — № 3.
5. *Ансофф И.* Стратегическое управление: Пер. с англ. — М.: Экономика, 1989.
6. *Антонович И. И.* После современности: Очерк цивилизации модернизма и постмодернизма. — Минск: Беларус. навука, 1997.
7. *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики. — К.: Вид-во УАДУ, 2000.
8. *Бауман З.* Спор о постмодернизме // Социол. журн. — 1994. — № 4.
9. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. — М.: Academia, 1999.
10. *Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г. и др.* Глобальные трансформации и стратегии развития. — К., 2000.
11. *Бестужев-Лада И. В.* Окно в будущее. Современные проблемы социального прогнозирования. — М.: Мысль, 1970.
12. *Бестужев-Лада И. В.* Рабочая книга по прогнозированию. — М.: Мысль, 1982.
13. *Бестужев-Лада И. В.* Поискное социальное прогнозирование. — М.: Наука, 1984.
14. *Бестужев-Лада И. В.* Нормативное социальное прогнозирование: Возможные пути реализации целей сообщества. Опыт систематизации. — М.: Наука, 1987.
15. *Бестужев-Лада И. В.* Альтернативная цивилизация. — М.: ВЛАДОС, 1998.

16. *Бестужев-Лада И. В.* Методики долгосрочного утверждающего анализа данных в технологическом прогнозировании // Социол. исследования. — 2000. — № 1.
17. *Бестужев-Лада И. В., Ласточкин В. А.* Некоторые философские аспекты прогностики и исследования операций // Проблемы общей и социальной прогностики. — М., 1969. — Вып. 2.
18. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегическое значение. — М., 1999.
19. *Бова А.* Деревья решений как техника добычи данных // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 1.
20. *Василенко И. А.* Политический процесс на рубеже культур. — М., 1998
21. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации. — СПб: Лань, 1999.
22. *Виртуальное* будущее становится реальным // Зеркало недели. — 2002. — № 27, 20 июля.
23. *Виханский О. С.* Стратегическое управление: Учебник. — 2-е изд. — М.: Гардарики, 1999.
24. *Вишнев С. М.* Основы комплексного прогнозирования. — М.: Наука, 1977.
25. *Впереди XXI век: Перспективы, прогнозы, футурология.* Антология современной классической прогностики (1952—1999) / Ред.-сост. И. В. Бестужев-Лада. — М., 2000.
26. *Врата в будущее: Сборник.* — М.: Изд-во худ лит., 1990.
27. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. — К.: Основи, 1993.
28. *Гейзенберг В.* Шаги за горизонт. — М.: Прогресс, 1987.
29. *Гливенко С. В., Соколов М. О., Теліженко О. М.* Економічне прогнозування: Навч. посіб. — 2-ге вид. — Суми: Університет. книга, 2001.
30. *Горбатенко В. П.* АВ ОVO: Друге народження модернізації, або Синтагма пост модернізації // Людина і політика. — 1999 — № 1.
31. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. — К.: Академія, 1999.
32. *Горбатенко В. П.* Навчальна програма дисципліни “Політичне прогнозування” (для спеціалістів, магістрів). — К.: МАУП, 2002.

33. *Горський В. С.* Україна на порозі планетарної цивілізації // Практична філософія. — 2001. — № 2.
34. *Гулыга А.В.* Что такое постсовременность? // Вопр. философии. — 1988. — № 12.
35. *Давыдов А. А.* Модель социального времени // Социол. исследования. — 2002. — № 4.
36. *Дегтярев А. А.* Основы политической теории: Учеб. пос. — М.: Высш. шк., 1988.
37. *Добронравова И. С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. — К.: Лыбидь, 1990.
38. *Жеребкина И.* Постмодернизм и постфеминизм: субъективность, различие и идентичность // Постмодернізм у філософії, науці і культурі. — Харків, 2000.
39. *Игрицкий Ю.* Столкновение цивилизаций? // Свободная мысль. — 1993. — №17/18.
40. *Ильин И.* Постмодернизм. От истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа. — М.: Интрада, 1998.
41. *Инглхарт Р.* Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полит. исследования. — 1997. — № 4.
42. *Ирхин Ю. В.* Политология: Учеб. пос. — 2-е изд., — М., 1996.
43. *Карякин Ю. Ф.* Достоевский и канун XXI века. — М.: Сов. писатель, 1989.
44. *Кеннеди П.* Вступая в двадцать первый век: Пер. с англ. — М.: Весь Мир, 1997.
45. *Кинг А., Шнайдер Б.* Первая глобальная революция: Доклад Римского клуба. — М.: Прогресс — Пангея, 1991.
46. *Князев В., Бакуменко В.* Філософсько-методологічні засади державно-управлінських рішень // Вісн. УАДУ. — 2000. — № 2.
47. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. — СПб.: Алетейя, 2002.
48. *Коваленко А. О.* Політичний аналіз, прогнозування. — К.: Наук. світ, 2002.
49. *Ковлер А. И.* Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. — М.: ИГП РАН, 1997.
50. *Козловски П.* Современность постмодерна. // Вопр. философии. — 1995. — № 10.

51. *Козловски П.* Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия техн. развития: Пер. с нем. — М.: Республика, 1997.
52. *Козловский В. В., Уткин А. И., Федотова В. Г.* Модернизация: от равенства к свободе. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1995.
53. *Косолапов В. В., Гончаренко А. Н.* XXI век в зеркале футурологии. — М.: Мысль, 1987.
54. *Краснов Б. И.* Анализ политической ситуации. Метод сценариев // Соц.-полит. журн. — 1997. — № 5.
55. *Краснов Б. И.* Политическое прогнозирование // Соц.-полит. журн. — 1994. — №11/12.
56. *Кремень Т. В.* Історія створення, цілі та завдання Римського клубу // Практична філософія. — 2001. — № 3.
57. *Крымский С. Б.* Философия как путь человечности и надежды. — К.: Курс, 2000.
58. *Крымский С. Б., Пилипенко В. Е., Салюк Ю. В.* Верификация социальных прогнозов (методологический аспект) / НАН Украины. Ин-т социологии. — К.: Наук. думка, 1992.
59. *Крисаченко В. С., Хилько М, І.* Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. — К.: Знання, 2001.
60. *Кузьменко В. Л., Романчук О. К.* На порозі Надцивілізації: системний аналіз актуальних проблем сучасності, соціальне прогнозування та футурологія. — Львів: Універсум, 2001.
61. *Кучма Л. Д.* Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє // Урядовий кур'єр. — 2000. — 18 листопада.
62. *Лазоренко О. В., Лазоренко О. О.* Теорія політології: Для тих, хто прагне успіху. — К.: Вища школа, 1996.
63. *Лафонтен О.* Общество будущего. Политика реформ в изменившемся мире / Пер. с нем. Р. А. Крестьянинова. — М.: Международ. отношения, 1990.
64. *Лиотар Ж. Ф.* Состояние постмодерна. — М.; СПб., 1998.
65. *Лук'янець В. С., Соболев О. М.* Філософський постмодерн: Навч. посіб. — К.: Абрис, 1998.
66. *Мангейм Дж. Б., Рич Р. К.* Политология. Методы исследования. — М., 1997.
67. *Маргино Дж.* Технологический прогноз. — М., 1997.
68. *Мартинюк А. Ю.* Футурологічні сценарії глобальної перспективи // Нова парадигма: Альманах наук. праць. — Запоріжжя — 2002. — Вип. 28.

69. *Матвієнко В. Я.* Прогностика. — К., 2000.
70. *Международные отношения: социологические подходы* / Под ред. П. А. Цыганкова. — М.: Гардарика, 1998.
71. *Милецкий В. П.* Российская модернизация: Предпосылки и перспективы эволюции социального государства. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1997.
72. *Мир XXI века и христианская традиция* // Вопр. философии. — 1993. — № 8.
73. *Моделирование процессов мирового развития и сотрудничества.* — М., 1991.
74. *Моисеев И. Н.* Алгоритмы развития. — М., 1987.
75. *Моисеев Н.Н.* Информационное общество: возможности и реальность // Полит. исследования. — 1993. — № 3.
76. *Морозов Ю.* Постсучасність: культура і стиль життя // Філософ. думка. — 1998. — № 4/6.
77. *Наше общее будущее: Докл. Всемирной комиссии по окружающей среде и развитию.* — Нью-Йорк, 1987.
78. *Нейман Дж. фон, Моргенштерн О.* Теория игр и экономическое поведение. — М., 1970.
79. *Нэсбит Д., Эбурдин П.* Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: год 2000. — М.: Республика, 1992.
80. *Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология* / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М., 1999.
81. *Панарин А. С.* Глобальное политическое прогнозирование: Учебник. — М.: Алгоритм, 2000.
82. *Панарин А. С.* Политология: Учебник. — М.: Проспект, 2000.
83. *Панарин А. С.* Глобальное политическое прогнозирование: Учебник. — М.: Алгоритм, 2000.
84. *Пантин В. И.* Ритмы общественного развития и переход к постмодерну // Вопр. философии. — 1998. — № 7.
85. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева / Под ред. М. С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1997.
86. *Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В.* Пути и перепутья современной цивилизации. — К.: Междунар. деловой центр, 1998.
87. *Печчеи А.* Человеческие качества. — М.: Прогресс, 1985.
88. *Политология: Курс лекций* / Под ред. М. Н. Марченко. — 2-е изд. — М.: Зерцало, 1997.

89. *Політологія: Підручник* / За ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуриза. — К.: Альтерпрес, 2002.
90. *Політологія: Підручник* / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К.: Академія, 2001.
91. *Померанц Г.* Долгая дорога истории // Знамя. — 1991. — № 11.
92. *Постмодернизм и культура: Материалы “Круглого стола”*// Вопр. философии. — 1993. — № 3.
93. *Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III* // ВВР України. — № 25. — 23 червня 2000 р.
94. *Райт Г.* Державне управління. — К.: Основи, 1994.
95. *Рапопорт Б. М.* Оптимизация управленческих решений. — М., 2001.
96. *Рейльян Я. Р.* Аналитическая основа принятия управленческих решений. — М.: Финансы и статистика, 1989.
97. *Скиба В. И., Горбатенко В. П., Туренко В. В.* Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичних вчень. — К.: Основи, 1996.
98. *Соболь О. М.* Постмодерн і майбутнє філософії. — К.: Наук. думка, 1997.
99. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992.
100. *Социальные отношения: Проблемы и перспективы развития.* — К.: Наук, думка, 1993.
101. *Стратегії розвитку України: теорія і практика* / За ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2002.
102. *Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плинного світу: Навч. пос.* / За ред. В. С. Пазенока. — К. — 1999.
103. *Телешун С. О., Баронін А. С.* Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації. — К., 2001.
104. *Теория прогноза и принятие решений.* — М., 1997.
105. *Тертичка В.* Державна політика: аналіз здійснення в Україні. — К.: Основи, 2002.
106. *Тертичний О.* Фукуяма помилився: “Кінець історії” відсувають українські дослідники // Дзеркало тижня. — 2003. — № 13 (438). — 5 квітня.

107. *Тихомиров Ю. А.* Управленческое решение. — М.: Наука, 1972.
108. *Тоффлер О.* Третья хвиля / Пер. з англ. А. Євса. — К.: Всесвіт, 2000.
109. *Удовик С. Л.* Глобализация: семиотические подходы. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2002.
110. *Україна на зламі тисячоліть: Історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи.* — К.: МАУП, 2000.
111. *Философия культуры. Становление и развитие.* — СПб.: Лань, 1988.
112. *Фукуяма Ф.* Конец истории // *Вопр. философии.* — 1990. — № 3.
113. *Фукуяма Ф.* Конец истории? // *Там само.* — 1991. — № 1.
114. *Хайек Ф. А. фон.* Дорога к рабству/ Пер. с англ. — М.: Экономика, 1992.
115. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций // *Полит. исследования.* — 1994. — №1.
116. *Хозин Г.* Какими быть международным отношениям в XXI веке? // *Междунар. жизнь.* — 2001. — № 2.
117. *Хрусталева М. А.* Системное моделирование международных отношений. — М., 1992.
118. *Цветков В. В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). — Харків, 1996.
119. *Цветков В. В., Горбатенко В. П.* Демократія — Управління — Бюрократія: В контексті модернізації українського суспільства. — К., 2001.
120. *Чаликова В., Недошивин В.* Неизвестный Оруэлл: Диалог // *Иностр. лит.* — 1992. — № 2.
121. *Шабров О. Ф. и др.* Компьютерное моделирование социально-политических процессов. — М., 1994.
122. *Яковец Ю. В.* История цивилизаций: Учеб. пос. — 2-е изд. — М.: ВЛАДОС, 1997.
123. *Яковец Ю. В.* Предвидение будущего: парадигма цикличности. — М., 1992.
124. *Яковец Ю. В.* У истоков новой цивилизации. — М., 1993.
125. *Яковлев И. Г.* Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // *Полит. исследования.* — 1998. — № 2.
126. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. — М.: Политиздат, 1992.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
<i>Розділ 1. Теорія і методологія політичного прогнозування</i>	6
1.1. Еволюція футуроорієнтованого потенціалу суспільно-політичної думки	6
1.2. Специфіка та основні категорії політичного прогнозування	13
1.3. Принципи політичного прогнозування	25
1.4. Методи та основні етапи прогнозування	33
<i>Розділ 2. Моделювання соціально-політичних процесів</i>	40
2.1. Оптимальний підхід та оптимальні моделі у вивченні соціально-політичних процесів. Типи моделей соціальних явищ	40
2.2. Реалізація стратегії і тактики державно-політичного розвитку	50
2.3. Моделювання міжнародних відносин	57
<i>Розділ 3. Розроблення і забезпечення ефективності державно-управлінських рішень</i>	68
3.1. Державно-управлінські рішення як об'єкт політичного прогнозування	68
3.2. Сутність і механізм прийняття державно-управлінських рішень	72
3.3. Ефективність державно-управлінських рішень як необхідна умова формування альтернативної цивілізації	81
<i>Розділ 4. Визначальні тенденції майбутнього людської цивілізації</i>	87
4.1. Футурологічні проекти цивілізаційного розвитку	87
4.2. Новітні суспільно-політичні тенденції загальноцивілізаційного поступу	91
4.3. Постмодерні суспільно-політичні трансформації	109
4.4. Україна XXI століття і гуманістичні детермінанти політики	118
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	140

The manual sets forth the scientific, theoretical and practically oriented approaches to studying the basics of the discipline "Political Forecasting" in the process of receiving higher education in the area of social and humane sciences. It retraces the evolution of the future oriented potential of mankind; elucidates the specifics, basic concepts, principles and methods of forecasting; shows the guidelines of modeling socio-political processes and developing and ensuring the efficiency of public managerial decisions; describes the determinant trends of the future of the human civilization.

The Manual is designed for students of higher education institutions.

Навчальне видання

Горбатенко Володимир Павлович
Бутовська Ірина Олександрівна
ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

Навчальний посібник

Educational edition

Gorbatenko, Volodymir P.
Butovska, Irina O.

POLITICAL FORECASTING
Educational manual

Відповідальний редактор *В. Д. Бондар*

Редактор *Т. Д. Станішевська*

Коректор *С. М. Толкачова*

Комп'ютерне верстання *Ю. А. Станішевський*

Оформлення обкладинки *Д. А. Бутейко*

Підп. до друку 17.01.05. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 8,60. Обл.-вид. арк. 8,42. Тираж 3000 пр. Зам. № 26

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 8 від 23.02.2000

Поліграфічний центр УТОГ
03038 Київ-38, вул. Нововокзальна, 8

Свідоцтво КІ № 35 від 02.08.2000